Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

(«СВЕТ») ОРГАН ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОГО ОБКОМА КПСС, ВЕРХОВНОГО СОВЕТА И СОВЕТА МИНИСТРОВ ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОЙ АССР

Газет арадувл 1923 шера денз • ЕРА, 11 март, 1976 шу. • № 30—31 (6268). • Мах 3 кеп.

ИТТЛАГIА ПЯТИЛЕТКА— КОММУНИЗМА МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИ БАЗА ХЬАЯРА, ОБЩЕСТВЕННИ ОТНОШЕНЕШ ЭРГАЯЬХА ТОАЯРЕИ КЕРДА САГ ХЬАЛКХЕВАРЕИ, СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ВАХАРА СУРТ-СИБАТ ДЕГIАДОАЛАДАРА ЛОАРХIАМЕ КЕРДА ЭТАП. ИЗ Я ОБЩЕСТВЕННИ ПРОИЗВОДСТВО СИХХА ДЕГIАЙОАЛАЯРА, КЪАМАН РУЗКЪА СОВДАККХАРА ХАЛКЪА БОАХАМА ТОРОНЕХ КХЫ А БИЗЗАГIА ПАЙДА ЭЦАРА, МЕХКА ЭКОНОМИЧЕСКИ НИЗИ ОБОРОНОСПОСОБНОСТИ ЧIОАГIЪЯРА ХА.

(1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРЧА ЛОСТАМАШ ТIАРА).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

КПСС XXIV съезда решенеш кхоачаш а ещ, советски халкъо ленински парте кулгалца дIахьалхашкахьа керда боккха гIа баьккхаб коммунизма материально-технически база хьаяра, халкъа вахара боарам лакхбара, мехка кхерамзле Iалашъяра даькъе.

Дикка боккхагIа хиннаб мехка экономически низ, лакхъеннай общественни производства эффективность. ДегIанхай социалистически производственни отношенеш. Эргайоахаш тоаяьй советски общества социальни структура. КIезиг-кIезига йоахаш дIахо а дIаяьхай хьаькъалцеи физически къахьегама юкъера, городаи юртаи юкъера дикка йоккхий башхалонаш.

Кхы а дукхагIа чIоагIъеннай советски общества идейно-политически цхьоагIо, дуккха къамаш дахача вай Даьхен содружество. ДегIанхай социалистически демократи, айденнад советски наьха производственни общественни хьинар.

СССР-е хьалъяьча дегIаенача социалистически общества шIаькха а хьахьеккар капиталистически дуне эгадеш латта хьабе болх ца хилар, инфляци, кризисаш йовзанза йолча боахама планови система Iалаьмате йоккхий торонаш совлена-ш[а].

Доккхий толамаш даьхад арахьарча политике, парте XXIV съездо кийчъяь машара Программа кхоачашъеча. ЧIоагIъеннай дунен халкъашта юкъера Советски Союза позицеш. ЧIоагIденнад вежарашка долча социалистически мехкашца цхьана леладу гIулакхаш. Лакхъеннай социализмо дунен событей лелама еш йола влияни. ДегIаенай дунен хьалкъашта юкъера кхоххам кIаьдбара процесс.

Вайна карагIа мел дийнна хIамаш — болхлой классо, колхозии ахархоша, интеллигенце, ерригача союзни республикай къахьегамхоша шоай са ца кходеш къахьегарах, дерригача халкъо шерра йоаржаяьча социалистически яхьах хьахиннар. Кердача низаца белгалбаьлар Советски Союза Коммунистически парте кулгалдуи лостам телеи лоархIам, боахами культуреи дегIаккхувлара декхараш толаме кхоачашдайтар духьа советски халкъ оарцагIдаккхара цо чакхдоаха дуккхача тайпара организаторски политически гIулакхаш.

I. 1971—1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБАРА КЕРТТЕРА ИТОГАШ

ДIадахача пхе шера советски экономика дегIанхай КПСС XXIV съезда Директивашка хьежжа.

ИйслагIча пятилетка керттера социально-экономически декхараш кхоачашдаьд. ЙоккхагIа хиннай производства масштабаш, лакхбеннаб цун технически боарам, чIоагIъеннай халкъа боахама дерригача доакъой материально-технически база.

Лакхачен теншамечен темпаца дегIанхаб СССР халкъа боахам. Потреблененеи накопленеген йохийташ йола къаман доход 28 процент дукхагIа хиннай, хIаьта ерригa а лаьрхIача 76 миллиард сом дукхагIа хиннай из. ДукхагIа хиннача къаман дохода пхе даькъах диъ лакъа гаргга общественни къахьегама овсарле лакхъяра чотах хиннай. Керттера производственни фондаш 1,5-зза дукхагIа хиннай, цар мах 1975 шу чакхдоалаш 800 миллиард сомал тIехбаьннаб. Промышленносте 34 процент лакхъеннай къахьегама овсарле, юрта боахаме (шера юкъера лаьрхIача) — 22 процент, гIишлош еча — 29 процент, машинаькъа транспорте — 24 процент.

Промышленни производства объем 43 процент йоккхагIа хиннай. Тоаеннай промышленноста структура. Эггара дукхагIа даькъе халкъа боахаме технически прогресси эффективности хулийташ долча доакъоша — машиностроене, электроэнергетико, химически мехкдаьтта химически промышленносто — промышленни производства бIарчача объеме лоаца дакъа доккхагIа хиннад 1970 шерарча 31 процентагара 1975 шерарча 36 процентага кхоачаш.

ДукхагIа хиннад хьаеча продукце лоархIаме тайпаш, уж хьадара гIулакха дунен тIа хьалхарча моттиге яьннай Советски Союз.

Машиностроене продукце объем 1,7-зза йоккхагIа хиннай, цу даькъе вычислительни техника средстваш 4,3-зза, приборащи автоматизаце средстваши 1,9-зза, автомобилаш 2-зза совгIа.

Дикка чIоагIъеннай доагора-энергетически база. ДукхагIа йоах электроэнерги, мехкдаьтта, газ, кIор. ДIахо дегIаенай атомни энергетика.

Шеръеннай Iаьржеи сийрдеи бесаш долча металлий, пластмассай, цемента, кхыча материалий производство. 1,6-зза дукхагIа арахец минеральни удобренеш, хIаьта 1975 шера 90 миллион тонн совгIа арахийцар уж.

37 процент дукхагIа хьаю халкъо лелаю хIамаш, цу даькъе культурно-бытовойи цIагIарча боахамеи гIулакхашта лаьрхIа тоавараш — 60 процент. Ассортимент шерагIа йолаш дикагIен хиннад товараш.

ЛеррагIа чакхъяьхай юрта боахам айбара цу лоархIамеча даькъа карара декхараш кхоачашдаь ца Iеш, дIахо из дегIадоаладергдола торонаш вIаштIехьъяха а лаьрхIа йIаьххача хана оттаяь программа. Хаддаза чIоагIлуш хьаеннай юрта боахама материально-технически база. Пхе шера цу даькъага дIаяхийта капитальни вложенеш 131 миллиард сом, бархIлагIча пятилеткечул 49 миллиард сом дукхагIа хиннай. Шеррача масштабегIа яьй производствана механизаци химизаци, лаьтташта мелиораци. Юрта боахамга кхаьчай 1,7 миллион трактор, 1,1 миллион совгIа грузовой автомобиль, 15,8 миллиард сома маьха юртбоахама машинаши дуккха кхыйола техникеи. Колхозаштеи совхозаштеи еннай 300 миллион тонн хIана еннаяц аьнна минеральни удобренеш.

1971 — 1975 шерашка паччахьалкхеи колхозии ахчах кийч а даь пайда эцаш да 4,6 миллион гектар хий дехка лаьтташ, докъадаьд 4,4 миллион гектар сов тIаьда хинча юрта боахамера лаьтташ. Мехка дуккхача районашка хьаяьй керда йоккхий хий декхен лаьтташ докъадуи системаш. Даьха даьннад Саратовски Доккха Ставропольски (шолагIа аргIа) каналаш, чакхдоалаш латт Мецача арен лаьтташ хий дехка кийчдара балхаш.

Хаоттама хьалаш аьттув боацаш хиннадале а, юрта боахаме йоаккхача ерригача продукце шера юкъера объем укхал хьалхагIа дIадахача пхе шераца нийсйича 13 процент дукхагIа хиннай. Юкъера лаьрхIача шера доаккха ялат 181,5 миллион тонн хиннад, дулх — 14 миллион тонн, шура — 87,4 миллион тонн, хIаьта уж хIамаш дикка дукхагIа хул бархIлагIча пятилеткечул. Дикка доккхий толамаш даьхад боамби лелабеча: шера юкъера лаьрхIача гулбаь боамби 7,7 миллион тонн хиннаб, 1966—1970 шерашка гулбаьча 6,1 миллион тоннана меттел.

ДегIадаьхкад транспорта массе тайпаш. Эксплуатаце дIаденнад дерригаш а лаьрхIача 3,6 эзар километр дIаьха керда машиннаькъаш. Электрификаци яьй 4,8 эзар километр машиннаькъашта. 5 эзар километр совгIа биллаб шолха машинникъ. Билла болабаьб Байкало-Амурски машинникъ. 56 эзар километр гаргга магистральни трубопроводаш яхкаьй, чIоагIа тIоа тIауллаш 89 эзар километр автомобильни наькъаш дехкад. дIаьхденнад фегара наькъаш. Фордийи долхача хиннйи флоте даьхкад низ бола хIанзарчар тайпара кемаш, хIаьта фегарча флоте — самолетийи вертолетийи кердагIа дола тайпаш.

Тоаденнад бувзама средствашца бахача нахан халкъа боахамаи деш дола гIулакхаш. дIахо дегIаенай радиовещани телевидени.

Шеррача масштабегIа хьалдаьд капитальни гIирсаш. Капитальни вложеней бIарчча объем пхе шера 500 миллиард сом хиннай. Алхха промышленносте болх бе йолаяьйтай хIанзарча техникаца кийчъяь 2 эзар гаргга йоккха предприятии дуккха объекташи. Царна юкъе я 2 миллион киловатт низ бола Ленинградски атомни электростанци, Криворожски металлургически заводера 5 эзар кубически метр чура че йола доменни пийшк, кор. Навоерча химически комбината, Братскерча алюминиеви заводереи хьунпромышленни комплексереи керда мощносташ санна яраш. Болх бе йолаяьйтай шера 38 миллион тонн минеральни удобренеш хьаю мощносташ. Хьалъяь яьннай яйгачен кхачани промышленноста бIаьш предприятеш.

Дикка болх чакхбаьккхаб болх беш йолча предприятешта реконструкци яран уж шеръяран. Реконструкци яьй Норильск[а] горно-металлургически комбинат, [illegible] машино[-] [illegible] Уральски завод, Московски Лихачева цIерагIа [illegible]

Горьковски автомобильни, Харьковски Челябински тракторни, Ростовски Красноярски комбайнови заводаш, «Кировски завод» яха Ленинградски производственни объединени, СССР 50 шу дизара цIерагIа автоматически линей Московски завод, Воскресенски Новомосковски химически комбинаташ, Ярославски Омски шинни заводаш, Сегежски целлюлозно-каьхата комбинат, Мински камвольни Ивановски меланжеви комбинаташ, дуккха кхыяраш санна йолча йоккхийча предприятешта. Промышленносте болх беш йолча предприятешта реконструкци яреи уж шеръяреи, хIаьта иштта организационно-технически мероприятеш чакхъяхареи чотах яьй дукхагIа хьаяьча ерригача продукцех 60 процент хила мегаш яр.

ЛеррагIа Iалашъеш хьаенай Iилма-технически прогресс, халкъа боахама доакъошка чакхъяьхай бIарча цхьа технически политика.

ЛакхагIча боарам тIа доаккхаш айдаьд советски Iилма, фундаментальни прикладнойи тохкамаш толаме дегIаахаро новкъостал даьд лоархIамегIара халкъбоахама проблемаш къестаяра, йиш хилийтай Iилман техникаи тайп-тайпарча доакъошка, космически аре кераерзача керда тIехдаьнна доккхий хIамаш карагIдувла.

ЙоккхагIа хиннай керда техника юкъеккхаьара масштабаш. Дерригача доакъошка сихха дегIанхад продукце прогрессивни тайпаш хьаделга. Пхе шера арахийцай керда тайпа 16,5 эзар машин, оборудовани, аппарат, прибор, хIаьта уж шозза дукхагIа хул 1966—1970 шерашкарчул. Юкъеккхихьай эггара толашагIа йола технологически процессаш.

ШерагIа юкъеккхахьа баьннаб лоархIамегIара халкъбоахама декхараш кхоачашдарца лелабу доакъошта юкъера комплексни никъ. 1971—1975 шерашка дукха балхаш кхоачашдаьд дуккха йоккхий комплексни программаш чакхъяхара, цу даькъе Малхбоалехьарча СибарегIареи Средни Азереи мехкдаьттеи гази йоалла моттигаш караерзаяра а. Балхаш дIадоладаьд РСФСР Нечерноземни зонера юрта боахам комплексно дегIабоалабара.

Чакхдаьхад управлени планировани, боахам лелабара методаш тоаяра, объединенеш хьаяра, отраслеви территориальни управлене органий структуреи функцеши эргайоахаш тоаяра тIадерзадаь гIулакхаш. ШерагIа пайда эц управлене автоматизированни системахи электронни вычислительни техникахи.

КПСС XXIV съезда решенешка хьежжа чакхъяьккхай социальни мероприятей шерра программа. Къаман дохода пхе даькъах диъ дакъа, чуIа цIеноши социально - культурни гIирсаши хьалларга дахийта ахча а тIехьа, юкъарчал доацаш халкъа хьал-торо тоаярга дIадахийтад. ИйслагIча пятилетке халкъа вахара боарам лакхбара керда чакхдоахача гIулакхашка паччахьалкхено дIалахийтад укхал хьалхагIа дIаяхача пятилеткечул 1,7-зза дукхагIа ахча.

ДиззагIа кхоачашдаьд советски наха эша материальни духовни гIулакхаш, тоаденнад цар чуIеча моттигий бытовой хьалаш. Бахача наьха хIара сага-сих лоархIаш йола реальни доходаш 24 процент дукхагIа хиннай.

Дикка дукхагIа хиннаб къахьегамах тела мах — бахача наха тIайоагIача доходий керттера хьаст. Болхлойи гIулакхерча наьхеи алапи юкъера лаьрхIача 20 процент лакхденнад, хIаьта колхозхой къахьегамах тела мах — 25 процент. Лакхъяьй алапе минимум, мехка ерригача територе тIарча материальни производства доакъошкарча болхлойи гIулакхерча наьхеи юкъера мах телача категорей тарифни ставкаши должностной окладаши. Алапи IотIатехад лораштa, хьехархошта, деша даха ха йоацача берий учрежденей воспитателашта. ТIера геттара дIаяьхай е кIезигьяьй болхлой дукхача категорей алапеш тIара йоаха налогаш.

ХьалхагIа оттаяиза хиннача Малхбузен СибарегIарчеи Туркменски ССР къаьст-къаьстача районашкарчеи, хIаьта иштта Уралерча промышленноста, гIишлошъяра, транспорта, бувзама предприятешка а организацешка а районни коэффициенташ оттаяьй болхлойи гIулакхерча наьхеи алапена. Европейски Къилбаседен районашка болх баь стаж хиларах алапена IотIатоха надбавкаш оттаяьй. Бийсанна болх барах промышленностерча болхлошта IотIадеттача ахчай боарамаш лакхдаьд.

Уж мероприятеш чакхъяхарах къахьегамах тела мах лакхбаьб 75 миллион совгIча сага.

Общественни потреблене фондий чотах бахача наха тела ахчаши льготаши пхе шера 1,4-зза дукхагIа хиннай.

Болхлошта, гIулакхерча наха, колхозхошта къоаналла телача пенсей зIамагIдола боарамаш лакхдаьд, пенсешца дикагIа Iалашбу инвалидаши кхоабар воацаш биса дезали; кхы тIа а льготаш оттаяьй Сийлахь-боккхача Дай-мехка тIема инвалидаштеи байнача тIема гIулакхаш тIарча наьха дезалаштеи. ДукхагIа оттадаьд цамогача бера гIулакх дара мах а болаш тела деношь. Кхачанга дохийтачуи боарамаш лакхдаьд больницашка, хIаьта иштта пионерски лагерашка, городской профессионально-технически училищашка, къоаноштеи инвалидаштеи лаьрхIача цIеношка. КIезига Iалашбаьча дезалий берашта тела ахчан пособеш оттадаьд. Стипендеш IотIатехад вузий студенташтеи юкъерча специальни дешара заведенешкарча дешархоштеи.

Пенсеш, пособеш, стипендеш IотIаккхетар бахьан долаш доходаш дукхагIа хиннай 40 миллион хила мегача сага.

1974 шера денз юха дIатоккхаш латт подпискагIа хьалхагIа бахача наха юкъе дIайоаржаяь хиннача паччахьалкхен заемий мах.

Къахьегамах тела махи общественни потреблене фондашкара тела ахчаши дукхагIа хиннад паччахьалкхен рознични маьхий боарам кхы лакх ца а беш.

Пхе шера товарооборот 36 процент йоккхагIа хиннай, хIаьта бытовой гIулакхаш дара объем — 1,6-зза. Тоаеннай халкъа потреблене структура.

Доккхийча боарамашка хьалдаьд чуIе цIеноши культурно-бытовой гIирсаши. Хьалдаьд ерригa а лаьрхIача 544 миллион квадратни метр моттиг йола цIеноош. ДикагIен массадолча хIаманца кийчъяьи хул квартираш.

Керттерча даькъе чакхдаьккхад берригача кагирхошка юкъера образовани йоаккхийтилга. Кагирхоша балха говзалца цхьана юкъера образовани йоаккхача профессионально-технически дешара заведеней сеть шеръеннай. Эргадоахаш тоадаьд юкъерчеи лакхерчеи школе дешар хьехилга. Дикка болх баьб кадрай квалификаци лакхъяра.

ЧIоаггIа уйла тIаахийтай бахача наьха культурни боарам лакхбара, къахьегама хьалаши салоIилгеи тоадара. ДIахо дегIанхад унахцIено лораелга, физкультуреи спорти. ХьалхагIарчул шерагIча масштабагIа чакхдаьхад гонахьара Iалам лорадара тIадерзадаь гIулакхаш.

Тоаденнад хIамаш хьакхоллаш дола низаш дIанийсдара гIулакх. Доккхий толамаш даьхад ерригача союзни республикашка боахами культуреи дегIаккхувлача.

КIоаргденнад социалистически мехкашца, эггара хьалха СЭВ-а членаш долча мехкашца цхьана леладу гIулакхаш. ЛеррагIа чакхйоахаш я социалистически экономически интеграце Комплексни программа тIа оттаяь мероприятеш. Массе оагIорахьара дIадоладеннад дегIаухача мехкашцара бувзамаш. Экономически гIулакхаш дукхагIа леладу промышленно дегIадаьхкача капиталистически мехкашца.

ИйслагIча пятилетка керттера декхараш толаме чакхдоахача хана йиэза кхоачашъяьяц экономически хьоккхамийи продукце цхьадола тайпаш хьадареи заданеш. Боахами культуреи дегIаккхувлача карагIдийна хIамаш доккхагIа хила йиш йолаш дар, нагахьа санна вай торонех биззагIа пайда ийца хиннабаларе, кхоачамбоацараш хоадамболлаш дIадаьха хиннадаларе. Дуккхача министерстваша, ведомстваша, объединенеша, предприятешеи организацешеи, колхозаша а совхозаша а хIанз а йоаггIача тайпара уйла тIаяхийтац производства эффективность лакхъяра дешашта, къахьегама овсарлеи фондаша юха хьалури лакхдара, материалаши финансови ресурсаши кхояра, хIамаш зехьа ца йойтара, даиза даргдоацар дац производственни кхыйолеи объекташ шоай ханнахьа болх бе йолаялийтара, керда мощносташ сихагIа караерзаяра, болх беш йолча предприятей мощностий низ чIоагIбара, царна реконструкци яра, хIанзарча техникаца уж кийчъяра, толашагIа йола технологи юкъеккхаьара наькъаца айбара.

ХIанз а моттигаш нийслу дуккха гIирсаш хьалде а доладий капитальни вложенеш дIа-юха йийкъа лоаттаеш. Проекташ увттаеча хана нийслуча кхоачамбоацараша, гIирсаш хьалдара увттаеча йIаьхача ханаша хьалъеш латтача дуккхача объекташка бода мах лакхбу.

ДIадаха гоаду болх вIаштIехьбоаккхачареи планироване методашкареи, снабженера, финансированера кхоачамбоацараш. Боахама дешаш къестадеча хана дукkхаза а алхха ведомственни моттигерчеи хьисапагIа ду кулгал.

Цхьадолча доакъошка кхоачам боллаш лакха бац Iилма-технически разработкай боарам. Даьдаьнна цхьадола Iилман тохкамаши технически разработкаши производствана юкъе ца хьош дукха гоаю. ХIанз а технически боарам лоха болаши эсалеи да продукце цхьадола тайпаш.

Промышленноста, гIишлошъяра, халкъа боахама кхыча доакъой предприятешка боарамал тIехи пайда ца эцаши лоатталу материальни ресурсай цхьадола дакъа.

Кхоачамех биззагIа пайда эцаро, лакхе белгалдаь кхоачамбоацараш дIадахаро новкъостал дергда экономика дIахо дегIайоалаяраи общественни производства эффективность лакхъяраи.

ИйслагIча пятилетка итогаша хьахьокх, вай мохк коммунизм хьалъяра дерригача лостамашка дIахьалхашкахьа баьнна хилар. Лакхача темпаегIа дегIанхад хIамаш кхоллаш дола общества низаш. Дикка йоккхагIа хиннай мехка Iилма-технически потенциал. ХIамаш кхоллаш дола, низаш дукхагIа хиларца дувзаденна эргаювлаш тоеннай социалистически производственни отношенеш, лакхбеннаб производство юкъараерзаяра боарам. БоккхагIа хиннаб дерригача халкъа юкъарча доалахьен экономически социальни лоархIам, дIахо цунна гаргаяхай колхозно-кооперативни доалахье. Болхлой класс йоккхагIа хиннай, цун лоархIам, коммунизм хьалъеча хьалха латта низ хиларах тарра, лакхбеннаб. Колхозни ахархой шоай социально-экономически хьалага диллача болхлой класса гарга бахаб.

Керда, кхы а доккхагIдола декхараш Коммунистически парте йIаьххача хана лаьрхIа леласча социально-экономически политикага хьежжа кхоачашдара хилаиза даргдоаца хьалаш вIаштIехьдаьхад.

II. 1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ДЕКХАРАШ

ИттлагIча пятилетка — коммунизма материально-технически база хьаяра, общественни отношенеш эргаяьха тоаярен керда саг хьалкхевареи, социалистически вахара сурт-сибат дегIадоаладара лоархIаме керда этап. Из я общественни производство сихха дегIайоалаяра, къаман рузкъа совдаккхара халкъа боахама торонех кхы а биззагIа пайда эцара, мехка экономически низи обороноспособности чIоагIъяра ха.

ИттлагIча пятилетка керттера декхар латт общественни производство динамичнии пропорциональнии дегIайоалаяра а цун эффективность лакхъяра а Iилма-технически прогресс сихъяра, къахьегама овсарле лакхъяра, халкъа боахама ерригача звеньяшкара болх массе оагIорахьара тоабара ларда тIа, халкъа вахара материальнии культурнии боарам лакхбара хьакъехьара Коммунистически парте курс леррагIа кхоачашъярах.

Цунца дувзаденна:

1. Общественни производство теншаме дегIайоалаелгеи цун структура эргаяьккха тоаелгеи, Iилман-технически процесс хьахулаш йола доакъош сихха дегIадоаладелга, юрта боахама продукци хьалха эша промышленни товараш дукхагIа хьаделга, бахача наха гIулакхаш дар шерделга Iалашде. Производительни низаш дIанийсделга эргадаьха тоаде.

Капитальни вложеней эффективность лакхъе, объекташ хьалъяра хана лоацъе, проектни мощносташ караерзаелга сихде, дикагIа а мах кIезигагIа дIабохийташ а хьалде гIирсаш, Сихде Iилманеи техникаеи карагIдаьннача кердадарех пайда эцара ларда тIа болх беш йолча предприятешта реконструкци елгеи уж технически оборудованеца кийчъелгеи.

Потребленени накопленени дIайохийта къаман доход 21 — 28 процент лакхъе.

2. Халкъа вахара хьал дIахо тоадара долча гIулакхий система кхоачашъе. Халкъа материальнии духовнии хьашташ кхы а дикагIа кхоачашделга, вахара хьалаш тоаделга Iалашде.

ХIара сага - сих лаьрхIа реальни доходаш 20—22 процент лакхъе. Советски наьха тIехь - тIехьагIа дегIадоагIаш дола хIамаш ийяра хьашташ халкъа эша тоавараш дукхагIа арахецара, цар дикал тоаяра, ассортимент шеръяра, наха гIулакх дара сфера шеръяра наькъаца кхы я дикагIа кхоачашде.

(ДIахододар 2 оагIо тIа).

Наьха хьашташ кхоачашдераш

ЦIаккха ца хиннача тайпара хьинар айденна болх бир КПСС XXV съезда сийна къахьегама вахте эттача барзкъашта ремонт еча а хIамаш тегача а грозненски фабрика болхлоша. Производства эффективностеи дикалеи пятилетка политически къахьегамеи хьинар айденна дIайолайир болхлоша.

Шин бетта план ханал хьалха. 23 феврале кхоачашйир, парте XXV съезда сийна тIайийцача социалистически декхарех 24 феврале кхоачашгъе езаш хиннача. Цу юхедисача деношка планал совгIа борхI эзар совгIа сома маьха заказаш кхоачашдир фабрика болхлоша.

Эггара хьалха шоай шин бетта заданеш кхоачашйир Г. Тумгаева, А. Ульянова, В. Висаева, К. Тарамова керте латтача ательей коллективаша.

З. ЭРБИЕВ.
Грозненски «Индпошив» фабрика директор.

ДИКАГIА ХЬАЬНДЕ ЛАЬТТА

Юртбоахама культураш дIаера кастта шоай агрегаташ кхашка арайоахаргья республика механизатораша. Из болх дIаболабалехьа мамогга дикагIа лаьтта хьаьнде гIертаи къахьегаш ба хIанз кхаш леладераш.

Укх шера январе-феврале 579 эзар тонн органически удобрени йиллай кхашка республика механизатораша. Соахка 1 март тIаккхоачаш кхашка йиллачул 163 эзар тонн дукхагIа я из.

Кхашка органически удобрени йиллара укх шера план 67 процент кхоачашъяьй хIанзале.

Лаьтта хьаьндеш цу шин бетта кхашка дIайихьача органически удобренех 202 эзар тонн хий дехкача кхашка йиллай.

Органически удобренешца лаьтта хьаьндара балхаш дика вIаштIехьдаьхад Ачхой-Мартановски, Надтеречни Шалински, районашка. ХIаьта Гудермесски района колхозашеи совхозашеи —171 процент, Малгобекски района колхозаи совхозашеи —233 процент, Наурски района колхозашеи совхозашеи 107 процент кхоачашъяьй кхашка органически удобренеш яхкара шера планаш. Цунца цхьана Веденски районо —32 процент, Ножай - Юртовски районо — 26 процент, Урус-Мартановски районо — 50 процент мара кхоачашъяьяц органически удобренешца лаьтта хьаьндара укх шера план.

Январеи февралеи гурахьа йийнача культураштa минеральни удобренешца подкормка еш хилар республика механизатораша. Республике ялета лаьрхIа гурахьа дIайийнача 172 эзар гектар культурех 121 эзар гектара тIа ярашта минеральни удобренешца подкормка е карагIдаьлар царна цу юкъа.

Езткъа процент гурахьа йийнача культураштa подкормка йир Веденски, Советски, Сунженски, Урус - Мартановски, Шалински районашкарча механизатораша. Цунца цхьана малгобекцаша — 50 процент назрановцаша 53 процент мара гурахьа йийнача культураштa подкормка йина[ц] зар укх шера хьалхарча шин бетта.

ХА ТИЛЛИЙТА ЙИШ ЯЦ

Укх шера механизатораш кийчбеча дукха кхоачамбоацараш нийслу.

ДукхагIболча районий юрта боахама управленей, совхозий кулгалхоша, колхозий председателаша кIезига йоакхо юбоахамаш трактористашца, комбайнерашца, шоферашца Iалашдара. Из бахьан долаш хIара шера кIезиглу боахамашкара механизатораш. Къона механизатораш кIезиглу — цхьабараш Советски Эскаре гIулакх де дIаух, вожаш промышленносте болх бе болх.

Грозненски, Назрановски, Гудермесски, Надтеречни районий цхьадолча боахамашка механизатораш дукха дIабувлаш а хьаувтташ а моттигаш нийслу. Производстве уж дIачIоагIбергбола хIама дац, къахьегама овсарле лакха йолаш къахьегийтареи салаIийтареи хьалаш Iалашдац.

БIаьстан кхашкара балхаш лоацдача агротехнически ханеи дикеи чакхдоахаргдолаш техникага шин сменагIа болх байта юрта боахама министерства колхозаштеи совхозаштеи 1700 тракторист эш.

Боахамашкеи профессиональни училищашкеи механизатораш кийчбара заданеш дукхагIйолча районашка кхоачашъяц. ХIаьта дешар вIаштIехьдаьккхача моттиге механизатораштa хьехилга дика лелац, производственни практика леррIа дIаккхаьац, гойтара пособеш яц, квалификаци лоха йола нах ба хьехараш.

2160 механизатор дешаш хила везача 1408 саг мара вац, хIаьта училищашка деша вахийтар 204 саг мара вац, хила везар 660 саг волча. Иштта кIезига ба комбайнераш а.

Шалински, Сунженски районни боахамашка 4 бетта йолча курсашка механизаторашка дешийтилга дика вIаштIехьдаьккхад.

Курсашка механизатораш кийчбара план кхоачашъяьяц «Клаусский», «Грозненский молочный», «Молочный № 1», «Предгорный» совхозашка, Наурски района «Красное Знамя», Шелковской района «Коминтерн», Ленина цIерагIча колхозаша.

Районий юрта боахама управленеша, цхьадолча боахамий кулгалхоша, специалисташа йоаггIа терко яьяц кхалнаха механизаторий професси Iомаяра.

Дукха ха йоаццаш юрта боахама министерства коллеге [illegible] араседе белгалдаьккхай «Дукх[агIа профессеш] йолча механизатораш [illegible] механизатораша колхозаши совхозашка Iалашъярах йолча мероприятеех» дола приказ кхоачаш ца делга. Трактористаш кийчбелга вIаштIехьдаьккхадац «Дружба», «Экажевский», «Терский» совхозашка, Шелковской района Ленина цIерагIча колхозе.

Курсашка, профессиональни училищашка деша бахийтабац трактористаш Ачхой-Мартановски, Грозненски, Надтеречни районаша.

Иштта хьала тIа да механизаторий классность лакхъеча а. Гуйрийнеи Iайи шоай классность лакхъяьй 294 трактористо, планагIа хила везар 539 саг волча. Из мероприяти кхоачашъяц Назрановски, Урус-Мартановски, Ножай-Юртовски районий цхьадолча боахамаша. Юрта боахама механизаторий говзала безам тIаозара ледара болх бу дешархошца. Дуккхача школашка эшаш йола техника яц, дешархошта къахьегама кхетам лу хьехархой боацаш дукха школаш я.

Механизатораш кийчбара этта хьалаш боахамий производственни совещанешка гарггарча хана дийца 'а дийца из лоархIамера декхар лоаццача хана кхоачашдара де дезараш белгаллаха деза.

ХIанз боахамашка хьауха техника керда йолга, производства технологи эргайоахаш тоаелга теркал а деш,боахамий кулгалхоша ерригa терко тIаяхийта еза кхоачамболлаш дика кийчбаь механизатораш хилийтара. Цунна цхьана техникага шин сменагIа болх байтара, къаьстта кхашкара балхаш сихденнача а байташ, мероприятеш оттае еза. ХIанзле а оарц даккха деза кийчбаиза бола механизатораш кийчбара. Цу гIулакха юкъе оза беза кхалнах, Советски Эскаре гIулакх даь цIабаьхка кагий нах. Юкъара дешар хьехача школашта тракторааш, кхыйола машинаш луш материальни новкъостал де деза.

Дика кийчбе беза механизатораш. Квалификаци лакха яраш, производстве хьалха латтараш хила беза царна хьехараш.

Боккхача лоархIамера гIулакх ца механизатораш дIахьа ца бувлийташ совцабар. Къоначарна тIачIоагIъе еза цIена техника, царна доал де ветеранех шеф-наставник оттавича бакъахьа хургда. Механизатораштa вахара культурни хьалаш Iалашде деза.

Х. МАХИТАРОВ,
юрта боахама министерства воккхагIвола экономист.

1976–1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДІахододар. Доладур 1 оагІо тІа).

Къахьегамах мах телара стимула лоархІам, хІара болхлочун доходаш общественни производство дегІайоалаеча, цуп эффективность лакхъеча цо ше хьегача къих а коллективо лоацача дакъах а тийша хилийтар чІоагІде.

Потреблене общественни фондаш дІахо шеръелга Іалашде, социально - экономически декхараш кхоачашдечара лоархІам лакхбе.

Къахьегама хьалаш тоадара болх дІахо бе, болхлой квалификации профессиональни говзали лакхъе. лакха овсарле йолаш къахьегаран къахьегамхой творчески хьинар шерагІа юкъедоаладараи кхы а дикагІа дола хьалаш хьаде.

Лакхбе бахача наьха общеобразовательнии культурнии боарам, дегІа а кхувла дикагІа кхоачаш а де цар духовни хьашташ, массе а оагІорахьара йовкостал де советски наьха общественни хьинар дегІадоаладара, тоаде бахача наьха бытовойи салаІарен хьалаш.

Юртбоахама производствана индустриализаци елга сихдарен юрта культурно-бытовой гІулакхаш делга тоадарен ларда тІа Іалашде городеи юртен бахача наьха вахара боарамаши хьалани дІахо вІаши гарга озилга, городаи юртан юкъера социально-экономически культурно-бытовойи башхалонаш леррагІа дІайоахилга.

3. Общественни производства эффективность массе оагІорахьара дегІайоалаелга Іалашде, продукце дикал тоае, халкъа боахамера экономе режим чІоагІъе.

Къьстта теркам тІабахийта къахьегама овсарле лакхъелга сихдара — производство дІахо дегІайоалаярен халкъа вахара хьал тоадарен керттерчоа.

Къахьегама овсарле лакхъяра чотах Іалашде къаман доход 85—90 процент дукхагІа хулга, промышленни продукци 90 процент гаргга тІакхетилга, ерригa гІакхеташ йола юрта боахама продукци, гІишлой-монтажни балхаш дукхагІа кулга, 95 процентал кІезигагІа доацаш машиннаькъа транспортаца мухь кхухьилга.

Къахьегама ресурсех пайда эцара эффективнсть лакхъе. Халкъа боахама дерригача доакъошка производственни процессашта комплексни механизации автоматизации яра, къьстта гІонна долча балхашта механизаци яра темпаш сихъе, дикка лакхъе къахьегама энерговооруженность. Кулг-кара балхаш делга дикка кІезигде.

Болх беш йолча предприятешка дукхагІа хьаеш йола ерригa продукци е деш дола балхаш, масеза а яхар мо, болаш болча е кІезигагІа болча болхлой низаца арахецилга Іалашде. Производственни йоацача сфера болхлой къахьегамах дикагІа пайда эца.

Производстван доаладарен ерригача звеньяшкара къахьегам вІаштІехьбоаккхилга эргадоаккхаш тоаде. Кердача предприятешта проекташ уттаечеи болх беш яраштa реконструкци ечеи хана, технологически процессаш, оборудоване кийчъеча хана Іилман наькъапа къахьегам вІаштІехьбаккхаро дІадехар массе оагІорахьара теркалде.

Къахьегама нормировани елга тоаде, гІулакх дара технически бакъь балха нормаши нормативаши юкъе йоалаелга сихде, къьстта гІонна дечеи болх баьча ханага хьежжа мах телачеи балхашка. Инженерно-технически болхлойи гІулакхерча наьхеи къахьегама нормировани елга шерде.

Кадраш балхаш тІара хувцалулга дІахо кІезигдара де деза гІулакхаш кхоачашде. Къахьегамеи производственни дисциплина лакхъе. Балха ханах кхы а биззагІен дикагІеи пайда эцилга, болх сецабари производительни доацаш къахьегари дІадоаккхилга Іалашде.

Іилман-технически прогресса дІадехарашка хьежжа кадраш кийчъяра, цар говзал лакхъяра, керда говзалаш Іомаяра болх тоабе.

СибарегІарен Дальни Востокерен районаш кадраща Іалашъяр духьа цу районашка нах чубаха цІенойи культурно-бытовой учреждениеши кхы а сихагІа хьалъелга оттаде.

Хоадамболлаш тоае арахецача продукце дерригача тайпай дикал, шеръе ассортимент, дукхагІа хьале хІанзарча хано дІадехарашка хьежжа йолча изделей керда тайпаш. Ерригача арахецача продукцена юкъе дикалга диллача лакхача категорегІа яр дукхагІа хулийтилга Іалашде. ШерагІа балха юкъе кхувла продукце дикала управлени яра комплексни системаш.

Керттерча фондех пайда эцара боарам дикка лакхбе. Халкъа боахама доакъошка, предприятешка, организацешка кийч а яь кхоачашъе фондашa юха хьалур дукхагІа хилийтара тІадерзадьча гІулакхий комплекс.

Производственни мощносташ тІакхетилга Іалашде эгтара хьалхарча аргІанна предприятеш технически эргаяхара, оборудоване модернизаци яра, дІалодар кІезигагІа долаши доацагІа йолча хацашкеи дукхагІа тІехдика продукци арахецар духьа организационно-технически мероприятеш яра чотах а деш. Морально къаенна техника хувцилга сихде.

Керда болх бе йолайолийташ йола мощносташ карвезаелгеи проектни технико-экономически хьокхамашка кхоачаелгеи дикка сихде.

Машинашкеи оборудованегеи сменаш дукхагІа йолаш болх байта. Машинаш хьеча сменноста коэффициент юкъера лаьрхІача 20—30 процент лакхъе. Машинаши агрегаташи сайца лоаттаелга кІезигде, юкъе юкъ а йолийташ болх беш йолча производства доакъошка оборудоване бІаргчача кІирагІа болх беш йола ха йІаьхъе, цун овсарле лакхъе. ВІашагІйоххка ведомстваштa юкъера машиннийи приборийи прокатни базаш.

Юртбоахама техникех дикагІа пайда эца, болх беш йолча ерригача нормативни хана цунга ца соццаш болх байтилга Іалашде.

Транспортни средствaех пайда эцилга дикка тоаде.

ГІишлош хьалъелга дикагІа вІаштІехьдаккхарен ритмични хилийтарен чотах, гІашлошъеча машинашкеи механизмашкеи бизза болх байтилгеи цар хьадер дукхагІа хулийтилгеи Іалашде.

Материальни ресурсаех пайда эцара эффективность лакхъе. Прогрессивни конструкторски решенеш кхы а шерагІа юкъейоалаяра, технологически процессаш эргаяьха тоаяра, бедален материалийи экономични тайпаш дукхагІа арахецара а экономични уж кІезигагІа дІадхийтара а, дикагІа а комплексни а уж чакхъяхара, чакхйоахаш юхе юсача ресурсех пайда эцилга шердара наькъаца продукци хьаярга дІайолха материалаш массе оагІорахьара кІезигъе.

Эргайоахаш тоае дІайохийтача бедала, материалий, доагора, энерге, хІаьта иштта товаро-материальни ценностий запасий нормированеи учетеи система. Материальни ресурсех пайда эцара лоаттабу тІахьожам а, хьурмат долаш, лерттІа доал ца деча моттигашка лоаттабу къовсам а чІоагІбе.

Пхе шера машиностроенеи металлообработкеи дІайохийта Іаьржача металлий прокат кхоелга 14—16 процент, гІишлошъеча — 5—7 процент, гІишлошъеча цемент кхоелга — 5—6 процент, хьун материалаш — 12—14 процент, яьшкапицкашка доагора норма 3—4 процент, электрически йІовхалеи энерги — 5 процент, автомобилашца мовхьаш дІа-юха кхухьаш доагаду бензини дизельни доагори 8 процент кІезигделга Іалашде.

Оборотни средствашa гобоаккха ха юкъера лаьрхІача 3—5 ди сихъе. Эшачул совнагІа материалаши оборудованни Іовргйола гІулакх ма хилийта. Сома маьха товарни продукци яккхарга дІадодар лохде промышленносте 4—5 процент, цу лаькъе машиностроене — 9—10 процент. Производства рентабельность лакхъелга Іалашде. Продукце цхьадола тайпаш хьаделга зене хилар дІадаккха.

ГІишлош хьалъяра сметин мах 3—5 процента продукци тІакхетарга дІайохийта удельни капитальни вложенеш 5 процентал лохехьа йоацаши кІезигъе.

Халкъа боахамера транспортни зенаш кІезигде, пайда боацаш йола перевозкаш елга дІадаккхара, хІамаш тІайоттараІояхарен складашкарчеи балхашта комплексни механизации автоматизации яра а кхыдола балхаш чакхдахара а чотах. Мовхьаш кхача лезача дІакхоачаделга сихде, уж транспортаца дІакхьоча хана лорaделга Іалашде. Машиннаькъа транспортаца мухь бахьарга дІадодар 4—5 процент кІезигде.

4. Іилман-технически прогресса темпаш сихъе, общественни производства эффективность лакхъяраи продукце дикал тоаяраи лоархІамегІа дола гІулакх из хиларга хьежжа. ЛеррагІа кхоачашде Іилман-технически революцена карагІдьнараш боахама социалистически система совленашца айхха вІашагІдуввара декхар.

Лакхъе Іилман потенциалах пайда эцара эффективность. Іилман тохкамаш дІахо дегІадоаладелга, царех хьахинар халкъа боахама сихаль юкъедоаладелга оттаде. Производстванара Іилман бувзам чІоагІбе.

Халкъа боахама дерригача доакъошка технически бІарчча цхьа политика чакхъяккхара ларда тІа сихде производство технически кхы тІа кийчъелга. Шерра юкъейоалае къахьегама овсарлеи продукце дикали лакхъелга, фондашa юха хьалур дукхагІа хулийтилга, материалий ресурсаш кхоелга, къахьегама хьалаш тоаделга, гонахье лораелга, Іалама рузкъаех дикагІа пайда эцилга Іалашдеш йола прогрессивни техникеи технологии.

ЛеррагІа чакхдаккха цхьаццайола машинаши технологически процессаши хьаяргара а уж юкъекхувларгара а даьнна, къьстта гІонна йолча, транспортнии складскойи операцешта а ерригача производства процессашта механизаци елга Іалашду лакха эффективность йола системаш, оборудовани, прибораш, технологически процессаш кийчъяра а уж массанахьа лелаярга а довлар. ШерагІа пайда эца керда продукци арахецилга сихха карадерзаде торо хулийташ йола керда технически средстваш эргайоахаш хьаярахи юкъейоалаярахи. Хьаеш йола машинаш, оборудовани, прибораш, технологически процессаш овсарлени кхыча пайданеча эффектан цхьан единица долча технико-экономически хьокхамашка диллача дай-мехкан дунеиен карагІдьинарел толашагІа хила еза.

Іилман-технически прогресса дІадехарашка хьежжа производствои къахьегами вІаштІехьбаккхара хІанзара методаш юкъекхувла.

Производственни циклай ха лоацъе гІерта хадланзен цхьатаррен еча технологически процессашка довлара а производства интенсивни методаш лелаяра а наькъаца. ДІахо обработка яра дикагІа кийчъяь йола продукци дукхагІа арахеца. Натуральни ярий метта дІаотташ а лакха технико-экономически эффект йолаш а йола керда искусственни материалаш дукхагІа арахеца.

Іилман-технически прогресс сихъечеи кийчача продукце, бедала, материалий, комплекташ хьахулийтача изделей дикал тоаечеи стандартай лоархІам лакхбе. Эргайоахаш тоае стандарташи технически условеши, уж нийса лелаяра хьалхара боахама органий, предприятей, объединеней бехктокхам лакхбе, чІоагІъе технически тІахьожама служба. Тоаде патентно-лицензионни гІулакх.

Массе оагІорахьа дегІакхувла къахьегамхой, новаторий творчески хьинар, изобретателийи рационализаторийи болам. Тоабе Іилма-технически обществай болх. Эргаяьккхе тоае Іилма-технически информаце система.

Іалашде Іилман-технически прогресса комплексни планировани, финансировани, стимулировани елга.

5. ДегІаенача социализма экономика совленехи торонехи биззагІа пайда эцар духьа эргадоаккхаш тоаде халкъа боахама доал делга.

Плано, экономически рычагаши стимулашеи, управлене ерригача системо Іилма-технически прогресс сихъяра, продукце дикал тоаяра, общественна производства эффективность лакхъяра, халкъбоахаме бухсоццаш хьахила дезачунга кхачара еш йола комплексни воздействи чІоагІъе. Балхах хьаулараштеи цун дикалаи бола болхлойи къахьегама коллективайи бехктокхам лакхбе.

Планировани дІахо эргаяьккха тоаяра де деза гІулакхаш кхоачашде. Планашка дукхагІа теркам тІабахийта общественна эцараштa, къахьегама, материальни, финансови ресурсаех дукхагІа пайда а эцаш уж кхоачашде хьажа. Натуральнии стоимостнии балансай, производственни мощностийи къахьегама ресурсайи балансай система эргаяьккха тоаяр ларда тІа планаш нийсъелга Іалашде. Эшаш йола паччахьалкхен резерваш белгалъе хьажа.

ВІаши ювзаенна йолча — дуккхача ханна, пхе шера, цхьан шера уттаеча халкъбоахама планий система эргаяьккха тоае. Планироване отраслевойи территориальнии принципаш дикагІа вІаший цхьана тараерзае. Планировани еча шерагІа пайда эца программно-целевой методах, лоархІамегІа йола Іилма-технически, экономически, социальни проблемай комплексни программа кийчъелга чакхдаккха. Предприятешка, объединенешка, районашка, городашка экономическии социальнии дегІаахара комплексни планировани тоае.

Халкъбоахама планаш кийчъеча хана Іилма-технически прогрессеи социально-экономически процессийн прогнозаш цхьа ларда йолаш хулийтилга лакхде. халкъбоахама планаш уттаеча хана цу прогнозех пайда эцилга шерде.

Іилма-технически прогрессан перспективе цунах социально-экономически хьахургдолчуни комплексни программа оттаяра болх дІахо бе.

Халкъбоахама планаш кийчъяр вІащтІехьдоаккхилгеи цун методаши тоае, уж оттаяра ханаш лоацъе. Планий хьокхамий система эргаяьккхе тоае, производства технически боарам, продукце дикал лакхъяра, къахьегама овсарле дегІайоалаяра темпаш сихъяра, материальнии финансовии ресурсех кхом а беш пайда эцара еш йола цар воздействи чІоагІъе.

Балансаш кийчъелга, производства планаш, материально-технически Іалашо, капитальни гІишлош хьалъелга эргадаьккха тоадар духьа планироване дерригача боарамашта натуральнии стоимостнии нормативай система хьаяра болх дІахо бе.

Производства планаш вІаштІехьйоахача предприятей-потребителий лоархІам лакхбе, заказийн боахама договорийи системах шерра пайда а эцаш.

Халкъбоахаме эггара йоккхагІа эффект хилийтар духьа кийча продукци арахецача предприятештеи бедал, материалаш лоаттаеча, комплекташ хьахулийта изделеш еча предприятешта, организацешта юкъера боахама доал дара гІулакхаш эргадоахаш тоаде.

ГІишлошъеча хьалъяь а яьнна заказчикашка дІаеннача кийчача объекташкеи хьалъяь йолаш латтача продукци арахецеи гІулакх деи кийчъяьча комплекташкеи хьежжа йолча планированегеи гІишлои организацей балха мах барееи довлар сихде.

Массе оагІорахьара чІоагІъе халкъа боахама ерригача звеньяшкара планови дисциплина. Паччахьалкхен заданеши договорни декхараши кхоачашдара бола боахамий кулгалхой бехктокхам лакхбе.

Паччахьалкхен планаш кийчъяра, технико-экономически ларда тІа йолаш хилийтара, уж кхоачашъяра бола планови органий, министерствайн ведомствайи, союзни республикай Министрий Советий бехктокхам чІоагІбе. ТІехь-тІехьагІа лакхлуш доагІача управленеи планированеи дІадехарашка хьежжа тоае учетеи отчетностеи система статистически информаци.

Производствах бухсоццаш хьахулаш дар тоаданза даргдоацаш хиларга хьежжа эргаяьхе тоае доал дарен экономически стимулировани ярен методаш, объединеней, предприятей, организацей балха мах бара критерей система. Производства эффективность дегІайоалаяра, продукце дикал лакхъяра, Іилма-технически прогресс сихъяра предприятешка ритмични болх байтилга Іалашдара, къахьегамеи материальнии ресурсех пайда эцилга тоадара йолча экономически стимулий лоархІам чІоагІбе.

Производства торонаши резерваши эггара дукхагІа теркалъеш йола планаш кийчъеи кхоачашъеи объединецей, предприятей, гІишлой коллективай хьашт хилар лакхде. Экономически стимулироване фондий боарамаши, хІаьта иштта болхлой премеши договорашкеи заказашкеи хьежжа поставкай планаш кхоачашъярах тийша хилар чІоагІде. Алапе фонда планировани елгеи из дІаахийтара тІахьожам лоаттабелгеи тоадара беш бола болх дІахо бе.

Оптови маьхаши тарифаши дІахо тоаеш эргаяхара мероприятеш чакхъяха, Іилма-технически прогресс сихъяра, продукци кердаяккхараи дикагІа хилийтараи, материальни ресурсаех нийсагІа пайда эцара маьхий стимулировани яра лоархІам лакхбе. Кердача изделешта, къаьстта машинаштеи оборудованенеи оптови маьхаш оттадеш пайда болча цхьан единица эффекта цар боарам лохбар оттаде. Производство дегІайоалаеча, боахам лелабечара дикала хьокхамаш тоалеча продукцега дІадодар лохде. хІама ца кхолла расходаши доадеш дари ца хулийтача, паччахьалкхен доходаш дукхагІа хулийтача боахама расчета, финансашеи кредитеи деш дар айде.

Халкъа боахаме расчеташ елга тоаде. ГІишлош ечара кредитни отношенеш дегІайоалае. Болх беча предприятешта реконструкци ечеи технически эргайоахачеи банка кредитех шерагІа пайда эца.

Материально-технически снабжене паччахьалкхеи юкъара система дІахо дегІайоалаелгеи эргайоахаш тоаелгеи Іалашде, пайдане дола боахама бувзамаш вІаштІехьдоахачара, предприятешта тешаме снабжени ечара, халкъа боахаме материальни ресурсаех пайда эцачара, эффективность лакхъечара снабжене органий лоархІами бехктокхами чІоагІбе. Массовии йоккхасерийнии производство йола объединенеши предприятеши духхьала йІаьххача ханарча бувзамашка йоахилга чакхдаккха, царна юкъерча гІулакхий ларде йІаьххача ханна дола боахама договораш а дохкаш. Территориальни снабженческисбытовой организацей базашка, складашкеи тикашкеи гІолла оптови торговли дегІайоалаяра болх дІахо хьо. Складской боахам эргабоахаш тоабе. Вторични бедал хьагулъелгеи лаьрхІача предприятешка из чакхйоахилгеи тоаде. Доал дара **организационни структура** тоаеш эргаяха.

Управлене генеральни схемаша ма-яххара промышленносте объединенеш хьаелга йистедаккха, производствана концентрации специализации яра, управлене структура тоаяреи цун доакъош кІезигдареи болх дІахо хьо.

Промышленни производственни **объединенеш хьаярца** дийза министерствай, отраслешта юкъерча, функциональни органий структуреи функцеши дІахо тоаеш эргаяхара де дезараш де. **ГІирсаш деча управлене генеральни схемаш** отта а яь юкъехьо, шиъ—кхоъ звено йола управлене система, лохехьара гІишлошъю организацеш вІашагІтохилга а производствана специализаци яра боарам айбелга а царна юкъе а хьош.

Колхозий юкъара, колхозий-совхозий паччахьалкхен-кооперативни объединенеш, хІаьта иштта юртбоахама продукци хьайоаха, чакхйоаха, йокха аграрно-промышленни комплексаш дегІайоалае.

Производственни доацача доакъошка доал дара организационни структура тоаеш эргаяха.

Управлене автоматизированни системаши вычислительни центраши дІахо дегІайоагІилгеи цар эффективность айелгеи Іалашде, учет, планировании доали дара информаци гулъеши обработка еши йолча паччахьалкхеи юкъара системе леррагІа уж вІашагІ а тохаш. Коллективни пайда эцара вычислительни централаш хьае. Делопроизводство аттача яккхараи управленчески болх тоабараи оргтехника средстваш дукхагІа хьае, балха юкъейоалае.

Боахама кадраш кийчъелгеи цар квалификаци айелгеи дІахо эргадоахаш тоадар юкъехьо. Управленена расходаш еш кхом бара режим чІоагІа лелае.

Производствана доал деча къахьегамхой юкъеозара пайданегІа йола формаш дегІайоалае.

6. Гонахьара среда лорадара, Іалама ресурсаех нийсагІа пайда эцараи юхаметтаоттадараи мероприятеш уттае а е чакх а яха.

КердагІча Іилма-технически средствaех пайда а эцаш Іалама ресурсаш тоххилга, хІаьта иштта гонахьара среда миштад а из сено бІехду а хьожаш беш бола тІахьожам лоаттабелга чакхдаха.

Пайданера оахкалаш йоахкача моттигашта разработка яра керда эффективни способаши системаши уж яхара, цІенъяра а чакхъяхара а прогрессивни технологически процессаши юкъейоалае, лаьттан кІалхара пайдане йода оахкалаш дукхагІа яха, минеральни бедал кхы а йиззагІа а комплексагІа а чакхъяха, хІаьта иштта гонахьарча средана отходашa зене воздействи елга хьдда кІезигделга Іалашдар дага а кхоабаш. Отходаш кІезигагІа хулгеи царна ма-могга утилизаци елгеи Іалашдергдолча технологически процессашта, хІаьта иштта хих дІаара ца хецаш цІаькхаз а пайда ийбергболча системашта хьинарегІа разработка е.

Предприятешкеи городашкеи лакхаэффективни хиш цІенду гІирсаш хьалдара хилаиза яргйоаца оборудованни машинаши арахеца лаьрххІа йола производстваш дегІайоалае.

Атмосфере аракхувсача зенерча хІамашца, производственни, транспортни, кхыча таташца, вибрацешца, электрически магнитнии полейи излученейи воздействешца къовсам лоаттабергбола керда методаши средстваши хьае.

Лаьтташ хІамаш дикагІа хьувкъаргйолаш тоаде, хини михеи эрозе зенерча влиянех, шозлагІа засолене ярах, докъадарах, промышленни отходашa къайлакххахьарахи бІехдарахи уж дикагІа лораде, юртбоахама хьашташта лаьрхІа доаца хьувкъам луш дола лаьтташ хьакъоастадеш чІоагІа кхом бе. Горис балхаши торфоразработкаши ньчул тІехьагІа лаьтташта рекультиваци яр Іалашде.

Хинеи хьунеи ресурсаех комплексни дикагІеи пайда эцараи лораяраи эша гІулакхаш де.

Гонахьарча средана производства еш йола влияни мишта хургья хара методаш эргайоахаш тоае, проектни решенеш кийчъечеи тІаэцачеи хана хила тарлучуи лоархІам бе.

7. Социалистически мехкашцара массе а оагІорахьара цхьана леладу гІулакхаш леррагІа дегІадоаладе, кІоаргде, социализма дунеи система чІоагІъяра гІо де. ДегІаухача мехкашцареи промышленно дегІаяьхкача капиталистически паччахьалкхенашцареи экономически Іилма-технически бувзамаш шерде.

* * *

СССР халкъа боахама отраслеш дегІайоалаяра, халкъа дахара хьала боарам айбара, хІама хьаду низаш дІанийсдара, союзни республикай боахами Советски Союза арахьара экономически бувзамаши дегІадоаладара укх лохера лостамаши заданеши оттае.

III. ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ДЕГІАЯР

Промышленноста керттера декхар да халкъа боахамеи бахача наьхеи хьашташ дикагІча продукцеца тІа-тІа диззагІа кхоачашдар, дерригача доакъой производство технически эргаяьккха тоаяри цун интенсификаци яри.

Из декхар кхоачашдара диза даргдац:

промышленни продукци арахецилга пхе шера 35—39 процент, цу даькъе производства средстваш 38—42 процент, бахача наха эша хІамаш 30—32 процент дукхагІа арахецилга. Халкъа эша товараш хьаделга дерригача доакъошка дикка дегІадоаладелга;

промышленносте къахьегама овсарле 30—34 процент лакхъелга;

промышленноста структура эргаяьккха тоаелга, производства юкъарча боарама технически прогресс яра дукхагІча даькъе хоадам беш долча доакъой — машиностроене, химически мехкдаьтта химически промышленноста, электроэнергетика лоархІам лакхбелга;

халкъа боахама дерригача доакъошта лаьрхІа прогрессивни а пайдане а йола машинаш, оборудовани, прибораш арахецар шерделга. Цахаддаш кердаяха еза арахеца продукци, лакхбе беза цун технически боарам, дикаль дукха яхаш а наха хеттача тайпара а хила еза хьаеш йола хІамаш. Мехка тайп - тайпарча климатически зонашка хьежжа, къаьстта а гаьнарча къилбаседенена эшшача тайпара техникеи материалаши хьаелга вІаштІехьдаккха а шерде а деза;

производство дегІайоалаелга, конструкционни материалий номенклатура шеръелга, царех пайда эцар тоаделга. Іаьржача а сийрда бесаш долча дайгача а металлийи цар сплавайи, пластмассай, дахчан бедал ларда тІа клей даьи прессовани йолчеи материалий, кхыйолча а эффективни материалий чІоагІагІа пайда луш дола тайпаш дукхагІа арахецар Іалашделга. ДикагІа пайда эца беза хьайоаккхача бедалах, из дикагІа чакхйоаккхилгеи цох кийча продукци ма - могга дукхагІа хьаелгеи Іалашде деза;

доагора-энергетически баланса структура эргайоаккхаш тоаелга. Кхетамца пайда эца беза тайп - тайпарча доагорех, мехкдаьттацеи газацеи цхьана шерра пайда эца беза кІорахслацех, гидроэнергехи атомни энергехи. Тоаде деза доагорах пайда эцилга. цкъа пайда ийцача доагора-энергетически ресурсех шозлагІа а пайда ийбелга;

керттера производственни фондаш 1,4-зза дегІайоалаелга, цар лоархІамегІола дакъа: машинаши оборудовании леррагІа дукхагІа хилар Іалашделга;

дІахо а производствана концентраци елга, цунна специализации кооперировании яра боарам лакхбелга, толашагІйола технологически процессаш, болхи производствои вІаштІехьяккхара хьалха латта методаш шерагІа юкъекхухьилга, технологически дисциплина нийса лелаяр чІоагІделга. Промышленни предприятейи конструкторски организацейи опытно - экспериментальни база шеръелга. Тара прогрессивни тайпаши упаковочни материалаши арахецилга дегІакхувла.

Промышленноста доакъош дегІадоаладара укх тайпара керттера лостамаш белгалдолда:

Электроэнергетике 1980 шера 1340—1380 млрд. киловатт-сахьат электроэнерги йоаккхилга Іалашдар.

Электростанцешка болх бе йолаялийта еза 67 — 70 млн. киловатт, цу даькъе атомни ярашка — 13—15 млн. киловатт хургйола мощносташ. ДІахо даьха деза 4—6 млн. киловатт низ бола йІовхала электростанцеш хьаелга, цига цхьаццане 500 а 800 а эзар киловатт низ бола энергетически блокаш а уттаеш, атомни электростанцешка цхьаццане 1—1,5 млн. киловатт низ бола реактораш а уттаеш.

Электроэнерги йоаккхача дарегІа долча чІоагІача доагорах тІа-тІа шерагІа пайда эца безилга белгалдолда. Экибастузски Канско - Ачински кІор тІа болх беш хургйола йоккхий йІовхала электростанцеш хальелга вІаштІехьдоаккхалда.

Гидроэнергетике дІахо а дукхагІча даькъе хьалъе еза электроэнерги яккхара, лаьтташта хий диллара, городаши промышленни предприятеши хица Іалашъяра, кемаш лелара а чкъаьрий лувцара а, Іаьржа хиш ца ахийтара дешаш комплексно къестаде торо луш йола йоккхий гидроузелаш.

СССР европейски даькъа тІа атомни энергетика сихагІа дегІаухарйолга теркалде деза. Массача нейтронашца болх бу реактораш хьалъелгеи карaерзаелгеи сихде деза, Теплофикаци еча атомни энергех пайда эцара кийчои балхаш дІадоладе деза.

ДІахо даьха деза СибарегІени Средни Азеи энергосистемаш европейски энергетически системаца вІашагІа а тохаш, 500, 750, 1150 эзар вольт напряжени йола электропередачай магистральни линеш хьа а еш мехка бІарчча цаІ йола энергетически система хьаяра балхаш.

Энергетически оборудоване балха технико - экономически хьокхамаш тоаделга Іалашде деза, цу гІулакха сихде деза 500 эзар киловатт низ бола энергоблокаш караерзаелга. гидроаккумулирующи электростанцеши газотурбинни установкаши хьалъелга.

1980 шера цхьа киловатт - сахьат электроэнерги яккхарга дІадода удельни доагор 325—328 граммага кхоачаш лохде деза.

Электроэнергетике къахьегама овсарле 27—29 процент лакхъе еза.

Мехкдаьтта промышленносте 1980 шера газови конденсат юкъе а йолаш мехкдаьтта доаккхилга 620—640 миллион тоннага дІакхоачаде деза.

Мехкдаьтта Іалама ресурсаех пайда эцилга тоаде, тІоанаша дукхагІа мехкдаьтта хьалулга Іалашде, битуминозни тІоанашкара мехкдаьтта хьадаккхара тІадерзадаь Іилма тохкамеи опытно - промышленни балхаш чакхдаха деза.

ДІахо даьха деза из дакъа технически кийчделга, технологически процессашта комплексни автоматизаци елга, мехкдаьтта промыслашта доал деча автоматизированни системаш юкъекхухьилга, пятилетка чакхйоалаш цу промыслашка доаккха мехкдаьтта дерригa а доаккхаш долчул 85 процент кІезигагІа доацаш хила деза.

Мехкдаьтта доалла керда моттигаш эксплуатаце дІалулга сихде, мехкдаьтта гулду, из дІадахьийта кийчду объекташ хьалъеча шерра пайда эца заводашa хьаяьча блочно - комплектни установкех.

Бурув деттача балхий эффективность лакхъе. Бурув тохар сихдара а бурув детта универсальни монтаж е низ бола установкаш юкъеяхьара а, остий керда тайпаш, забойни двигателаш, промывочни коачалаш. геттара чІоагІа йола обсадни бурув деттеи турбаш, хІаьта иштта балхаш дикагІа вІаштІехьдахара а скважинаш караерзаяра толашагІйола методаш юкъекхувлара а чотах 25—30 процент лоацъе скважинаш хьалъяра дІаухийта ха.

Сихде газ чакхйоаха заводаш хьалъелга. 1980 шу хьатІакхоачаш 43—45 млрд. кубически метр мехкдаьтта газах пайда эцилга Іалашде.

Мехкдаьтта доаккхача промышленносте къахьегама овсарле 28—30 процент лакхъе.

Мехкдаьтта чакхдоаккхача промышленносте мехкдаьтта юххьанца чакхдоаккхилга 25—30 процент дегІадоаладе.

Мехкдаьтта чакхдаккхара технологи эргаяьккха тоаелга Іалашде, юкъекхувла керда технологически процессаш, толашагІйола катализатораш. прогрессивни оборудовани.

Мехкдаьтта цІенагІа чакхдаккхара а шоллагІа чакхдоахар дукхагІа хилийтара а чотагІа дегІадоаладе лакхаоктанови бензинаш, саьнгал кІезига доалла дизельни авиационни доагораш, хоза хьаж йоагІа углеводородаш, дикагІа дола смазочни даьтташ арахецилга. Мехкдаьтта цІенагІа чакхдоаккхилга, шоллагІча процессий боарам лакхбелга Іалашде. Микробиологически промышленноста а хІамаш ютта синтетически вещества арахецара а эша коача парафин дукха арахецилга вІаштІехьдаккха. Мехкдаьтта химически бедал дукхагІа хьае, шеръе цун ассортимент.

Керттерча даькъе комбинированнии йоккхагІа йолеи технологически установкаш хьалъярга довла деза. Мехкдаьтта продукташ дукхагІа эшача моттигашка гаргадахьа деза мехкдаьтта чакхдоаккхилга.

Мехкдаьтта чакхдоаккхача промышленносте къахьегама овсарле 39—41 процент лакхъе.

Газови промышленносте 1980 шера 400 — 435 млрд. кубически метрага дІакхоачаде газ йоаккхилга. Болх бе йолаялийта 35 эзар километр гаргга йІаьха газопроводаш. Мехкдаьттан Іаламеи газах конденсат, саьнгал, гелий, цунна нийслу кхыйола компоненташ а йоахаш комплексно пайда эца. ДІахо а хьалъе еза лаьттан кІалхара газохранилищаш, керттерча даькъе доагор дукхагІа эшача мехка районашка а хьалъеш, цу гІулакха ма - хулла дикагІа пайда эца газаш мехкдаьттен хьадаьккхача моттигех.

Кийч а яь юкъеяхьа еза гази газови конденсати хьаяккхара, уж дІакхахьийтара, чакхъяккхара. лоаттаяра толашагІйола технически средстваш, царех Гаьнарча Къилбаседеи хьалашка а пайда эца йиш хургйолаш.

Забое газ дикагІа хьатІаяйтаргйолча кердача методеи пайда а эцаш тешшамеи дукхагІеи скважинаш, газа промыслови кийчо яра автоматизированни блочни установкаш 1420 миллиметр а кхы шерагІа а йолча турбаех бахха даьлени 75 атмосферал кІезигагІа а йоацаш магистральни газопроводаш, 25 эзар киловатт низ бола газ дІаухийта агрегаташ латта компрессорни станцеш хьалъелга оттаде. Газопроводаш яхкара эггара пайданегІа йола трассаш белгалъе. Организационно - технически мероприятеш чакхъяхара, компрессорни станцеш дукхагІа хьалъяра а цар низ алсамбаяккхара а чотах газопроводашта эксплуатаци яра эффективность лакхъе.

ДІахо даьха деза мохк газаца Іалашбара бІарчча цаІ йола автоматизированни система хьаелга.

Сихде газ дІакхахьийтара принципиально керда тайпаш хьадара тІадерзадаь дола Іилма - тохкамеи опытно - конструкторски балхаш. Газови промышленносте къахьегама овсарле 43—45 процент лакхъе.

КІор боаккхача промышленносте 1980 шера 790 — 810 млн. тоннага дІакхоачаде кІор бовккхилга. Шерача масштабашка эргайоахаш тоае техникеи технологии, хІаьта цун ларда тІа кІор баккхара темпаш сихъелга, из дикагІа хулийтилга, даькъа балха эффективность дІахо лакхлулга Іалашде.

Реконструкци ярeи модернизаци ярeи балхаш хьалхарча аргІанна дІадоладе прогрессивни технологии керда техникеи юкъейоалаярах хьабоаккха кІор дукхагІа тІакхетаргболча, къахьегама овсарле дукхагІа лакхлургйолча, хІаьта кхыдола технико - экономически хьокхамаш тоалургдолча шахташкеи разрезашкеи.

Мехка малхбоалеи районашка гуччахьарча тайпара кІор боаккхилга шерра дІадоладе.

Доагора - энергетически ресурсаш наьха санна алсамъяхар духьа хІанз йолаш йола Донецки, Кузнецки, Карагандински, Печорски, кхыраш а санна йола кІор боаккха бассейнаш дегІайоалаярца цхьана сихде Къулбехьеи-Якутски кІор боаккха район дегІайоалаелга а. Балхаш дІадоладе сихагІча тайпара Канско-Ачински доагора-энергетически комплекс хьаяра а Экибастузски бассейнах кхы а биззагІа пайда эцар а духьа.

Мехка европейски даькъа тІа доагора сланцаш боаккхарга дегІаккхувла.

Диткъа, дукха дуттара доацача тІоанашкарен нийсса кІоарга Іочудолхача тІоанашкарен кІор баккхара эшача оборудоване механизированни комплексаш кийчъелгеи уж серийно арахецилга карадерзаделгеи сихде, дукхагІа арахеца проходчески комбайнаш, кІор тІаботта машинаш, кІор боаккхача промышленноста эша кхыйола а оборудовани.

Кийч а яь юкъеяхьа еза кІор боаккхачеи сланцевни промышленноста предприятей балха хьалаш кхерамзле хулга Іалашдеш йола керда средстваш. Нах боацаш кІор баккхара средстваш хьаяра деш дола Іилма - тохкама, конструкторски, экспериментальни балхаш шерагІа доржаде.

КІор боаккхача промышленносте къахьегама овсарле 22—24 процент лакхъе.

Іаьржача металлурге 1980 шера 160 — 170 млн. тонн болат, 115 — 120 млн. тонн кийча прокат арахецилга Іалашде.

Металлопродукци дикка дикагІа а хилийта цун сортамент шеръе, цун чотагІа 1980 шера халкъа боахаме 5 — 6 млн. тонн металл кходе. 1,5 — 2-зза дегІадоаладе металлопродукце пайданегІа дола тайпаш: шелдаь лист яь прокат, соттаяь профилаш, чІоагІагІа хургдолаш термически обработка яь прокат, низколегированни болата прокат, листовой мукхдуаш доацеи трансформаторнии болат. шелдаьча болатах хьадаь лента арахецилга.

Дикка дегІадоаладе геттара чІоагІа турбаш хьаелга, эггара хьалха кердача тайпара шоайла вІашагІа хотта мехкдаьтта сортаментах яраш а йолаш, геттара дика метиаш, аьшка порошокаш, легированни болатехи сплавехи йола порошокаш, прецизионни сплаваш, хІаьта иштта металлокерамика а хьаелга. ШерагІа болам бола двутаврови балкаши мукхъюаргйоаца тІоа тІабилла мехкдаьттагазопроводни турбаши арахецилга вІаштІехьдаккха. Кхачан продукташта упаковка еча эша аьшк арахецилга дегІадоаладе.

(ДІахододар 3-оагІо тІа).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДІахододар. Долалур 1, 2 оагІош тІа).

Дакъа технически эргадаккха деза йолаш йолчарна модернизаци ярцеи керда низ бола металлургически агрегаташ болх бе йолаялийтарцеи.

Кислородни конверторашка, электропийшкашка, вакууми электрошлакови, плазменни, электронно - лучевой переплаваш елга, цІаккха ца социйташ из Іодоттар, коачача болата синтетически шлакашцеи инертни газашцеи, пийшкашца йоацэ вакуумировани методах обработка яр сапна йола производстваи металла дикал тоаяреи прогрессивни способаш эргайоахаш тоае а шерагІа юкъекхувла а еза. Металлургически производстве кислородахи Іалама газахи пайда эцилга дІахо а дегІадоаладе. ДегІакхувла металла термически обработка ю мощносташ. Промышленни хьисапе караерзае рудах прямой восстановлене методагІа аьшк хьадаккхара технологи, хІаьта иштта окислени яьча аьшка рудашта обогащении окомковании яра чІоаггІа пайдане йола способаш. Прокат хьаеча дІаухийта болат кІезигде. Сихде горнорудни предприятеш хьалъелга, кийча дика металлургически бедал дукхагІа хулийтилга Іалашде, цу даькъе аьшкарудни окатышаш 2,3-зза алсам а йоахаш, товарни рудаца аьшк дукхагІа кийчде. Доменнии сталеплавительнии шлакаш чакхйоахилга дегІадоаладе.

Іаьржача металлурге къахьегама овсарле 23 — 25 процент лакхъе.

Бесаш долча металлурге алюминий, цІаста, никель арахецилга 1,2 — 1,3 -зза, титан — 1,4 -зза дегІадоаладе, иштта дукхагІа арахеца легирующи а, наггахьа мара нийслуш доацца а, мьаьха деза металлаш, шоллагІа даькъха сийрда бесаш дола металлаши алмазаши.

ДегІадоаладе электронни промышленноста а кхыча доакъошка а эша полупроводникови къаьстта цІена а лаьрхІа а йола материалаш хьаелга.

Карадерзаде деза керда геттара чІоагІа сплаваш, углеродни кхыйолеи продукци арахецилга. Дикка дегІадоаладе хІамаш телача инструмента эша чІоагІача сплавех геттара нийса пластинаш хьаяр.

Дикал тоае а металлопродукце сортимент шерье а еза. Сийрда бесаш долча металлий керда пайдане профилаш арахецилга карадерзаде. ДукхагІа арахеца цІаста сьаьрг, алюминиеви ленташ, фольга турбаш, лоаладареи прокат яреи вІашагІийнизача методех пайда а эцаш хьаьнча проката кхыдола тайпаш.

Сийрда бесаш долча металлурге предприятешта реконструкци елгеи уж технически юха кийчьелгеи чакхдаккха. Норильски горно - металлургически комбинат дІахо а дегІайоагІилга Іалашде, цу комбината бедалах сийрда бесаш дола металлаш доахилга алсамдаккха, кхыйола а доккхий пайдаш дергдола йоккхий промышленни комплексаш хьалъелга сихде.

Сийрда бесаш долча металлурге бедала база дегІайоалаелга сихде, къаьстта теркам даша - цинкови, цІаста, вольфрамово - молибденови, дошув доаккха промышленность дегІайоаляра тІа а бохийташ. Лакха овсарле йолча машинехи механизмехи пайда а эцаш дІахо а дегІакхувла гуччахьарча способагІа руда доаккхилга, лаьттан кІалхара балхаш деча шерагІа пайда эца пхоаш лелача оборудованеи вибротехникан хІанзарча комплексех.

Рудах дукхагІа хьадаккха сийрда бесаш дола металлаш, комплексно пайда эца бедалах. Лаьттан ченашкара хьадоаккхача хана кІезигагІа доаде руда. Юкъеккхувла рудана обогащени яра эггара пайданегІа йола схемаш, гидрометаллургически кхыйола прогрессивни технологически процессаш. Сийрда бесаш долча металлурге къахьегама овсарле 23 — 25 процент лакхъе.

Химически мехкдаьтта химически промышленносте продукци арахецилга 60 — 65 процент лакхде.

Химически промышленносте доакъошта юкъера пропорцеш тоаяра а хьаьнча мощностех биззагІа пайда эцара а тІаерзаяь мероприятеш чакхъяха.

1980 шера минеральни удобренеш арахецилга 143 млн. тоннага дІакхоачаде (5 млн. тонн химически доакъара добавкаш а йолаш). Удобренеех юкъера лаьрхІача дегІах дІалаташ йола хІамаш 40 процентал кІезигагІа а йоацаш. Фосфатни удобренеш арахеца мощносташ тІа - тІа алсамъяха. Концентрированнии чоалханеи удобренеш арахецилга дегІадоаладе. 1980 шера юрта боахама азотни, фосфорни, калийни удобренеш керттерча даькъе гранулированни йолаш лаьрхІача транспортаца тара йоацаш дІа - юха кхаьхьа а екъа йоллаше тукаш е йиш хургйолаши арахецилга Іалаш а деш.

Дикка дукхагІа а ассортимент йоккхагІа йолаш а арахеца еза баьцовгІаш химически лорваяра средстваш.

Синтетически смолаши пластически хІамаши 1,9 — 2,1-зза дукхагІа арахецилга оттаде, пластмассай дикал лакхъе а уж яхара ха йІаьхъе а. Эггара хьалха конструкционни гІулакхашта эшараш а йолай полимерни материалий керда тайпаш арахецилга дегІадоаладе.

1980 шера химически хьоасаши таьпи арахецилга 1450—1500 эзар тоннага дІакхоачаделга Іалашде. ШагІарча гІулакхашта эшача дика хьадаьча хьоасийи таьйи ассортимент шерье. Лакха модульни хьоасаши текстурированни таьши арахецилга дегІадоаладе.

Дикалга диллача натуральни каучука нийсса йола синтетически каучук арахецилга сихха дегІа а кхувлаш, из хьаяр 1,4—1,6-зза дукхагІа хилийта.

Шинаш 35—40 процент дукхагІа хьа а еш дІахо уж дукхагІа яхаргйола гІулакх де. Дикка дукхагІа радиальни конструкцех йола шинаш хилийта. Хьамча технически изделеш дукхагІа хьае, дикагІа хилийта.

Магнитни лентаи электроизоляционни материалийи фотокинопленкаи дикал лакх а еш уж дукхагІа арахеца.

Малотоннажни химе продукцеца халкъа боахама хьашташ ма-тарлу дукхагІа Іалашде, цу даькъе полимерни материалашта йолча геттара цІенача материалашца, химически добавкашца, иштта, текстильно-гІона йолча веществашца, консерванташца, катализаторашца, кхыча продукцеца.

Бытовой химе изделеш, иштта халкъа эшача товарашта упаковкеи расфасовкеи яра йола пленочнии кхыча тайпаех йолеи материалаш, молхай препараташи медицински изделеши дукхагІа арахеца, цу изделейи материалийи ассортименти дикали тоае.

Керттерча технологически оборудоване къахьегама овсарле лакхъелга Іалашдеш йола высокоэффективни каталистически системай новкъосталца керда производственни процессаш кийчье.

Химически реакцеи энергех ма-хулла дикагІа пайда а эцаш йоккха единични мощность йола агрегаташи хадданзеи цхьан стадегІеи йола технологически процессаши юкъекхахьара наькъаца химически промышленность шеррача масштабашца технически Іалашъелга дІахо хьо.

Химически промышленностера къахьегама овсарле 59—61 процент лакхъе.

ДІахо минерально-бедала ресурсаш дукхагІа хилийтара дикка дукхагІа **геолого-тохкама балхаш** де, хьалхарча аргІагІа горнодобывающи предприятеш болх беш йолча районашкеи керда караерзаеча мехкарча районашкеи деш.

Лохаш а тохкаш а долча балхий экономически эффективности пайданерча оахкалий запасаш кийчъяра дикали лакхъе. Промышленноста добывающи доакъош дегІадахкара темпашка диллача техка минеральни бедала запасаш сихагІа дегІаухилга Іалашде.

Мехкдаьтта, Іалама газ, конденсат йоалла керда моттигаш гучайдахилга а тохкилга а сихде эггара хьалха юкъерча Приобье, Тюменски областа кьилбаседа, малхбоалехьарча СибарегІа, Якутски АССР-е, Коми АССР-е, Архангельски областе, Средни Азе, Казахски ССР-е (прикаспийски впадина) мехкдаьттан газеи кхы тІа а техка запасаш кийчьелга мехка Европейски даькъа тІа мехкдаьттеи гази йоахача районашка Іалашде. Форлийи океанийи шельфови зонашка дукхагІа геолого-тохкама балхаш де, хьалхарча даькъе мехкдаьттеи гази яккхара а деш. ЧІоагІагІа тохкама балхаш де коксующи энергетически кІораш доахка моттигаш тахкара къаьстта СССР Европейски даькъа тІа. Іаьржачеи бос болчеи металлургена эша цІенагІеи атта цІенлуш дола рудаш маьхера металлаши, алмазаши, атомни энергетиканеи минеральни удобренеш хьаяраи эша бедал, хІаьта иштта лаьттан кІалхара хиш.

Геолого-тохкама балкаш деш йола моттигаш технически даькъе Іалашъелга лакхде, хьа а яь керда лакха къахьегама овсарле йола оборудовани, автоматизированни бурови установкаш, аппаратура, приборош производствана юкъехьо. Прогрессивни геофизически геохимически методаш, геологически тохкамий космически аэровысотни средствах пайда ийбелга юкъехьолга шерде.

Халкъа боахама деррига доакъош технически даькъе Іалашдара ларда тІа дІахо а **машинаш яр** дегІадоаладелга Іалашде. Машинаш яреи металлообработкаи продукци арахецилга пхе шера 1,5—1,6-зза дукхагІа хилийта.

Арахеца машинаш, оборудовани, прибораш, дуккха дикагІа хулийталга, цар технически боарам, къахьегама овсарле, балха тІа тешаме хулилга лакхде. Бедал хьачуяргара кийча продукци дІаяхийтарга кхачалца йолча ерригача технологически циклана комплексни механизаци автоматизаци яра йола машиний приборийи системаш вІашагІйохкара дола балхаш дІахо а делга. ЛаьрхІа йолча кердача технологически процессашта йола оборудовани кийч а яь производствана юкъекхахьара керттера теркам тІабахийта. Технически даькъе къаейпа продукци соцае ара ца хецаш ший ханнахьа.

Керттерча даькъе кердача конструкцех йола машинаш, прибораш, аппараташ хьаеча дІадехаш дар ма-хулла халкъ-боахама пайда лургболаш хилийта, цхьан мощностага дІайолха материалаши цунга дІалодари кІезиг а деш (къахьегама овсарле).

Машинаш еча производствана интенсификаци яра комплексни балхаш де деза. Изделешта, узлашта, оатхолашта стандартизаци унификаци яра, технологически процессашта типизаци яра ларда тІа отраслешта чуреи отраслешта юкъереи специализаци елга кІоаргагІа Іома а деш шерде.

Юкъара машинаш еча пайда эцара йола специализированни хьисапе продукци хьаяр сихача темпашца дегІакхувла.

Машинашъеча технически даькъе Іалашо елга сихдара керда металлообрабатывающи оборудовани машинашъеча предприятешка дукхагІа хьежае.

Кердача тайпах йолча машинашта, механизмашта, оборудованеца проектировани еча хана еш йолча прогрессивни решеней, Іаьржача металлийи кхыча конструкционни материалийи пайданегІарча профилей чотах, металла обработка яра методаш эрганхарах машинашъеча массе долча доакъошка металлах пайда эцара эффективность лакхъе.

Машинашъяра заготовительни база дІахо дегІайоалаелга а специализаци елга а теркаме лаца. Іалаьмате нийса заготовкаш хьаелга Іалашдара, иштта дикка къахьегама овсарле лакхъяра, литейни, кузнечни, сварочни производствашка гальванопокрытей цехашка къахьегама хьалаш тоадара оборудоване автоматизированни комплексаш производствана юкъеккхахьа.

Фенеи вентиляценеи кондиционировани яра эша оборудовани дукхагІа арахеца.

Шефмонтажеи промышленни тохкамаш а деш, производственни ерригача технологически процессе гІолла чоалханерча оборудоване комплекташ лоаттаелга вІаштІехьдаккхар теркалде, хІаьта иштта проектага хьежжа из мощностага (балха овсарле) кхаьчача заказчикага дІале.

Машинаштеи оборудованенеи централизованни хьисапе ремонт яр дІахо а дегІадоаладар чакхдаккха. Технически нормашка хьежжа машинашта, оборудованеха, прибораштa, аппарашта эшача запасни оатхалашца халкъа боахам бизза Іалашбе.

Машинашъечареи металлообработкеи къахьегама овсарле 1,5-пега кховчаш лакхъе.

Энергомашинашъеча эшача боарамах йола 500—800 эзар киловатт низ бола энергоблокаш хьае йолае, уж органически доаторца болх беча электростанцей базови блокаш хилийта, иштта йоккхий гидравлически газови турбинаш арахеца.

Цхьанне мощность 1 миллион киловаттал чухьахьа йоацаш атомни электростанцешта лаьрхІа йІовхала нейтронаш тІара реактораши царна йола турбоагрегаташи серийни арахецилга вІаштІехьдаккха. ЙІовхала нейтронаш тІара 1,5 миллион киловатт низ бола атомни энергоблокашта лаьрхІа йола комплектни оборудовани кийчьелга вІаштІехьдаккха.

Болх беш йолча предприятей мощностех бизза пайда эцара реконструкци яра, керда заводаш хьалъяра, иштта промышленноста кхыча доакъошца къаьст-къаьста йола узлаши оатхалаши хьаяра, шерра коопераци яра ларда тІа атомни машинашъелга сихде.

Хала нагрузкаш дІаяхар духьа кІезигагІа довгор а доадеш 250 эзар киловат низ бола парогазови установкаши, иштта 100 эзар киловатт низ бола газотурбинни энергетически установкаши электроэнергетикана лаьрхІа арахецилга вІаштІехьдаккха. Тягодутьеви машинаш дукхагІа хьае, цу машинашца йизза электроэнергетикеи кхыдола доакъоши Іалашде.

Керда конструкцеш кийчъелга, опытно-промышленни образецаш вІашагІйохкилга, газотурбиннаи электрически приводаш йола 6—25 эзар киловатт низ бола крупноблочни бесподвальни гаьннара управлени ергйола автоматизированни хьисапе газ дІаахийтара лаьрхІа агрегаташ серийно арахецилга вІаштІехьдаккха. Хьаеш йолча газ дІаухийтача агрегатий моторесурс дикка лакхъе, 2—3-зза дукхагІа ремонт ца еш болх царга байта.

Езеи транспортнии машинашъеча: болат хадданза Іодотта йоккхий установкаши прокатни агрегаташи: 400 тонн емкость йола конверторaш, хадданза йІайхачеи шийлачеи прокатка йоккха къахьегама овсарле йола станаш; хадданза йола автоматизированни технологически процесси программни управлени йола трубосварочнии трубопрокатнии агрегаташ; металлашта термически, химически, электрохимически обработка яра йолеи прокатн турбаши лораяра покрытеш еш йолеи оборудовани; болата вакуумировани яра йола установкаш хьаелга Іалашде.

Бос болча металлургена лаьрхІа йола технологически оборудовании механизаце средстваши хьаелга сихде. Керттерча а иштта гІона йолча а процессашта йизза автоматизаци яь йола цІаста, цІаста-никелеви, иштта никелеви штейнашта переработка яра лаьрхІа 100 тонн емкость йола конвертарий гамма хьае.

КІораи горнорудни промышленноста лаьрхІа кара а ерзаяь йоккхий экскаваторaш, 170 тонн хьалъайлуш йола думкараш, бурув тохара диаметр 400 миллиметрга кхаччалца йола йоккха къахьегама овсарле йола бурови станокаш арахеца йолае.

Прогрессивни технико - экономически характеристикаши йоккха агрегатни мощности йола кердача типаех йола дизелаш хьаелга вІаштІехьдаккха: кемай, тепловозни, бурови техникана лаьрхІа яраш, гІишлон-наькъий машинаш, еза автосамосвалаш.

8000 говра низ бола двухсекционни грузови магистральни тепловозаши 6000 говра секционни низага кхоачаш йола пассажирски тепловозаши, 2000 говра низ бола маневрово-вывозни тепловозаши, бархІ соапа тІера къовланза йола ахвагонаш, 125 тонн чуйоза цистернаш, ялат, хьоар, минеральни удобренеш, кхыйола продукци дІа-хьа кхахьара йола специализированни вагонаш. Машинаш наькъаш дараи царна ремонт яраи йола керда, лакха къахьегама овсарле йола оборудовани арахецилга карадерзаде. Дикка дукхагІа контейнераш къаьстта дукха мухь чубоаш яраш а йолаш дукхагІа арахеца.

Подъемно-транспортни, погрузочно - разгрузочни, складски балхашта механизаци яра йола прогрессивни средстваш дукхагІа хьае, цу даькъе гаьннареи программни управлени еш йола грузоподъемни машинаш, мовхьашта автоматически адресовани ю подвесни конвейераши складашта лаьрхІа йола автоматизированни оборудовании.

Электротехнически промышленносте йоккхий электрически машинаш, аІамига низ бола электромашинаш, высоковольтнии, низковольтнии, электрически аппаратура, цу даькъе лелхам болча хана кхерам боаца электротермически оборудовани, дика удельни характеристика йола аккумуляторaш, силови полупроводникови преобразователаш, сердала экономически источникаш, юртбоахама производствана механизаци автоматизаци еча чІоагІа тешаме йола электрооборудовани кхыйола тайпа прогрессивни электротехнически оборудовани сихача темпашца дегІакхувла. ДукхагІа ток дІаяхийтара нхача принципах пайда эцаргбола йоккхий генераторaш хьаяра балхаш сихде.

Хьаелга карадерзаде: атомни йІовхалеи электростанцешта лаьрхІа 1000 — 1200 эзар киловатт мощность йола турбогенераторaш, гидроэлектростанцешта 640 эзар киловатт мощность йола генераторaш, 1500 киловольтага кхаччалца напряжени йолча постоянни токеи 1150 киловольтага кхаччалца напряжени йолча переменни токеи электропередачей линешта йола высоковольтни оборудоване комплексаш;

прокатни станашта йола полупроводникови преобразователашцара автоматизированни электроприводаш, йоккхийча металлургически установкаштеи агрегаташтеи йола электрооборудовани;

мехкдаьттан газовни скважинашта электробурув тохара; мехкдаьтта дІадахийтара, газопроводаштеи нефтепроводаштеи йола лакха къахьегама овсарле йолеи балха тІа тешаме йолеи оборудовани кІора баккхара йола механизированни комплексаш; итт эзар говрачул дукхагІа низ бола грузови магистральни электровозаш;

юртбоахама продукци чакхъяккхараи лоаттаяраи йолча хьайбай фермаштеи гидромелиоративни сооруженештеи йолча оборудоване электропривода системаш; йоккхача напряженештеи йІовхал ловча аьшка сьаьргаштеи лаьрхІа йола кердача тайпара электрокабельни изделеш;

числови программни управлени а йолаш металлообрабатывающи оборудованена лаьрхІа высокомоментнии силови шаговни электродвигателаш.

Химически мехкдаьттан машинашъеча керттерча тайпаех йола оборудовани арахецар 1,5—1,6-зза дукхагІа хилийта.

Промышленноста химически, шинни, резинотехническии лакокрасочнии доакъой производствана дикка чІогІа интенсификаци е йиш хулийтача принципиально кердача технологически процессашта оборудовании аппаратуреи, хІаьта иштта конверторнии доменнии производствана лаьрхІа низ бола кислородни установкаш хьае, уж арахецилга карадерзаде.

ДукхагІа хьае:

мехкдаьттеи гази промыслови кийчдара, гази газови конденсати чакхъяккхара йола блочно-комплектни автоматизированни установкаш, теплообменни холодильни аппаратура, йоккхий диаметраш йолча трубопроводашта лаьрхІа йола запорно-регулирующи арматура;

газ чакхйоахача заводашта лаьрхІа йоккха къахьегама овсарле йола оборудовани, компрессораш, кхыйола аппаратура;

мехкдаьтта чакхдахара лаьрхІа йола комплектни, комбинированни крупнотоннажни установкаш;

минеральни удобренеш хьаяра лаьрхІа хІараяр йоккха мощность йола технологически установкаш;

пластически массаш чакхъяхара, цу материалех турбаши кхыйола изделеши хьаяра лаьрхІа йола оборудовани;

шекара промышленноста лаьрхІа автоматизированни центрифугаш, цу даькъе ший программни управлени яраш а йолаш;

целлюлозно-кьахата промышленноста йола оборудовани. Целлюлозно-кьахата промышленноста лаьрхІа гобаьккха гон тІа доагІача хих пайда эцара хІараяр йоккха мощность йола оборудовани кийч а яь арахеца йолаелга Іалашде. Екъача способаца кьахат хьадара йола оборудовани хьаелга дІалоладе. Кьахата-картонаш еча машиний керда формующи устройстваш арахецилга карадерзаде.

Арахецилга вІаштІехьдаккха: целлюлозно-кьахата промышленносте болх беш йолча оборудоване къахьегама овсарле лакхъяра торо хулийта машиний аппаратийи узлаш;

лаьрхІача транспортни средствашца йола универсальни монтажеспособноста бурови установкаш, боккха пайда луш дола бурови осташ, забойни двигателаш, мехкдаьттаи газовни скважинаш караерзаяра а ремонт яра а йола кердача тайпаех йола мехкдаьттагазопромыслови оборудовании йоккха механизаци йола агрегаташи;

микробиологически химико-фармацевтически промышленноста лаьрхІа комплектни технологически оборудовани.

Станкостроительни инструментальни промышленносте металл геда станокаши кузнечно-прессови машинаши 1,5—1,6-зза дукхагІа хьае.

Сихха дегІакхувла числови программни управленеи тІахьожамеи малогабаритни электронни системаш йола автоматически оборудовани хьаелга. Промышленносто дІадехараш ма-могга дикагІа кхоачашдара йола металлообрабатывающи оборудовани арахецара структура тоае. Цу гІулакха:

числови программни управлени йола станокаш арахецилга, езеи уникальнии станокаш, прессаш, высокоточни станокаш арахецилга сихагІа дегІайоагІалга Іалашде;

Къаьстта шоай тайпара станокаши автоматически линеши дикка дукхагІа арахеца, йоккхий яраш йолеши дуккхеи изделеш арахецача доакъошта тайп-тайпарча бустамашца нийсъеш йола комплексни автоматически линей оатхалаш хьаелга вІаштІехьдаккха;

электронно-вычислительни машиний новкъосталца управлени ергйола йоккха къахьегама овсарле йолча металлообрабатывающи оборудоване комплекташ хьае, цу оборудоване база ларда тІа вІамигсерийни серийни изделеш арахецача доакъошка участкаши цехаши вІашагІйохкара;

машинашъеча массови изделеш вІашагІйохкара автоматизаци яра лаьрхІа оборудовани хьаелга кийч а даь дІалоладе;

Физически халеи геттара цхьатарреи долча балхашта механизаци автоматизаци е йиш хулийта программни управлени йола автоматически манипуляторaш серийни арахецилга вІаштІехьдаккха.

Геттара нийса заготовкаш хьаяра эша автоматизированни литейнии кузнечно-прессови машинаш, линеш, оборудоване комплексаш арахеца производство сихъяь дегІайоалае.

ГІишлошъяра аьшкеи вІашагІхетта дахчаи конструкцеш хьаяра эша комплектни технологически линеш хьаелга вІаштІехьдаккха.

Металлах хІамаш хьаю инструмент, къаьстта Іаламеи синтетически алмазаш, кхыйола тІехчІоагІа материалаши сплаваши дІа а йохийташ еш яр, хІаьта иштта числовой программни управлени йола станокаш тІа эша хІама телеи гІони инструмент хьаелга шерде. Минерало-керамически материалех инструмент хьаелга Іалашде а из арахецилга вІаштІехьдаккха а. Машинаш еча, металлах хІамаш еча, кхыдолча доакъошта геттара чІоагІа йола абразивни изделеш кхоачамболлаш хилийта.

Прибораши автоматизаце средстваши 1, 6—1,7-зза, вычислительни техника средстваш 1,8-зза дукхагІа арахеца. Универсальнии управляющии вычислительни комплексаш, периферийни оборудовани, технологически процессашка хьежараи халкъа боахама доакъошка геттара дика доал дараи йолча автоматизированни системашта йолча информацена регистраци еши из дІачулуши йола прибораш, устройстваш, хІаьта иштта электронно-клавишни машинаш, кассови аппараташ, доал дуста техника арахецилга дегІадоаладе. Автоматически манипуляторашка программни хьежара эша прибораши устройстваши промышленни арахеца йолае.

Микроэлектроника, лазерни техника шерра юкъе йоаланра ларда тІа приборийи радиоэлектронни аппаратураи керда тайпаш хьаделга а арахецилга а Іалашде. Юрта боахама хьашташта, гонахьара Іалам малагІча хьал тІа да хьожаш тІахьожам лоаттабара эша прибораш хьаелга шерде. Іилма тохкамаш дара, инженерни управленческий къахьегама механизаци яра эша прибораши оборудовании дукхагІа арахеца. ХІама сийрдагІа бІаргадайта усилителаш йола медицински рентгеновски аппаратура арахецилга Іалашде.

Производства процессе пайда эцара а продукци дика хилийтара тІахьожам лоаттабара а йола прибораш нийсеи тешаме болх беши хилийта.

Автомобильни промышленносте 1980 шера 2,1—2,2 миллион автомобиль арахецилга Іалашде, царех 800—825 эзар мухь кхухьараш а йолаш. Общественни транспорта йола автобусаш, дукха мухь кхухьа автомобилаш, царна йола прицепаши ахприцепаши дукхагІа арахеца. Горнодобывающи промышленноста эша 75,120 тонн а кхы дукхагІа а мухь кхухьа автосамосвалаши шоаш мухь тІера Іобоаха автопоездаши хьаелга дегІадоаладе. Автомобилий технически боарам, дикалеи эксплуатационни хьоккхамаш дикка лакхде. Автомобилаш еча дизелаш юкъеккхухьилга шерде. Боккха низ болча автотягачийи газови турбинаш йолча дукха соинаш йоахкача, наькъаш доацача лела лаьрхІа йолча автомобилийи керда конструкцеш хьае долале. Автотранспортни средствашa тешамегІа болх белга дІахо а лакхдеш, цар ресурс дукхагІа хулийташ, царна гІулакх дарга дІабода къахьегам кІезигбеш ду балхаш дІахо дахьа.

Юрта боахамо, торговле, бытовой гІулакх даро, унахцІено дораяро, промышленносто, гІишлошъяро, боахама кхыча доакъоша дІадехарий терко а еш автомобилий специализированни тайпай тайпаш а уж хьаделга а, хІаьта иштта тайп-тайпарча климатически зонаштеи Іалама хьалаштеи эша автомобилаш хьаелга шерде. Юртарча моттигашка дикагІа леларгйола легковой автомобилаш дукхагІа арахеца.

Араювлача газашца кІезигагІа фо бІехдергдола средстваш хьаяра болх дукхагІа бе. Эггара хьалхарча аргІанна йоккхийча городий автобоахамаш Іалашдергдола газобаллонни автомобилаш хьаелга шерде.

Автомобильни парк запасной оатхалашца Іалашъяра бола боахама даькъа бехктоккхам лакхбара тІаерзаяьча мероприятей комплекс чакхъяккха. Дикка толашагІа вІаштІехьдаккха автомобилашта капитальни ремонт елга, хІаьта иштта граждански доалахьа йолча легковой транспорта технически гІулакх делга а.

Подшипникови промышленность дегІайоалае, къаьстта лаьрхІа йола приборнии прецизионнии подшипникаш хьаелга.

Траторaши юртбоахама машинаши хьаеча 1980 шера ерригa мощность 55 миллион говра низ хургболаш 580—600 эзар трактор арахеца. Энергонасыщенни трактораш хьаелга дегІадоаладе, цар хІаране йола мощность лакхъе.

1980 шера баьцовгІашта гІулакх дара эша 2,8 миллиард сом мах бола юртбоахама машинаш арахеца оттаде. Ялата боахаман шекара свеклаш кхеяраи комплексни механизаци елга йистеяккхара, боамби, коартолаш, харбазаш-пасташ, баьцадаараш, сом, комараш, кхыйола культураш хьалкхеяра а чуэцара а механизаци яра боарам дІахо лакхбара хиланза яргйоаца машинаш хьаелга дикка дегІадоаладе.

Арахеца уборочни машинаш юртбоахама продукце дикал йойтаргйоацаш хилийтара къаьстта теркам тІабахийта.

1980 шера ялат чуэца «Нива», «Колос», «Сибиряк» яха 125 эзар комбайн арахеца. БаьцовгІаш дораяра йола химически средстваш юкъейоалаяра, цон хьокха моттигаш, хьайбаш доажаду дальІенаш тоаяра, лаьттана хулача михеи хини эрозеца къовсам лоаттабара деча балхашта, лоамашка лаьтта леладара деча балхашта механизаци яра эша йоккха балха овсарле йола машинаш дукхагІа арахеца.

К-700-и Т-150-и яхача тайпарча тракторий технически торонех кхы а биззагІа пайда эцара эша юртбоахама машинаши прицепаши хьаелга шерде.

Тракторaш, комбайнаш, кхыйола машинаш дика а тешаме болх беш а хулга лакхде.

Хьайбай боахаман доакъар даккхараи эша машинаш хьаеча 1980 шера 2,2 миллиард сома маьха машинаши оборудовании арахеца. Хьайбай специализированни комплексаши фермаши Іалашъяра эша техника дукхагІа хьае, цо тешаме болх белгеи коррозена духьал оттилгеи лакхде. Баьца хьоар кийчдара, доакъарашта гранулировании брикетировани яра эша балха йоккха овсарле йола машинаши оборудовании хьаелга дегІадоаладе. Фермашка деча балхашта а доакъар кийчдара а еча комплексни механизаце боарам лакхбе дерхІаш дикагІа йола керда машинаш, царна самоходни яраш а хьае хьажеи арахецилга карадерзадеи.

Лаьтта минеральнии органическии удобренеш, известкови материалаш товсара эша машинаши оборудовании хьаелга шерде, йоккха тоннаж йола разбрасывателаш арахецилга карадерзаде.

ГІишлош ю, наькъаш дехка, коммунальни машинаш еча промышленни, юртбоахама, мелиоративни, нах чубаха цІенош деча, наькъаш дехкача балхашта комплексни механизаци яра эшача машиний системаш, гидравликеи автоматикеи шерра юкъейоалаяь хІаране боккха низ бола машинаш хьаелга а арахеца Іомалулга а Іалашде.

Магистральни автомобильни наькъаш сихха дахкара эша эггара кердагІа йола оборудовании машинаши хьаелга карадерзаде а серийни арахецилга вІаштІехьдаккха а. Метрополитенаши тоннелаши яра эша керда, кхы а дикагІа тоаяь йола проходчески щиташ хьаелга Іалашде.

Мехкдаьттан газеи магистральни проводаш сиха а дика а йохкилга Іалашдеш йола лаьрхІа йола гІишлош ю техника хьаелга вІаштІехьдаккха.

Екъача способагІа цемент хьаяра йоккха балха овсарле йола автоматически технологически линеш хьае. Пенаш дурулонни, тхов къовла, рудаех йоаца гІишлош ю материалаш, санитарно-технически фаянс, минеральни боамбех йІовхали татеи чакх ца доалийта изделеш, керамикахи Іалама кхерахи яь гІишлош ю материалаш хьаяра процессашта йизза механизаци яра эша оборудовани серийни арахецилга карадерзаде.

Механизированни гІишлой-монтажни инструмента а гІишлошъеча - отделочни машиний а номенклатура шерьеи технически боарам лакхбеи.

Хьу кийчьяра а дІаяхьийтара а эша, кулгашца болх белга юкъе а ца доаладеш хьу кийчьяра керттера операцеш кхоачашъе йиш хулийта йоккха балха овсарле йолча машиниий оборудованеи комплексаш хьаелга вІаштІехьдаккха.

Бытовой гІулакхаш деча, жилищно-коммунальни боахама предприятешта эша, къаьстта городаш, производственнии торговни помещенеш цеІнъяра а санитарни цІена лоаттаяра а механизаци яра эша машинаши оборудовании, хІаьта иштта цІи ялара духьалара техника хьаелга дІахо а дегІадоаладелга чакхдаккха.

Ейгачеи кхачани промышленноста машинаш хьаеча технологически оборудовани 1,3—1,4-зза дукхагІа арахеца.

Ейгача промышленносте производственни процессашта комплексни механизации автоматизации яра эша керда оборудовани арахецилга шерде, цунца управлене автоматизированни системаши йоккха аспираци йола, эггара кІезигагІа тата дергдола станокаши аппараташи а йолаш. Боамби-бедали лени юххьанца чакхъяккхара эша кхы а чІоагІагІа эргаьккха тоаяь оборудовани; кийчьяра-тай хьувза оборудовании; тхани химически хьоасаех дола тай а дикагІа дола боамбе тай а дара эша тай хьувза пневмомеханически машинаш; дукхача системай трикотажни машинаши швейни промышленноста лаьрхІа йола оборудовании; хьийза йоаца материалаш кийчьяра йола автоматизированни поточни линеш; чоалхане хьийзаи шеррача ассортиментахи йола ткалеш хьаелга Іалашдеш йолча механизмашца цхьана йоачІинг долца ткацки станокаш; хадданза ткалеш хьадеш йола ткацки машинаш; басар деш йола отделочни шерра унифицированни узлаш юкъейоалаеш йола оборудовани, цунца цхьана даьрни трикотажни гатеи кийчдеш, тоІадаь таьнеи хьоасаштеи басар деш яр а йолаш; йоачІинг доацаш тай хьувзареи талдаш доацаш кІада дареи ларда тІарча автоматизированни тай хьувзача-кІада деча предприятешта эша комплексни оборудовани; химически хьоасаш кийчдара эша йоккха балха овсарле йола оборудовани хьаелга карадерзаде.

Кхачаи промышленноста доакъошта эша йоккха балха овсарле йола комплексни технологически оборудовании дукхагІа арахеца, цул технически боарами тешаме болх белгеи дикка лакхде. Расфасовочно-упаковочни машинаши линеши, хадданза болх беш йола стерилизаторaши кхыйола оборудовании дукхагІа арахеца. Шекар деча, дулха, шурий, консерви, маьхк еча, хьоар-Іоз йоаккхача, комбикормовой, промышленноста кхыча доакъой автоматизированни предприятештеи цехаштеи машинаши оборудовании хІаьта иштта сиха талхаш йола продукци колхозашкеи совхозашкеи юххьанца чакхъяккхара эша оборудовани хьаяра а арахецара а дола балхаш шерде.

Фотонаборни полиграфически оборудовани, офсетни кепайоазонна эша прогрессивни машинаш, книжкаш кийчдара эша автоматизированни линеш дукхагІа арахеца.

Кизга деча процессашта йизза механизаци яра эша оборудовани серийни хьаелга карадерзаде.

Холодильни прилавкаш, обедаш вІашагІтохараи дІателараи механизированни конвейерни линеш, пхьегІаш юлаш йола машинаш, кога гІирси барзкъеи тоадара эша йоккха балха овсарле йола оборудовани, хІаьта иштта торговлена, юкъарча кхачан, быта службана эша вай ханарча техника кхыдола тайпаш хьаделга шерде.

Технологически оборудоване духхьала ший йола мощность лакхъе.

ГІишлошъяра материалий промышленность, гІишлошъяра конструкцейи деталийи промышленность дІахо а дегІайоалае. Пхе шера арахецача гІишлошъяра материалий боарам 1,3-зза лакхбе.

ГІишлошъю керда материалаш, гІишлошъю эффективни сборни элементаш, заводе дика кийчъяь, индустриализаце лакха боарам бола, дІайода материали гІишлонга лодари кІезигдеш йола, хІаьта иштта зданеши сооруженеши дукха яхилга, хоза а архитектурни куц долаш а хулга Іалашдеш йола ейгеи дарегІеи йоккхий конструкцеш а изделеш а арахецилга шерде.

1980 шера 143—146 миллион тоннага кхоачаш цемент иккха. Эггара кердагІа йолча технологе ларда тІа екъача способагІа цемент йоаккхилга сиха дегІадоаладе. Цемента лакха марка йолеи лаьрхІа долеи тайпаш — сиха чІоагІлуш, тІатаІаш, декоративни дараш дукхагІа арахеца.

Кизга ассортимент шер а е, дукхагІа хьа а де, цунца бустам бола кораштa деттар, полированни дар йІовхал чакх ца йоалийтар, архитектурно-гІишлошъер а долаш. Кизга лента шин стадегІа йола форма хьахилийтара, йоккха температура йолаш кизга кхехкадара, листагІа дола кизга механизированни тедара йоккха балха овсарле йола процессаш юкъе кхувла.

Заводе кийчъяь гІишлошъю аьшка конструкцеш 1,4—1,5-зза, сборни аьшкбетонни конструкцеши деталаши 1,2—1,3-зза, хийтта дахчаи конструкцеш 6-зза гаргга дукхагІа хьае. ЧІоагІа дукхагІа арахеца заводе хьаяь гІишлош ю йоккхийи ейгеи конструкцеш.

ГІишлош еча металл кІезигагІа дІадахийта дерхІаш геттара дика аьшкбетона, хІаьта иштта асбестоцементни, пластмассови, кхыйола турбаш, панелаш, металл а ца дохийташ яь гІишлошъю конструкцеши изделеши дуккха хьаелга вІаштІехьдаккха.

Боккха боарам бола конструкционни отделочни асбестоцементни изделеш, рубероид, кизга рубероид, тховна тІатоха дукха яхаш йола кхыча тайпара кІаьда материалаш, хІаьта иштта йІовхали татеи чакх ца доалийташ йола эффективни материалаш дукхагІа хьае.

(ДІахододар 4 оагІо тІа).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДІахододар. Долалур 1, 2, 3 оагІош тІа).

Санитарно-технически оборудованен изделейн, отделочнии облицовочнии материалий ассортимент шеръе, уж дикагІа хьае, цар тІехьнахьара куц хозагІа хилийта. Керамически Іоакъаш, Іалама кхерах яь материалаш, Іургаш доахка заполнителаш, ячейкаш йолча бетонах яь изделеш, йила а рудах йоаца фракционизированни а, хІьта ишта моттигера гІишлошъю материалаш дукхагІа арахеца. Кхыйола хІара гІишлошъю материалаш дукхагІа арахеца. Кхыйола хІамаш хьайоахача хана царна хьайоалача бедалахи промышленноста дІакъестача хІамехи шерагІа пайда эца гІишлош ю материалаш хьаеча. Пенаш лоттача дІийолха материалаш хьаяра механизаци автоматизаци е. Ингале-фаянса промышленноста эша бедали материалаши дукхагІа яха а яха, дукхагІа хьатІа а кхаьа.

ГІишлошъю материалаш хьаеча промышленносте къахьегама овсарле 24—26 процент лакхъе.

Хьун, хьунах хІамаш ечен целлюлозно-кьахатен промышленносте продукци 22—25 процент дукхагІа хьае.

СибарегІени Дальни Востокен районашка гІулакхага дІайоаза хьу кийчъелгеи цох хІамаш хьаелтеи шерзе. Кхы а рациональнегІа пайда эца, къаьстта СССР Европейски дакъ тІарча хьун бедала кхоачамех. ГІулакхага дІаяхийтара кийчъяча хьунах дикагІа пайда эца. ГІулакхага дІаяхийтача хьунах хьакъестача хІамаех, дика йоацача гІулакхага дІаяхийтача хьунах, гІулакхага дІаяхийтача хьун кІьадача тайпаех химически химико-механически хьисапе хІамаш хьаеш йола мощностащ дукхагІа хилийта.

Мебель 1,4—1,5-зза дукхагІа арахецилга Іалашде. Къаьстта теркам тІабахийта арахецача мебела ассортимент шеръяран из дикагІа арахецаран, из дика а хоза а хьаяра. Кердача, технически эргаяьха тоаьча проектех нах чубаха стандартни цІенош хьаделга, хІьта ишта бахача наьха тІа-тІа лакхлуш дола хьаштаи кхоачашдара эша дахчах яь кхыйола продукци хьаелга дикка шерде.

Кьахати картони 15—25 процент дукхагІа арахеца. Кепайоазонна, информацена, автоматизированни обработка яра средствашта эша кьахат, кхачаи продукташтен промышленни товараштен тІахьоарчадараи расфасовка яраи эша кьахат а картон а хьаделгеи дикагІа хулийтилгеи сихача темпашца дегІадоаладе. Кьахати картони хьаеча дукхагІа пайда эца макулатурах.

Хьун, хьунах хІамаш еча, целлюлозно-кьахата промышленносте юкъейоалае йоккха балха овсарле йола вай ханара оборудовании прогрессивни технологически процессаши.

Къахьегама овсарле хьуни хьунах хІамаш ечен промышленносте 25—27 процент, целлюлозно-кьахата промышленносте 23—25 процент лакхъе.

Яйгача промышленносте продукци арахецилга 26—28 процент лакхде. 1980 шера тканеш 12,5—13,1 миллиард квадратни метрга кхоачаш, трикотажни изделеш 1800—1900 миллионага кхоачийташ хьае. КІадана тара йола кІадах йоаца материалаш 3,4—3,5-зза дукхагІа, кІувсаши кІувса изделеши 2,1-зза дукхагІа арахеца. ДукхагІа а дикагІа а хьае боамбехи тхахи яь кхалнаьхеи маІача цаьхеи пазаташ.

Геттара дикача кІадай керда тайпаш, трикотажнии швейнии изделеш, кога гІирс, барзкъаш, натуральнии искусственнии бекхах яь изделеш, цуккхача наха хоатта кхыдола товараш хьаделга сихха дегІадоаладе а цар ассортимент шеръе а. Барзкъаш, кога гІирс, текстильнии телатеи галантерея хьаяра эша вай ханара фурнитурен хиланза яргІоацача ассортимента отделочни материалаши дукхагІа арахеца.

Химически хьоасаши таьши, полимерни материалаш, геттара дика красителаш шерра юкъекхувлара чотах товараш дикка толашагІа арахецилга, цар ассортимент хьалда керда йоахилгеи тоелгеи Іалашде. Бахача наьха тайп-тайпара ха йолча ерригача группай хьаштаи кхоачашдара лоархІам а бец вай ханарча химически материалий ларда тІа синтетически телат, искусственни бекх, тайп-тайпара моделаш, тайп-тайпара бос бола барзкъеи кога гІирси хьабара эша кхыйола материалаш арахеца керда производстваш хьае.

ЭстетикагІен промышленни санитарегІен ма-доаггІара дола балха барзкъаши балха кога гІирси дукхагІа арахеца.

Спортивнии туристски товараш, мебельно-декоративни материалаши тюлегардинии изделеши дукхагІа хьае.

Предприятеш технически кхы а Іалашъяреи реконструкци ярен, оборудованена модернизаци яра, производства йоккха балха овсарле йола керда технологически процессаши комплексни механизаце а автоматизаце а средстваш юкъейоалаяра ларда тІа яйгача промышленноста балха эффективность лакхъе. Барзкъаш-хІамаш тегачен кога гІирс бечеп промышленноста болх чІоагІа тоабе, предприятей специализаци шеръе.

Керда изделеш хьаечен юкъейоалаечен, производства технологи эргаяьккха тоечен из вІаштІехьйоаккхачен Іилма-тохкама, моделаши конструкцеша уттаеча организацей лоархІам лакхбе.

Яйгача промышленносте къахьегама овсарле 23—25 процент лакхъе.

Культурно-бытовой лаьрхІан боахаме леладуи товараш 1,6-зза дукхагІа арахеца. Уж товараш хьаделга лакхде оттаде: электронния радиои промышленносте 3-зза; оборонни промышленносте 1,9-зза; химически промышленностей бувзама средствай промышленностен 1,8-зза; электротехнически промышленносте, яйгачеи кхачани промышленноста эша машинаш хьаеча 1,6-зза, авиационни промышленносте, прибораш ечен Іаьржача металлургеи 1,5-зза; автомобильни, хьун, хьунах хІамаш еча промышленносте, гІишлошъю материалаш еча промышленносте 1,4-зза; целлюлозно-кьахата промышленносте 1,2-зза дукхагІа.

Культурно-бытовойн цІагІарча боахамеи гІулакхашта лаьрхІа керда товараш дукхагІа хьаде: бытовой морозильникаш, 300 литр чухоашаш, гІор автоматически йошаеш йола цаІ а дуккха а камераш йоахка холодильникаш, кондиционераш, класс-бе-бе бесаш гойтеи кара лелаюи телевизораш, дикагІча класса радиоприемникаши радиолаши, сурташ гойта магнитофонаш, кинофотоаппаратура, тІех комфорт йола газови электрически плиташ, барзкъаш дуттеи цІагІа аьшк еттеи автоматически машинаш, сердал тела тайп-тайпара прибораш, тІехдика столови прибораш, сир даьккхаи нигалеи пхьегІаш, автомобилашца лелаю хІамаши транспорни средствашта гІулакх дара эша предметаши, цІагІарча боахамера къахьегам аттача боаккхаш йола хІамаш, бахача наха къаьстта чІоагІа хоатташ дола кхы тайпа товараш.

Сомий-хьеса бешамашка лелаю толашагІа йола инструмент, наьха шо-шоай цІенош дІоахлараи кица Іалашдараи эшача оборудоване комплекташ, хІьта ишта юрта бахача наьха быт тоаю кхыйола изделеш а цхьатарра дуккха хьаелга вІаштІехьдаккха.

Кхачан промышленноста доакъой продукци 23—25 процент дукхагІа хьае. Кхачан продуктай дикал, биологически пайда, чам дикка лакхбе, цар ассортимент тоае.

Берийн диетически кхача тІехдика продукташ, кхачан концентраташ, ах фабрикаташи кулинарни изделеши, керда гІоразаь баьцадаараши соми, баа мара ца безаш дика кийчгІоразаь баьцалдараши соми, баа мара ца безаш дика кийчбеь консервированни кхача, сомен баьцадаарийн хий, минеральни хиши йийи арахеца производство лакхача темпашца дегІаккхувла. Эпачов а аьттув болча тайпара чудеттаи чудехкаи продовольственни товараш дукхагІа арахеца.

Дохка лаьрхІача деррига гІоралаьча дулхах 1980 шерале 80 процентага кхоачаш дохка. ЦІенача шурий продукци 1,2-зза, нахчаш 1,4-зза, докъадаь хьакхий дулхаш, сосискаши, сарделкаши 1,7—1,8-зза дукхагІа хьае.

Производственни мощностех дулха шурий промышленносте а хІьта ишта производство сезонни хьисапе йолаш долча шекара, консерви, кхыча доакъошка а пайда дикагІа эца.

Юртбоахама бедалах, цунцарча пайдана йолча веществаех тІехдика кхачан продукташ хьаяра бизза пайда эца.

Кхачан продукци чуйоаллаю керда средстваш. из дІаккхаьа къаьстта транспорт, тара чу йоацаш дІакхухьилга, дІакхахьареи лоаттаяреи кхыйола прогрессивни способаши средстваши шерра юкъейоалаелга Іалашде.

Продукци тІормешка ехкен шушашка ювттеи автоматически линеш, цахалдаш болх беш йола стерилизатораш, программни управлени а йолаш йола автоматически центрофугаш, эггара кердагІа йола кхы оборудовани геттара дуккха юкъекххахьа. Кхачан, дулхен шурийн промышленностера холодильникий ченаш 1,3-зза йоккхагІа хилийта.

Екъа обрат, цІенача шурийна меттел пайда эца хІамаш, хьайбай боахама гІулакха дулха тІехкехи чкъаьрехи хьоар дикка дукхагІа даха.

Кхачанга йода чкъаьрий товарни продукци (консерваш а тІехьа) 30—32 процент дукхагІа арахеца.

Чкъаьрий промыслови флотах пайда эцара эффективность лакхъе, балха овсарле лакхв йола кемаш цига тІаккхетийта. ХІана лелаеш йола чкъаьрий дахара способаши чкъаьрий лувца кечалаши, оборудовани, чкъаьрийн кхыйола форда продукташи яхеран чакхъяхаран механизаци автоматизаци елга Іалашдеш йола механизмаши прибораши эргайоахаш тоае а керда чІоаггІа эффективни яраш хьае а.

Дунен океана керда районаши хишка промысел лелаю объекташи дІахо а Іомаеи караерзаеи. СССР-ца оагІув болча хишкара чкъаьрий доахилга дегІадоаладе.

Чурча хишкара чкъаьрий дикагІлолча тайпай запасаш алсамъяха, Паччахьалкхен Іамарчий боахамашка чкъаьрий 1,7-зза дукхагІа доахилга оттаде.

Чкъаьран продукцех пайда эцача моттигашка чкъаьрий чакхдоахача предприятейи хІьта ишта специализированни фирменни тикайи сеть шерра дегІаккхувла. Океаний хишкарча чкъаьрех тІехдика продукци дукхагІа кийчъелгеи бахача наха эшарга хьежжа йолча ассортиментагІа, чуехка а чуетта из арахецилгеи Іалашде. Дийнеи гІорадаьи чкъаьрий, чкъаьран филе, балычнии кулинарнии хІамаш, докъадаьчеи дирдаьчеи чкъаьрий продукци дІахо дукхагІа хулийтилгеи торгови сете дІачутелгеи Іалашде. Тайп-тайпара кхачан продукци, чкъаьран маршаш, сосискаши ах фабрикаташи, чкъаьран хьоар а кхыдола товараш а арахецара чкъаьрехи форда чура йоахача кхыча продуктехи пайда дукхагІа эца.

Къахьегама овсарле кхачан промышленносте 24—26 процент, дулхеи шурийн промышленносте — 17—19 процент, чкъаьрий промышленносте — 16—18 процент лакхъе.

Хьоар-крупа йоаккхача промышленносте 21—23 процент дукхагІа продукци хьаелга Іалашде. ДикагІча сортех дола хьоар дукхагІа даккха, дугеи гречневи крупан дукхагІа кийчъе.

Ерригга а лаьрхІача 30 миллион тонн чуэца ченаш йола ялатий элеватораш болх бе йолаялийта.

Комбикормови промышленноста продукци 1,5-заачул кІезигагІа йоацаш дукхагІа арахеца. Паччахьалкхен промышленни предприятешка хьаю комбикормаш 1980 шера 53 миллион тоннага а белково-витаминни добавкаш — 4 миллион тоннага а дІакхоачае.

Паччахьалкхен, боахамий юкъара, колхозийи совхозийи комбикормови предприятей производственни мощносташ фуа лаьрхІа ялат тайп-тайпарча добавкех пайда а эцаш комбикормана дукхагІа чакхдоахилга Іалашдар духьа сихагІа дегІайоалаелга лоархІамегІара декхар лархІа. Колхозашкеи совхозашкеи хьаеш йола комбикормаш 1980 шера 24—28 миллион тоннага дІакхоачае.

Хьоар-крупаш йоахачеи комбикормови промышленносте къахьегама овсарле 24—26 процент лакхъе.

Микробиологически промышленность сихагІча темпашца дегІаккхувла. Цу даькъе хьаеш йола продукци 2—2,1-зза алсамъяккха. Доакъара белок, премиксаш, дІайийна хІамаш лораю микробиологически средстваш дикка дукхагІа хьаелга Іалашде. Аминокислоташ, доакъара антибиотикаш, ферменташ, микробиологически синтеза кхыйола продукци дукха а дукхагІа хьае. Доакъара белок дикагІа хилийтаран из яккхарга дукха мах гІоргбоаца гІулакх дараи къаьстта уйла тІаяхийта.

Микроорганизмай геттара продуктивнии чІоагІен промышленни штаммаш — биологически активни веществай продуценташ хьаяра, бедала кердача дарегІча тайпай ларда тІа микробиологически продукци хьаяра толашагІа йола технологи кийчъяра, бедала единицах продукця дукхагІа хьаялийтара тІадерзадаь тохкамаш шерде. ХІараие боккха низ бола агрегаташ а латташ балха овсарле лакха йолча технологически линешца микробиологически промышленность дІахо а кийчъе.

Къахьегама овсарле микробиологически промышленносте 62—64 процент лакхъе.

Медицински промышленноста продукци 44—46 процент дукхагІа хьае.

Бахача наха моллагІа лорий тохкамаш де йиш хилийтара, лазара корта дикагІа гучабаккхаран уйахоштa дарбаш даран керда геттара дика молхай препараташ, автоматизированни унифицированни электронни прибораши аппараташи хьакхоллилгеи хьае йолаелгеи Іалашде. Синтетически гормонаш, инсулин, эндокринни рентгено-контрастни препараташ, берашта кийча молхай формаш, бІаргсаьний линзаши оправаши, медицински инструменташ, лабораторни медицински оборудовани, больницашкарча къахьегама механизаци ю средстваш дикка дукхагІа арахеца. Витаминаши кхыйола препараташи хьаяра керда технологически процессаш юкъекххьа.

Уначцено лораяра учрежденештеи бахача нахаи эшаш йолча медицински гІулакхашта лаьрхІача хІамашца уж дикагІа Іалашбар духьа уж медицински промышленносте санна, ишта кхыча доакъой а предприятешка дукхагІа хьаелга оттаде.

Къахьегама овсарле медицински промышленносте 36—38 процент лакхъе.

Моттигерча промышленноста продукци моттигерча бедалах, материалех, шозлагІча ресурсех ма-могга дукхагІа пайда а эцаш 1,3—1,4-зза дукхагІа хьаелга оттаде.

Моттигерча промышленноста предприятеш дІахо кхы тІа а технически кийчъяраи царна специализаци яраи тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха. Бахача наха эшараш диззагІа кхоачашдара музыкальни инструменташ, художественни промыслай изделеш, сувенираш, вахача метте, цІагІарча боахама, салаІара, туризмана, физкультурана, спорта хиланза яргІоаца хІамаш дукхагІа арахеца.

IV. ЮРТА БОАХАМ ДЕГІАБАР

Юрта боахама керттера декхар сенах латт аьлча, из латт, юртбоахама продукташ дІахо дукхагІа йоахилгеи уж яхара боарам ма-могга лох ца балийта хьожилгеи, кхачан продукташца беха нахи бедалца промышленности дикагІа Іалашъяра, паччахьалкхенна хиланза баргбоацача боараме юртбоахама продукце резерваш вІашагІтохара лаьтта леладареи хьайбаш леладареи эффективность ма-могга лакхъелга Іалашдарах.

ДІадахача пхе шерашца нийсйича юрта боахама продукци яккхара хІара шера объем 14—17 процент йоккхагІа хилийта.

Юртбоахама производствана леррагІен хадданзеи интенсификаци е, цуна материально - технически база чІоагІъе. Производственни процессашта комплексни механизаци автоматизаци, юрта боахама химизаци, лаьтташта мелиораци шерагІа е. Іилманна карагІдаьннараш, техника, толашагІа йола опыт юкъеккухьилга сихде. Юртбоахама производство вІаштІехьяккхареи цунна доал дареи формаш эргайоахаш тоае. Боахамашта юкъерча кооперацие, аграрно-промышленни объединенеши предприятеши хьаяра ларда тІа дІахо цунна специализаци концентраци е.

Мехка хІара района Іалама хьалех пайда дикагІа эцилга теркал а деш, юртбоахама производстваш дик-дикагІча Іоехка. РСФСР Нечерноземни зонера юрта боахам дегІаахара темпаш лакха хулга Іалашде.

Лаьттах, материально - технически средстваех, къахьегама ресурсех пайда дикагІа эцара тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха, продукци яккхарга дІабода мах лохбе. Колхозашкеи совхозашкеи къахьегама овсарле шера юкъера лаьрхІача лакхъяра боарам пхе шера 27—30 процент айбе.

Лаьттанцареи хьайбашкареи йоаха продукци дІахо дикагІа хилийтара къаьстта уйла тІаяхийта. Юртбоахама культурай хьувкъам лакхагІа телаш дола сорташи гибридаши, хьайбай фу, производства хІанзара технологеш шерагІа юкъекхувлилга Іалашде. Хьаеча хана а хІьта ишта дІаувзача, лоаттаеча, чакхйоахача хана а юртбоахама продукции бедали йовргІоаца гІулакх де.

Лаьтта леладеча лоархІаме декхар да дІадувча лаьттай структура эргайоахаш тоаяра, хьувкъам лакхбара, минеральнии органически удобренеех пайда дикагІа эцара, мелиораци яьча лаьтташкеи тоъал тІоадал йолча районашкарча лаьтташкеи ялаташ ма-могга дукхагІа дІадера, лакха хьувкъам телаш дола сорташи гибридаши юкъеккхахьара, ялата культураш кхеяра, агротехника тоаяра ларда тІа ялат дукхагІа дахар, ялатий боахам тешшаме лаккача боарам тІа лоаттабар.

Шера юкъера лаьрхІача чудахьаш дола ялат 215—220 миллион тоннага кхоачаде. Низ болчеи чІоагІачеи кІиний, рожа, гречиха, ерпа, дуга ялат дикка дукхагІа даха. ХьажкІаш, мукх, кем, бобовии кхыйола доакъарийн культураш дІаюв моттигаш шеръе а уж дукхагІа гулъе а. Мелиораци яьча лаьтташкара товарни ялат тешшаме дукхагІа доахаргдола йоккхий зонаш хьаяра балхаш шерде. Хий деккача лаьтташкара ялатийна лаьрхІа хьажкІаш дикка дукхагІа яха. Ялата культураш кхееча комплексни механизаци яь яккха.

1980 шера 9 миллион тоннал кІезигагІа боацаш боамби боаккхилга Іалашде. Биткъа хьоаса болча боамбе сорташ дукхагІа дІаде а хьувкъам лакхбе а. Боамбе-люцерна севооборотащ карадерзаь яха, лакха хьувкъам телаш, лазарашта духьала отталуш дола тІехдика хьоаса болча боамбе сорташ производствана юкъехьоргдола гІулакхаш чакхдаха. Боамби кхебара, хий дехкара, чуэцара механизаци яра боарам лакхбе.

Шера юкъера лаьрхІача йоаха шекара свеклаш 95—98 миллион тоннага дІакхоачае, цар хьувкъам дикка лакхбе а зоморзал совъяккха а. Шекара свеклаш кхееча керттерча зонашка цар производствана дІахо кІоаргагІа специализаци концентраци яра тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха. Поволжья, Къилбаседа Кавказа, Украина къулбехьени Молдавеи свеклаш дІаера аьттув болашагІа йолча районашка хий дехкача лаьтташка уж дІаювлга вІаштІехьдаккха. Свеклаш леладяра еш йола комплексни механизаци керттерча дакъе яь яккха. Свеклаш дІаювча, боахамашта мел эш удобренеши дІайийна хІамаш лораю химически средстваши тела.

Технологически дикагІа бола лена хьоаса, даьтта доахача культурай, къаьстта а генарий, соя, горчица, клещевина фу, эфирни даьтта доахеи кхыйола технический культураш а хІьта ишта молхай баьцеш а дукхагІа йоахилга Іалашде.

Коартолаш, баьцадааараш, харбазаш - пасташ дукхагІа яха. Цар ассортимент шеръе а дикал тоае а. Городашкеи промышленни центрашкеи беха нах Іалашбара баьцадааараши хьалха кхача коартолаши тешшаме кхее йиш хургйола зонаш хий дехкача лаьтташка хьаяь яха. Мел эш томаташ, нарсаш, хохаш, саьмарсаьхк, массе тайпара баьцаш кхеелга Іалашде, специализированни боахамаши теплични комбинаташи дІахо а вІашагІъехка. Технологи эргайоахаш тоаяреи комплексни механизаци юкъекхахьареи ларда тІа баьцадааараш леладечеи коартолаш лелаечеи дІабода къахьегам дикка кІезигбе.

Производствана интенсификаци яра а промышленни ларда тІа сомеи комсийн йоккхий бешамаш дукхагІа хьаяра а чотах сом, комараш, комсаш, чаь лордаш, хо дукхагІа даха. Іай бuача сома культураш дукхагІа а йолаш дІайогІача таьний сорташ тоаде. Комараш тІайола лаьтташ дукхагІа хилийта.

БІаьччача шера кердача баьцадаарашцеи сомацеи баха нах Іалашбелга тоаде. Цу гІулакха колхозашкеи совхозашкеи хранилищаш дукхагІа хьалъе.

Лаьтта леладара культура дІахо лакхъелга вІаштІехьдаккха. Лаьттан ресурсаш, эггара хьалхарча аргІанна оахалаш, шоай метта латтилгеи царех леррІа пайда эцилгеи Іалашде, хини михеи эрозех, къаьстта а мехка къулбехьарчеи малхбоалехьарчеи районашка лаьтта лорадара тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха.

Фу леладелга дикка тоаде. Сортех дола фу кхедара дІахо специализаци концентраци елга, боахамашта юкъерча кооперацие совленаш теркал а еш фу леладелга промышленни ларда тІа даккха.

Лаьтташта мелиораци ярах хьахулача йоккхийча торонех шерра пайда а эцаш, чІоагІа доакъарий база хьаяра тІадерзадаь доккхий гІулакхаш чакхдаха. Хьайбай боахама мел эш доакъара белок Іалашъе.

Шортта белок йоалла горох, люпина, люцерна, кхыйола культураш ма - могга дукхагІа дІае. РСФСР, Украина къулбехьарча районашка, Молдавеи Закавказья республикашкеи хий деккача лаьтташка соя дІаювлга вІаштІехьдаккха. Соя доагІаш дола сорташ хьакъоастаделга а Средни Азе республикашкеи Къулбехьен Казахстанеи из кхеяра технологи кийчъелга а Іалашде. Цу специализированни боахамий сеть вІашагІйолла, мел эшача техникаца уж кийчде, минеральни удобренешцеи гербицидашцеи царна бизза кхоачам бе.

Кхашка доакъар кхедара культура лакхъе. ДІаювча доакъара культурайи эрий тІаювлача баьцийн хьувкъам лакхбелга вІаштІехьдаккха. Хий дехкача лаьтташкара лакха хьувкъам тела цонаши даьгІенаши, хІьта ишта яьссачеи ахъяьссачеи районашкара хий тІадига даьгІенаш а дукхагІа хилийта.

Общественни хьайбай боахаман шоай доалахьа доахаи долаш болча колхозхой, болхлой, гІулакхерча наьха боахамаштеи мел эш хилийтар духьа гІожеи мошеи доакъараш дикка дукхагІа даха. ХІара колхозеи совхозеи доакъарий страховой запасаш вІашагІтоха.

Чуэцача, дІаоттадаь лоаттадеча, хьайбашта дехкача хана гІожача доакъарех йоахка пайдана хІамаш кІезигагІа йоаярца уж дикагІа хилийта. Баьца хьоар, сенаж кийчъелга, доакъарашта брикетировани, гранулировани, химически консервировани елга шерагІа юкъекххахьа. Доакъараш доахачеи доакъараш кийчдечеи балхашта комплексни механизаци ярга довлалга сихде.

Кхачан, дулхеи шурийи промышленносте хьакъестача хІамаех доаханна доакъарийна лаьрхІа дукхагІа пайда эца. Торговле, общественни кхачаи предприятешка, бахача наха арахувса кхачах йола хІамаш гулъелга дикагІа вІаштІехьдаккха.

Хьайбай боахаме доаханеи коа тІарча оалхазарийн продуктивность лакхъяра, уж дебадара, доакъарах пайда дикагІа эцара, хьайбаш леладареи уж кхабареи хьалаш тоадара, племенной болх эргабаьккха тоабара, къахьегама механизаци яреи прогрессивни технологи юкъеккхахьареи ларда тІа дулх, шура, фуаш, тха, продукце кхыдола тайпаш дІахо дукхагІа доахилга Іалашде.

Шера юкъера лаьрхІача доаккха дулх 15—15,6 миллион тоннага (дулх лаьрхІа эзача), шура 94—96 миллион тоннага, фуаш 58 — 61 миллиардага кхоачаде.

Хьайбайи коа тІарча оалхазарийн боахамашкара продукташ яхара еш йола специализаци концентраци ма-могга дегІаккхувла, уж боахамаш дІахорча хана промышленни ларда тІа оттаделга Іалашде. Паччахьалкхен, колхозни, колхозий юкъара хьайбаш леладу комплексаш, механизированни фермаши коа тІарча оалхазарий фабрикаши дукхагІа хьалъе, керда технически технологии юкъейоалаелга теркал а деш хІанз болх беш йолча хьайбаш леладечеи коа тІара оалхазараш леладечеи фермашта реконструкци е.

Іаьсий сихагІа кхедареи чуоттадаь тоадареи, бройлерийи оалхазараш леладелга шердара наькъаца дулх, къаьстта а бежан дулхи коа тІарча оалхазарий дулхи дукхагІа доахилга Іалашде. Духхьал дулха лаьрхІа доахаи кхеделга дегІадоаладе, хьаккарч леладяра дукхагІа интенсификаци е. керттерча даькъе дулха лаьрхІа уж кхаба, хІьта ишта беконни хьакхий дулх дукхагІа даха. Колхозашка, совхозашка, паччахьалкхен кхыча юртбоахама предприятешка детта доахаи дикка дукхагІа дебаде, цар шурий продуктивность айе. Боахамашта чухьа Іулаш юха меттаувттаделга дикка тоаде. Жаи гаьзарийи дІахо дебаделга, цар продуктивность лакхъелга Іалашде.

Говраш лелаелга, саьрч леладелга, бекхаш доаха оакхарий леладелга, кроликаш лелаелга, Іамашка чкъаьрий леладелга, нокхарий леладелга, саллараш леладелга дегІаккхувлара йолча торонех биззагІа пайда эца.

Хьайбашта ветеринарни гІулакх дикагІа де, уж кІезигагІа цамогаш хургдолеи довргдоацеи гІулакх де. Хьайбай боахаман ветеринарияней эшача гІулакхашта биологическии химико-терапевтическии препараташ, хІьта ишта хиланза яргІоаца инструменташ, оборудовани, прибораш дукхагІа лоаттае.

Юртбоахама продукташ ийяра чІоагІача планий а уж планал совгІа паччахьалкхенга йохкарах лакхагІа дола махаш уватталара цаькъаца боахамаш хестадара а принцип дІахо лелае. ЧІоагІача планагІа санна, ишта планал совгІа а закупкаш яра объемаш пхе шера, хІара шера къаьст къаьста долаш, заготовительни организацеша колхозашцеи совхозашцеи даьча контрактаце договораш тІа уттае. Контрактаце договорашка хьежжа юртбоахама продукташ ийелга Іалашде.

Юртбоахама продукце керттера тайпаш ийдара шера юкъера объемаш (планал совгІа ийдераш а тІехьа укх боарамашка дІакхоачае: ялат — 90 миллион тонн, шекара свеклаш — 89,5 миллон тонн, боамби-бедал—8,5 миллион тонн, лена хьоаса — 511 эзар тонн, баьцадааараш — 17 миллион тонн, коартолаш — 16,8 миллион тонн, соми комараши — 5,6 миллион тонн, комсаш — 5,4 миллион тонн, ганараш — 6 миллион тонн, доахани коа тІара оалхазараши (дийна долаш эзача) — 17,4 миллион тонн, шура — 60,5 миллион тонн, фуаш — 34,3 миллиард, тха (дІалоархІача дозалца) — 511 эзар тонн.

Заготовкай формаш эргайоахаш тоае. Колхозий, совхозий бедал чакхйоахачеи торговии предприятешцара юкъарчал доацаш дола бувзамаш шерагІа дегІаккхувла, кийчъечеи потребителашка йохкачеи продукце дикала хьалхара цар бехктокхам лакхбе, контейнерашца мухь кхухьилга юкъедоаладе. Юртбоахама продукци дІаувзилгеи лоаттаелгеи тоаде. Юкъарчал доацаш продукци хьайоаккхача моттигашка продукци хьаийелга а из заготовителий транспортаца дІаувзилга а шерде. Заготовительни организацей материально - технически база чІоагІъе, керда заготовительни пункташ, элевватораш, холодильникаш, сома-баьцадаарий хранилищаш хьалъелгеи йолаш ярашта реконструкци елгеи Іалашде.

ДІахо а шеррача масштабегІа **лаьтташта мелиораци е.** Паччахьалкхен капитальни вложеней чотах хий дехкача лаьттай 4 миллион гектар эксплуатаце дІаяла, 4,7 миллион гектар лаьтташ докъаде, яьссача, ахъяьссача, лоамаи районашка 37,6 миллион гектар йолча даьгІенашта хий тІадига.

РСФСР Европейски дакъа къулба - малхбоалеи районашка, Къилбасела Кавказе, Украина къулбехьене, Молдаве, Казахстане, Средни Азеи Закавказьяи республикашка хий дехна лаьтташ дукхагІа хилийта. РСФСР Нечерноземни зоне мелиораци лакхача темпашца лелае. Прибалтика республикашка, Полесски лохалене, Дальни Востоке лаьтташ докъадара балхаш дІахо де.

Іилман тохкамаш де а цу ларда тІа Къилбаседехьареи СибарегІареи цхьа дакъа хиш Средни Азе, Казахстане, Волга хин бассейне лостадара проблемаца дувзаденна проектни кийчонаш е а.

Іилманеи техникаеи карагІдаьннараш мелиорацена сихагІа юкъеккхахьа, хин боахама гІирсаш хьалдараи эксплуатацихонни балхаштеи дІахо индустриализаци елга, хий детта прогрессивни техника юкъеккхухьилга, мелиоративни системашта деча доала автоматизаци механизаци елга Іалашде. Хин ресурсех пайда дикагІа эца. Болх беш йолча мелиоративни системай технически хьал тоаде. Лаьтташка хий дехкеи лаьтташ докъадуи системаш хьалъяра комплектности мелиораци яь даьнна лаьтташ юрта боахаме карадерзаделгеи Іалашде. Хьаеча мелиоративни системай дикала хьалхара хин боахама проектни гІирсаш хьалдечеи организацей бехктокхам лакхбе. Хий дехкачеи докъадаьчеи лаьттаех тІехдика пайда эцилгеи цу лаьтташ тІа юртбоахама культурай хьувкъам ма-моггa лакхбелгеи Іалашде.

Юртбоахама производствана химизаци чІоагІагІа яра тІадерзадаь гІулакхаш леррагІа чакхдаха. Юрта боахама тела минеральни удобренеш 1980 шера 115 миллион тоннагеи химически доакъара добавкаш 5 миллион тоннагеи дІакхоачае. ДІателача ерригача минеральни удобренешта юкъе фосфорни, концентрированни, чоалханеча удобренеша доаца дакъа доккхагІа хилийта, минеральни удобренеех пайда эцара эффективность лакхъе, дІаувзача, лоаттаеча, кхашка тоссача хана уж кІезигагІа йойта. ЯйгагІа яь индустриальни производства вІашагІъеккхача конструкцеех пайда а эцаш, минеральни удобренеш лоаттаю механизированни складаш шерагІа хьалъе. Колхозаштеи совхозаштеи агротехнически гІулакхаш ду система эргайоахаш тоае.

Юрта боахама телаш йола дІайийна хІамаш лораю химически средстваш 1980 шера 628 эзар тоннага (условни единицаш), цу даькъе гербицидаш 245 эзар тоннага дІакхоачае.

Лаьттах тІайоала хІамаш лораю службаш эргайоахаш тоаяраи чІоагІъяраи тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха. Юртбоахама культураша зуламдергашпа лоаттабеча къовсама биологически методаш дІахо дегІайоалаелга Іалашде.

Мистача лаьтташта известковани яра, дирача лаьтташта гипсовани мелиоративни обработкеи яра, органически удобренеш кийчъяр духьа торфах пайда эцара деш дола балхаш шерде.

Юртбоахама производствана интенсификаци, специализаци, концентраци яра, из индустриальни ларда тІа яккхара, колхозни совхозни производства эффективность лаккъяра керттерча проблемашта Іилма - тохкама организацей теркам тІабахийта. Юртбоахама культурай дикагІа дола керда, чІоагІагІа хьувкъа тайпаши гибридаши хьадара, хьайбайи коа тІарча оалхазарийи долаш дола тайпаш эргадаьха тоадараи йоккха продуктивность йола кердадараш хьадараи тІехьа селекционни болх тоабе. БаьцовгІаш лазарехи зе деча са доалдача хІамаехи лораяра хиланза яргІоаца средстваш, хІьта ишта хьайбаш цамогаш хиларах лорадара, цу лазарашца къовсам лоаттабара йола средстваш хьаяра тІехь беш бола болх лакхбе.

Юртбоахама Іилма, экспериментальнии опытно - производственнии боахамий материальни база сихъяь дегІайоалаергйола гІулакхаш де. Селекционни центраш дІахо а хьалъе. Іилмана, техникана, дикагІа йолча практикана карагІдаьннараш колхозашка, совхозашка, кхыча юртбоахама предприятешка производствана шерагІа юкъедоалаелга Іалашде.

Производственни, нах чубаха, культурно - бытовой гІишлош хьалъелгеи техника Іалашъелгеи юкъе а хьош, юрта боахам дегІабоалабар деррига балхашка 171,7 миллиард сом капитальни вложенеш дІаяхийта, царна юкъе 115,7 миллиард сом паччахьалкхен капитальни вложенеш а йолаш. Колхозий капитальни вложенеш 56 миллиард сом боарам болаш хиланза яргІоацача материально-технически ресурсашца Іалашъе. Юрта боахама эггара лоархІаме долз декхараш кхоачашдара — ялати технически культураши дукхагІа яхара, хьайбай боахами доакъара базеи дегІайоалаяра эггара хьалхарча аргІана капитальни вложенеех пайда эца. Капитальни вложенеех кагдараш ма дайта, объекташ хьалъяра хана нормаш цІенхаштта лелае. Болх беш йолча производственни объекташта шерагІа реконструкци е.

Юртбоахама объекташта проектировани елга тоаде, уж хьалъяра сметни мах лохбе, кхы а пайданегІа йола йизза вІашагІъехка яйга яь гІишлой конструкцеш, прогрессивна проектни технологически балхаш юкъедоаладе.

Юрта гІишлош еча паччахьалкхени колхозий юкъарчен гІишлой организацей производственни база чІоагІъе. ГІишлош хьалъяра ма-могга дукхагІа индустриализаци е гІерта, юрта специализированни гІишлош еча комбинатий сети моттигера гІишлон материалаш хьаелгеи дегІадоаладе.

Керда техника, производства поточно-индустриальни методаши прогрессивни технологии юкъейоалаяра ларда тІа юрта боахам технически дІахо а Іалашбе. Юртбоахама балхаш дІахо а сихагІа энергеца Іалашде, царна механизаци яра боарам лакхбе. 1980 шера юртага дІайохийта электроэнерги 130 миллиард киловатт-сахьатага кхачийта.

Пхе шера 1900 эзар трактор, 1350 эзар мухь кхухьа автомобиль, 538 эзар ялат чуэца комбайн, 1580 эзар тракторни прицеп, сенаж дІаккхахьара 200 эзар а йолаш, 100 эзар экскаватор, 106,5 эзар бульдозер, 47, 75 эзар скрепер, 23 миллиард сома мах бола юртбоахама машинаш, царца хьайбай боахаман доакъар дакхараи эша 10,3 миллиард сома маьха яраш а йолаш, юрта боахамга кхачийта.

Колхозашкеи совхозашкеи машино-тракторни паркох пайда эцара эффективность лакхъе. Юртбоахама техника лорадела тоаде, мегаргьяц аьнна ханал хьалха из дІаяккхар ца магийта. Юрта боахаме ремонтни база дІахо а эргайоаккхаш тоаяраи дегІайоалаяраи гІулакхаш де, машинаштеи оборудованенеи ремонт а технически гІулакх а дикагІа де.

Колхозашкеи совхозашкеи машинашта а оборудованена а специализированни технически гІулакх делга чакхдаккха. Машино-тракторни парк технически хила ма-йоаггІара хилийтареи цунах эффективно пайда эцареи хьакъехьара «Сельхозтехника» система предприятейи организацейи лоархІам а бехктокхам а лакхбе.

Колхозашкеи совхозашкеи къахьегам вІаштІехьбоаккхилга эргадаьккха тоаде. Квалифицированни механизатораш, хьайбай боахама болхлой, мелиоратораш, дуккхача цаьха йолча профессей кхыйола кадраш, производственни подразделеней кулгалхой, специалисташ кийчбелга шер а тоа а де.

Юрта бахача наха цар шоай доалахьара подсобни боахам лелабара колхозашеи совхозашеи дииза дарrдоаца гІо-новкъостал де.

Хьун боахаме хьуний продуктивность лакхъелга, хьу тІаяьннача лаьттан хІара гектара тІара йоала гІулакхага йоза дукха товарни хьу йоаккхилга, хьуи ресурсех рационально пайда эцилга Іалашде. Хьун боахама дІахо а технически кхоачам белга, цунна химизаци елга, хьун боахама керттерча балхашта прогрессивни технологически схемаш юкъехьолга Іалашде.

(ДІахододар 5 оагІо тІа).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДІахододар. Долалур 1, 2, 3 оагІош тІа).

Санитарно-технически оборудованеи изделейн, отделочнии облицовочнии материалий ассортимент шеръе, уж дикагІа хвае, цар тІехьнахьара кии хозагІа хилийта. Керамически Іоакъаш, Іалама кхерах яь материалаш, Іургаш доахка заполнителаш, ячейкаш йолча бетонах яь изделеш, йила а рудах йоаца фракционизированни а, хІаьта иштта моттигера гІншлошъю материалаш дукхагІа арахеца. Кхыйола хІамаш хьайоахача хана царца хьайоалача бедалахи промышленносте дІакъестача хІамаехи шерагІа пайда эца гІншлош ю материалаш хьаеча. Пенаш лоттача дІайолха материалаш хьаяра механизаци автоматизаци е. Ингале-фаянса промышленноста эша бедали материалаши дукхагІа яха а яха, дукхагІа хьатІа а кхаьа.

ГІншлошъю материалаш хьаеча промышленносте къахьегама овсарле 24—26 процент лакхъе.

Хьун, хьунах хІамаш ечен целлюлозно-каьхатен промышленносте продукци 22—25 процент дукхагІа хьае.

СибарегІени Дальни Востокен районашка гІулакхага дІайоза хьу кийчъелгея цох хІамаш хьеелгея шерде. Кхы а рациональнегІа пайда эца, къаьстта СССР Европейски даькъ тІарча хьуп бедала кхоачамех. ГІулакхага дІаяхийтара кийчъяча хьунах дикагІа пайда эца. ГІулакхага дІаяхийтача хьунах хвакъестача хІамаех, дика йоацача гІулакхага дІаяхийтача хьунах, гІулакхага дІаяхийтача хьун кІаьдача тайпаех химически химико-механически хьисапе хІамаш хьеш-йола мощносташ дукхагІа хилийта.

Мебель 1,4—1,5-зза дукхагІа арахецилга Іалашде. Къаьстта теркам тІабахийта арахецача мебела ассортимент шеръяран из дикагІа арахецаран, из дика а хоза а хьаяра. Кердача, технически эргаьхя тоаьча проектех нах чубаха стандартни цІенош хьаделга, хІаьта иштта бахача наьха тІа-тІа лакхлуш дола хьашташ кхоачашдара эша дахчах яь кхыйола продукци хьаелга дикка шерде.

Каьхати картони 15—25 процент дукхагІа арахеца. Кепайоазонна, информацена, автоматизированни обработка яра средствашта эша каьхат, кхачан продуктештен промышленни товараштен тІахьоарчадаран расфасовка яран эша каьхат а картон а хьаделгеи дикагІа хулийтилгеи сихача темпашца дегІадоаладе. Каьхати картони хьаеча дукхагІа пайда эца макулатурах.

Хьун, хьунах хІамаш еча, целлюлозно-каьхата промышленносте юкъейоалае йоккха балха овсарле йола вай хапара оборудовании прогрессивни технологически процессаши.

Къахьегама овсарле хьуни хьунах хІамаш ечеп промышленносте 25—27 процент, целлюлозно-каьхата промышленносте 23—25 процент лакхъе.

Яйгача промышленносте продукци арахецилга 26—28 процент лакхде. 1980 шера тканеш 12,5—13,1 миллиард квадратни метрга кхоачаш, трикотажни изделеш 1800—1900 миллионага кхоачийташ хьае. КІадапа тара йола кІадах йоаца материалаш 3,4—3,5-зза дукхагІа, кІувсаши кІувса изделеши 2,1-зза дукхагІа арахеца. ДукхагІа а дикагІа а хьае боамбехи тхахи яь кхалнаьхен маІача цаьхеп пазаташ.

Геттара дикача кІадай керда тайпаш, трикотажни швейнии изделеш, кога гІирс, барзкъаш, натуральнии искусственнии бекхах яь изделеш, дуккхача наха хоатта кхыдола товараш хьаделга сихха дегІадовлале а цар ассортимент шеръе а. Барзкъаш, кога гІирс, текстильнии Іелатен галантереи хьаяра эша вай хапара фурнитурен хиланза яргІоацача ассортимента отделочни материалаши дукхагІа арахеца.

Химически хьоасаши таьши, полимерни материалаш, геттара дика красителаш шерра юкъеккхувлара чотах товараш дикка толашагІа арахецилга, цар ассортимент хьадда керда йоахилгеи тоаелгеи Іалашде. Бахача наьха тайп-тайпара ха йолча ерригача группай хьашташ кхоачашдара лоархІам а беш вай хапарча химически материалий ларда тІа синтетически телат, искусственни бекх, тайп-тайпара моделаш, тайп-тайпара бос бола барзкъеи кога гІирси хьабара эша кхыйола материалаш арахеца керда производстваш хьае.

ЭстетикагІеи промышленни санитарегІеи ма-доаггІара дола балха барзкъаши балха кога гІирси дукхагІа арахеца.

Спортивнии туристски товараш, мебельно-декоративни материалаши тюлегардинни изделеши дукхагІа хьае.

Предприятеш технически кхы а Іалашъярей реконструкци ярей, оборудованена модернизаци яра, производства йоккха балха овсарле йола керда технологически процессаши комплексни механизаце а автоматизаце а средстваш юкъейоалаяра ларда тІа яйгача промышленноста балха эффективность лакхъе. Барзкъаш-хІамаш тегачен кога гІирс бечен промышленноста болх чІоагІа тоабе, предприятей специализаци шеръе.

Керда изделеш хьаечен юкъейоалаечен, производства технологи эргаьккха тоечен из вІаштІехьйоаккхачеп Іилма-тохкама, моделаши конструкцеши уттаеча организацей лоархІам лакхбе.

Яйгача промышленносте къахьегама овсарле 23—25 процент лакхъе.

Культурно-бытовой лаьрхІан боахаме леладу товараш 1,6-зза дукхагІа арахеца. Уж товараш хьаделга лакхде оттаде: электронии радиои промышленносте 3-зза; оборонни промышленносте 1,9-зза; химически промышленностеи бувзама средствай промышленностеи 1,8-зза; электротехнически промышленносте, яйгачеи кхачани промышленноста эша машинаш хьаеча 1,6-зза, авиационни промышленносте, прибораш ечен Іаьржача металлургеи 1,5-зза; автомобильни, хьун, хьунах хІамаш еча промышленносте, гІншлошъю материалаш еча промышленносте 1,4-зза; целлюлозно-каьхата промышленносте 1,2-зза дукхагІа.

Культурно-бытовойи цІагІарча боахамеи гІулакхашта лаьрхІа керда товараш дукхагІа хьаде: бытовой морозильникаш, 300 литр чухошаш, гІор автоматически йошаеш йола цІакаш, а дукха а камераш йоахка холодильникаш, кондиционераш, бе-бе бесаш гойтеи кара лелаюн телевизораш, дикагІча класса радиоприемникаши радиолаши, сурташ гойта магнитофонаш, кинофотоаппаратура, тІех комфорт йола газови электрически плиташ, барзкъаш дуттеп цІагІа аьшк еттеп автоматически машинаш, сердал тела тайп-тайпара прибораш, тІехдика столови прибораш, сир даьккхан пигалеи пхьегІаш, автомобилашца лелаю хІамаши транспорти средствашта гІулакх дара эша предметаши, цІагІарча боахамера къахьегам аттача боаккхаш йола хІамаш, бахача наха къаьстта чІоагІа хоатташ дола кхы тайпа товараш.

Сомий-хьаьса бешамашка лелаю толашагІа йола инструмент, наькa шо-шоай цІенош дІоахдаран кица Іалашдаран эшача оборудоване комплекташ, хІаьта иштта юрта бахача наьха быт тоаю кхыйола изделеш а цхьатарра дуккха хьаелга вІаштІехьдаккха.

Кхачан промышленноста доакъой продукци 23—25 процент дукхагІа хьае. Кхачан продуктай дикал, биологически пайда, чам дикка лакхбе, цар ассортимент тоае.

Берийи диетически кхача тІехдика продукташ, кхачан концентраташ, ах фабрикаташи кулинарни изделеши, керда гІорадаь баьцадаараши соми, баа мара ца безаш дика кийчбаь консервировании кхача, сомеп баьцадаарийи хий, минеральни хиши йийи арахеца производство лакхача темпашца дегІаккхувла. Эцачов а аьттув болча тайпара чудеттан чудехкан продовольственни товараш дукхагІа арахеца.

Дохка лаьрхІача дерригача гІорадаьча дулхах 1980 шерале 80 процентага кхоачаш дохка. ЦІенача шурий продукци 1,2-зза, нахчаш 1,4-зза, докъадаь хьакхий дулхаш, сосискаши, сарделкаши 1,7—1,8-зза дукхагІа хьае.

Производственни мощностех дулха шурий промышленносте а хІаьта иштта производство сезонни хьисапе йолаш долча шекара, консервни, кхыча доакъошка а пайда дикагІа эца.

Юртбоахама бедалах, цунцарча пайдана йолча веществаех тІехдика кхачан продукташ хьаяра бизза пайда эца.

Кхачан продукци чуйоаллаю керда средстваш, из дІакхадІахьа къаьстта транспорт, тара чу йоацаш дІакхухьилга, дІакхахьарен лоаттаярен кхыйола прогрессивни способаши средстваши шерра юкъейоалаелга Іалашде.

Продукци тІормешка ехкен шушашка ювттен автоматически линеш, цахаддаш болх беш йола стерилизатораш, программи управлени а йолаш йола автоматически центрофугаш, эггара кердагІа йола кхы оборудовани геттара дукха юкъеккхахьа. Кхачан, дулхеп шурийи промышленностера холодильникий ченаш 1,3-зза йоккхагІа хилийта.

Екъа обрат, цІенача шурийна меттел пайда эца хІамаш, хьайбай боахама гІулакхa дулха тІехкехи чкъаьрехи хьоар дикка дукхагІа даха.

Кхачанга йоа чкъаьрий товарни продукци (консерваш а тІехьа) 30—32 процент дукхагІа арахеца.

Чкъаьрий промыслови флотах пайда эцара эффективность лакхъе, балха овсарле лакха йола кемаш цига тІаккхетийта. ХІана лелаеш йола чкъаьрий дахара способаши чкъаьрий лувца кечалаши, оборудовании, чкъаьрийи кхыйола форда продукташи яхаран чаккхъяхаран механизаци автоматизаци елга Іалашдеш йола механизмаши прибораши эргайоахаш тоае а керда чІоагІа эффективни яраш хьае а.

Дунен океана керда районаши хишка промысел лелаю объекташи дІахо а Іомаеи караерзаеи. СССР-ца оагІув болча хишкара чкъаьрий доахилга дегІадоаладе.

Чурча хишкара чкъаьрий дикагІдолча тайпай запасаш алсамъяха. Паччахьалкхеп Іамарчий боахамашка чкъаьрий 1,7-зза дукхагІа доахилга оттаде.

Чкъаьран продукцех пайда эача моттигашка чкъаьрий чакхдоахача предприятейи хІаьта иштта специализированни фирменни тикайи сеть шерра дегІаккхувла. Океаний хишкарча чкъаьрех тІехдика продукци дукхагІа кийчъелгеи бахача наха эпарга хьежжа йолча ассортиментагІа, чуехка а чуетта из арахецилгеи Іалашде. Дийнеи гІорадаьи чкъаьрий, чкъаьран филе, балычнии кулинарнии хІамаш, докъадаьчеи дирдаьчеи чкъаьрий продукци дІахо дукхагІа хулийтилгеи торгови сете дІачутелгеи Іалашде. Тайп-тайпара кхачан продукци, чкъаьран маршаш, сосискаши ахфабрикаташ, чкъаьран хьоар а кхыдола товараш а арахецара чкъаьрехи форда чура йоахача кхыча продуктехи пайда дукхагІа эца.

Къахьегама овсарле кхачан промышленносте 24—26 процент, дулхеи шурийи промышленносте — 17—19 процент, чкъаьрий промышленносте — 16—18 процент лакхъе.

Хьоар-крупа йоаккхача промышленносте 21—23 процент дукхагІа продукци хьаелга Іалашде. ДикагІча сортех дола хьоар дукхагІа даккха, дугеи гречневи крупаи дукхагІа кийчъе.

Ерригa а лаьрхІача 30 миллион тонн чуэца ченаш йола ялатий элеватораш болх бе йолаелийта.

Комбикормови промышленноста продукци 1,5-ззачул кІезигагІа йоацаш дукхагІа арахеца. Паччахьалкхен промышленни предприятешка хьаю комбикормаш 1980 шера 53 миллион тоннага а белково-витаминни добавкаш — 4 миллион тоннага а дІакхоачае.

Паччахьалкхен, боахамий юкъара, колхозийи совхозийи комбикормови предприятей производственни мощносташ фуа лаьрхІа ялат тайп-тайпарча добавкех пайда а эцаш комбикормана дукхагІа чакхдоахилга Іалашдар дуьха сихагІа дегІайоалаелга лоархІамегІара декхар лархІа. Колхозашкен совхозашкен хьаеш йола комбикормаш 1980 шера 24—28 миллион тоннага дІакхоачае.

Хьоар-крупаш йоахачен комбикормови промышленносте къахьегама овсарле 24—26 процент лакхъе.

Микробиологически промышленность сахагІча темпашца дегІаккхувла. Цу даькъе хьаеш йола продукци 2—2,1-зза алсамъяккха. Доакъара белок, премиксаш, дІайийна хІамаш лораю микробиологически средстваш дикка дукхагІа хьаелга Іалашде. Аминокислоташ, доакъара антибиотикаш, ферменташ, микробиологически синтеза кхыйола продукци дукха а дукхагІа хьае. Доакъара белок дикагІа хилийтаран из яккхарга дукха мах гІоргбоаца гІулакх даран къаьстта уйла тІаяхийта.

Микроорганизмай геттара продуктивнии чІоагІен промышленни штаммаш — биологически активни веществай продуценташ хьаяра, бедала кердача дарегІча тайпай ларда тІа микробиологически продукци хьаяра толашагІа йола технологи кийчъяра, бедала единицах продукци дукхагІа хьаялийтара тІадерзадаь тохкамаш шерде. ХІаране боккха низ бола агрегаташ а латташ балха овсарле лакха йолча технологически линешца микробиологически промышленность дІахо а кийчъе.

Къахьегама овсарле микробиологически промышленносте 62—64 процент лакхъе.

Медицински промышленноста продукци 44—46 процент дукхагІа хьае.

Бахача наха моллагІа лорий тохкамаш де йиш хилийтара, лазара корта дикагІа гучабаккхаран унахошта дарбаш даран керда геттара дика молхай препараташ, автоматизированни унифицированни электронни прибораши аппарташи хьакхоллилгеи хьае йолаелгеи Іалашде. Синтетически гормонаш, инсулин, эндокринни рентгено-контрастнии препараташ, бераштa кийча молхай формаш, бІаргсаьний линзаши оправаши, медицински инструменташ, лабораторни медицински оборудовании, больницашкарча къахьегама механизаци ю средстваш дикка дукхагІа арахеца. Витаминаши кхыйола препараташи хьаяра керда технологически процессаш юкъеккхахьа.

УнахцІено лораяра учрежденештеп бахача нахан эшаш йолча медицински гІулакхашта лаьрхІача хІамашца уж дикагІа Іалашбар дуьха уж медицински промышленносте санна, иштта кхыча доакъой а предприятешка дукхагІа хьаелга оттаде.

Къахьегама овсарле медицински промышленносте 36—38 процент лакхъе.

Моттигерча промышленноста продукци моттигерча бедалах, материалех, шозлагІча ресурсех ма-могга дукхагІа пайда а эцаш 1,3—1,4-зза дукхагІа хьаелга оттаде.

Моттигерча промышленноста предприятеш дІахо кхы тІа а технически кийчъяран царна специализаци яран тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха. Бахача наха эшараш дизза гІа кхоачашдара музыкальни инструменташ, художественни промыслай изделеш, сувенираш, вахача метте, цІагІарча боахама, салаІара, туризмана, физкультурана, спорта хиланза яргІоаца хІамаш дукхагІа арахеца.

IV. ЮРТА БОАХАМ ДЕГІАБАР

Юрта боахама керттера декхар сенах латт вьлча, из латт, юртбоахама продукташ дІахо дукхагІа йоахилгеи уж яхара боарам ма-могга лох ца балийта хьожилгеи, кхачан продукташца баха нахи бедалца промышленности дикагІа Іалашъяра, паччахьалкхенна хиланза баргбоацача боараме юртбоахама продукце резерваш вІашагІтохара лаьтта лелдарен хьайбаш лелдарен эффективность ма-могга лакхъелга Іалашдарах.

ДІадахача пхе шерацa нийсийча юрта боахама продукци яккхара хІара шера объем 14—17 процент йоккхагІа хилийта.

Юртбоахама производствана дерригІен хаданзеи интенсификаци е, цун материально - технически база чІоагІъе. Производственни процессашта комплексни механизаци автоматизаци, юрта боахама химизаци, лаьтташта мелиораци шерагІа е. Іилманна карагІдаьнараш, техника, толашагІа йола опыт юкъеккхухьилга сихде. Юртбоахама производство вІаштІехьъяккхарен цунна доал дарен формаш эргайоахаш тоае. Боахамашта юкъерча кооперацие, аграрно-промышленни объединенеши предприятеши хьаяра ларда тІа дІахо цунна специализаци концентраци е.

Мехка хІара районa Іалама хьалех пайда дикагІа эцилга теркал а деш, юртбоахама производстваш дик-дикагІча Іоехка. РСФСР Нечерноземни зонера юрта боахам дегІаахара темпаш лакха хулга Іалашде.

Лаьттах, материально - технически средстваех, къахьегама ресурсех пайда дикагІа эцара тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха, продукци яккхарга дІабода мах лохбе. Колхозашкен совхозашкен къахьегама овсарле шера юкъера лаьрхІача лакхъяра боарам пхе шера 27—30 процент айбе.

Лаьттанцарея хьайбашкарен йоаха продукци дІахо дикагІа хилийтара къаьстта уйла тІаяхийта. Юртбоахама культурай хьувкъам лакхагІа телаш дола сорташи гибридаши, хьайбай фу, производства хІанзара технологеш шерагІа юкъеккхувлилга Іалашде. Хьаеча хана а хІаьта иштта дІаувзача, лоаттаеча, чакхйоахача хана а юртбоахама продукции бедали йовргІоаца гІулакх де.

Лаьтта лелдеча лоархІаме декхар да дІадувча лаьттай структура эргайоахаш тоаяра, хьувкъам лакхбара, минеральнии органически удобренеех пайда дикагІа эцара, мелиораци яьча лаьтташкеи тоъал тІоадал йолча районашкарча лаьтташкеи ялаташ ма-могга дукхагІа дІадера, лакха хьувкъам телаш дола сорташи гибридаши юкъеккхахьара, ялата культураш кхеяра, агротехника тоаяра ларда тІа ялат дукхагІа дахар, ялатий боахам тешшаме лакхача боарам тІа лоаттабар.

Шера юкъера лаьрхІача чудахьаш дола ялат 215—220 миллион тоннага кхоачаде. Низ болчеи чІоагІачеи кІий, рожа, гречиха, берца, дуга ялат дикка дукхагІа даха. ХьажкІаш, мукх, кем, бобовни кхыйола доакъарийи культураш дІаюв моттигаш шеръе а уж дукхагІа гулъе а. Мелиораци яьча лаьтташкара товарни ялат тешшаме дукхагІа доахаргдола йоккхий зонаш хьаяра балхаш шерде. Хий деккача лаьтташкара ялатийна лаьркІа хьажкІаш дикка дукхагІа яха. Ялата культураш кхееча комплексни механизаци яь яккха.

1980 шера 9 миллион тоннал кІезигагІа боацаш боамби боаккхилга Іалашде. Баткъа хьоаса болча боамбе сорташ дукхагІа дІаде а хьувкъам лакхбе а. Боамбе-люцерна севообороташ караерзаяь яха, лакха хьувкъам телаш, лазарашта дуьхьала отталуш йола тІехдика хьоаса болча боамбе сорташ производствана юкъехьоргдола гІулакхаш чакхдаха. Боамби кхебара, хий декхара, чуэцара механизаци яра боарам лакхбе.

Шера юкъера лаьрхІача йоаха шекара свеклаш 95—98 миллион тоннага дІакхоачае, цар хьувкъам дикка лакхбе а морзал совъяккха а. Шекара свеклаш кхееча керттерча зонашка цар производствана дІахо кІоаргагІа специализаци концентраци яра тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха. Поволжья, Къилбаседа Кавказа, Украина къулбехьеи Молдавеи свеклаш дІаера аьттув болашагІа йолча районашка хий деккача лаьтташка уж дІаювлга вІаштІехьдаккха. Свеклаш лелаяра еш йола комплексни механизаци керттерча даькъе яь яккха. Свеклаш дІаювча, боахамашта мел эш удобренеши дІайийна хІамаш лораю химически средстваши тела.

Технологически дикагІа бола лена хьоаса, лаьтта доахача культурай, къаьстта а генарий, соя, горчица, клещевина фу, эфирни лаьтта доахеи кхыйола технически культураш а хІаьта иштта молхай баьцаш а дукхагІа йоахилга Іалашде.

Коартолаш, баьцадаараш, харбазаш - пасташ дукхагІа яха. Цар ассортимент шеръе а дикал тоае а. Городашкеи промышленни центрашкеи баха нах Іалашбара баьцадаараши хьалха кхача коартолаши тешшаме кхее йиш хургйола доназ хий декхача лаьтташка хьаяь яха. Мел эш томаташ, нарсаш, хохаш, саьмарсаьхк, массе тайпара баьцаш кхеелга Іалашде, специализированни боахамаши тепличин комбинаташи дІахо а вІашагІъехха. Технологи эргайоахаш тоаярен комплексни механизаци юкъеккхахьарен ларда тІа баьцадаараш лелдечеи коартолаш лелаечеи дІабода къахьегам дикка кІезигбе.

Производствана интенсификаци яра а промышленни ларда тІа сомеи комсийн йоккхий бешамаш дукхагІа хьаяра а чотах сом, комараш, комсаш, чаь лордаш, хо дукхагІа даха. Іай бучача сома культураш дукхагІа а йолаш дІайогІача гаьний сорташ тоаде. Комараш тІайола лаьтташ дукхагІа хилийта.

БІарччача шера кердача баьцадаарашцеи сомацеи баха нах Іалашбелга тоаде. Цу гІулакха колхозашкеи совхозашкеи хранилищаш дукхагІа хьалъе.

Лаьтта лелаяра культура дІахо лакхъелга вІаштІехьдаккха. Лаьттан ресурсаш, эггара хьалхарча аргІанна оахараш, шоай метта латтилгеи царех дерттІа пайда эцилгеи Іалашде, хиши михеи эрозех, къаьстта а мехка къулбехьарчеи малхбоалехьарчеи районашка лаьтта лорадара тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха.

Фу лелаелга дикка тоаде. Сортех дола фу кхедара дІахо специализаци концентраци елга, боахамашта юкъерча кооперацие совленаш теркал а еш фу лелаелга промышленни ларда тІа даккха.

Лаьтташта мелиораци ярах хьахулача йоккхийча торонех шерра пайда а эцаш, чІоагІа доакъарий база хьаяра тІадерзадаь доккхий гІулакхаш чакхдаха. Хьайбай боахама мел эш доакъара белок Іалашъе.

Шортта белок йоалла горох, люпина, люцерна, кхыйола культураш ма - могга дукхагІа дІае. РСФСР, Украина къулбехьарча районашка, Молдавеи Закавказья республикашкеи хий деккача лаьтташка соя дІаювлга вІаштІехьдаккха. Соя доаггІаш дола сорташ хьакъоастаделга а Средни Азе республикашкеи Къулбехьеи Казахстанеи из кхаяра технологи кийчъелга а Іалашде. Цу специализированни боахамий сеть вІашагІйолла, мел эшача техникаца уж кийчде, минеральни удобренешцеи гербицидашцеи царна бизза кхоачам бе.

Кхашка доакъар кхедара культура лакхъе. ДІаювча доакъара культурайи эрий тІаювлача баьцийи хьувкъам лакхбелга вІаштІехьдаккха. Хий декхача лаьтташкара лакха хьувкъам тела цонаши даьгІенаши, хІаьта иштта яьссачеи ахъяьссачеи районашкара хий тІадига даьгІенаш а дукхагІа хилийта.

Общественни хьайбай боахаман шоай доалахьа доахай долаш болча колхозхой, болхлой, гІулакхерча наьха боахамаштеи мел эш хилийтар дуьха гІожеи мошеи доакъараш дикка дукхагІа даха. ХІара колхозеи совхозеи доакъарий страховой запасаш вІашагІтоха.

Чуэцача, дІаоттадаь лоаттадеча, хьайбашта дехкача хана гІожача доакъарех йоахка пайдана хІамаш кІезигагІа йоаярца уж дикагІа хилийта. Баьца хьоар, сенаж кийчъелга, доакъарашта брикетировани, гранулировани, химически консервировани елга шерагІа юкъеккхахьа. Доакъараш доахачеи доакъараш кийчдечеи балхашта комплексни механизаци ярга доладелга сихде.

Кхачан, дулхеи шурийи промышленносте хьакъестача хІамаех доахана доакъарийна лаьрхІа дукхагІа пайда эца. Торговле, общественни кхачан предприятешка, бахача наха араккхувса кхачах йола хІамаш гулъелга дикагІа вІаштІехьдаккха.

Хьайбай боахаме доаханеи коа тІарча оалхазарийи продуктивность лакхъяра, уж дебадара, доакъарах пайда дикагІа эцара, хьайбаш лелдарен уж кхабарен хьалаш тоадара, племенной болх эргабаьккха тоабара, къахьегама механизаци ярей прогрессивни технологи юкъеккхахьарен ларда тІа дулх, шура, фуаш, тха, продукце кхыдола тайпаш дІахо дукхагІа доахилга Іалашде.

Шера юкъера лаьрхІача доаккха дулх 15—15,6 миллион тоннага (дулх лаьрхІа ээзача), шура 94—96 миллион тоннага, фуаш 58 — 61 миллиардага кхоачаде.

Хьайбайи коа тІарча оалхазарийи боахамашкара продукташ яхара еш йола специализаци концентраци ма-могга дегІаккхувла, уж боахамаш дІахорча хана промышленни ларда тІа оттаделга Іалашде. Паччахьалкхен, колхозни, колхозий юкъара хьайбаш леладу комплексаш, механизированни фермаши коа тІарча оалхазарий фабрикаши дукхагІа хьалъе, керда технически технологии юкъейоалаелга теркал а деш хІава болх беш йолча хьайбаш лелдечеи коа тІара оалхазараш лелдечеи фермашта реконструкци е.

Іаьсий сихагІа кхедарен чуоттадаь тоадарен, бройлерни оалхазараш лелделга шердара наькъаца дулх, къаьстта а бежан дулхи коа тІарча оалхазарий дулхи дукхагІа доахилга Іалашде. Духхьал дулха лаьрхІа доахан кхеделга дегІадоаладе, хьакхарч лелаяра дукхагІа интенсификаци е, керттерча даькъе дулха лаьрхІа уж кхабе, хІаьта иштта бекони хьакхий дулх дукхагІа даха. Колхозашка, совхозашка, паччахьалкхен кхыча юртбоахама предприятешка детта доахан дикка дукхагІа дебаде, цар шурий продуктивность айе. Боахамашта чухьа Іулаш юха меттаувттаделга дикка тоаде. Жан гаьзарийи дІахо дебаделга, цар продуктивность лакхъелга Іалашде.

Говраш лелделга, саьрч лелделга, бекхаш доаха оакхарий лелделга, кроликаш лелаелга, Іамашка чкъаьрий лелделга, нокхарий лелделга, саллараш лелделга дегІаккхувлара йолча торонех биззагІа пайда эца.

Хьайбашта ветеринарни гІулакх дикагІа де, уж кІезигагІа цамогаш хургдолеи довргдоацеи гІулакх де. Хьайбай боахаман ветеринариянеи эшача гІулакхашта биологически химико-терапевтически препараташ, хІаьта иштта хиланза яргІоаца инструменташ, оборудовани, прибораш дукхагІа лоаттае.

Юртбоахама продукташ ийяра чІоагІача планий а уж планал совгІа паччахьалкхенга йоххарах лакхагІа дола мах хаш уттадара наькъаца боахамаш хестадара а принцип дІахо лелае. ЧІоагІача планагІа санна, иштта планал совгІа а закупкаш яра объемаш пхе шера, хІара шера къаьст къаьста долаш, заготовительни организацеша колхозашцеи совхозашцеи даьча контрактаце договораш тІа уттае. Контрактаце договорашка хьежжа юртбоахама продукташ ийелга Іалашде.

Юртбоахама продукце керттера тайпаш ийдара шера юкъера объемаш (планал совгІа ийдераш а тІехьа укх боарамашка дІакхоачае: ялат — 90 миллион тонн, шекара свеклаш — 89,5 миллион тонн, боамби-бедал—8,5 миллион тонн, лепа хьоаса — 511 эзар тонн, баьцадавраш — 17 миллион тонн, коартолаш — 16,8 миллион тонн, соми комараши — 5,6 миллион тонн, комсаш — 5,4 миллион тонн, ганараш — 6 миллион тонн, доахани коа тІарча оалхазараши (дийна долаш ээзача) — 17,4 миллион тонн, шура — 60,5 миллион тонн, фуаш — 34,3 миллиард, тха (дІаловрхІача дозалца) — 511 эзар тонн.

Заготовкай формаш эргайоахаш тоае. Колхозий, совхозий бедал чакхйоахачеи торговин предприятешцара юкъарчал доацаш дола бувзамаш шерагІа дегІаккхувла, кийчъечеи потребителашка йоххачеи продукце дикала хьалхара цар бехктокхам лакхбе, контейнерашца мухь кхухьилга юкъедоаладе. Юртбоахама продукци дІаувзилгеи лоаттаелгеи тоаде. Юкъарчал доацаш продукци хьайоаккхача моттигашка продукци хьайелга а из заготовителий транспортаца дІаувзилга а шерде. Заготовительни организацей материально - технически база чІоагІъе, керда заготовительни пунк-таш, элеватораш, холодильникаш, сома-баьцадаарий хранилищаш хьалъелгеи йолаш ярашта реконструкци елгеи Іалашде.

ДІахо а шеррача масштабегІа лаьтташта мелиораци е. Паччахьалкхен капитальни вложеней чотах хий дехкача лаьттай 4 миллион гектар эксплуатаце дІаяла, 4,7 миллион гектар лаьтташ докъаде, яьссача, ахъяьссача, лоаман районашка 37,6 миллион гектар йолча даьгІенашта хий тІадига.

РСФСР Европейски даькъа къулба - малхбоалеи районашка, Къилбаседа Кавказе, Украина къулбехьене, Молдаве, Казахстане, Средни Азеи Закавказьяи республикашка хий дехка лаьтташ дукхагІа хилийта. РСФСР Нечерноземни зоне мелиораци лакхача темпашца лелае. Прибалтика республикашка, Полесски лохалене, Дальни Востоке лаьтташ докъадара балхаш дІахо де.

Іилман тохкамаш де а цу ларда тІа Къилбаседехьарен СибарегІарен цхьа дакъа хиш Средни Азе, Казахстане, Волга хин бассейне лостадара проблемаца дувзадеина проектни кийчонаш е а.

Іилманен техниканен карагІдаьнараш мелиорацена сихагІа юкъеккхахьа, хин боахама гІирсаш хьалдаран эксплуатационни балхаштеи дІахо индустриализаци елга, хий детта прогрессивни техника юкъеккхухьилга, мелиоративни системашта деча доала автоматизаци механизаци елга Іалашде. Хин ресурсех пайда дикагІа эца. Болх беш йолча мелиоративни системай технически хьал тоаде. Лаьтташка хий дехкеи лаьтташ докъадун системаш хьалъяра комплектности мелиораци яь даьнна лаьтташ юрта боахаме карадерзаделгеи Іалашде. Хьаеча мелиоративни системай дикала хьалхара хин боахама проектни гІирсаш хьалдечеи организацей бехктокхам лакхбе. Хий дехкачеи докъадаьчеи лаьттаех тІехдика пайда эцилгеи цу лаьтташ тІа юртбоахама культурай хьувкъам ма-могга лакхбелгеи Іалашде.

Юртбоахама производствана химизаци чІоагІагІа яра тІадерзадаь гІулакхаш деррагІа чакхдаха. Юрта боахама тела минеральни удобренеш 1980 шера 115 миллион тоннагеи химически доакъара добавкаш 5 миллион тоннагеи дІакхоачае. ДІателача ерригача минеральни удобренешта юкъе фосфорни, концентрированни, чоалхаеча удобренеша лоаца дакъа доккхагІа хилийта, минеральни удобренеех пайда эцара эффективность лакхъе, дІаувзача, лоаттаеча, кхашка тоссача хана уж кІезигагІа йойта. ЯйгагІа яь индустриальни производства вІашагІъехкача конструкцеех пайда а эцаш, минеральни удобренеш лоаттаю механизированни складаш шерагІа хьалъе. Колхозаштеи совхозаштеи агротехнически гІулакхаш ду система эргайоахаш тоае.

Юрта боахама телаш йола дІайийна хІамаш лораю химически средстваш 1980 шера 628 эзар тоннага (условни единицаш), цу даькъе гербицидаш 245 эзар тоннага дІакхоачае.

Лаьттах тІайоала хІамаш лораю службаш эргайоахаш тоаяран чІоагІъяран тІадерзадаь гІулакхаш чакхдаха. Юртбоахама культурашта зуламдергашца лоаттабеча къовсама биологически методаш дІахо дегІайоалаелга Іалашде.

Мистача лаьтташта известковани яра, дирача лаьтташта гипсовании мелиоративни обработкеи яра, органически удобренеш кийчъяр дуьха торфах пайда эцара деш дола балхаш шерде.

Юртбоахама производствана интенсификаци, специализаци, концентраци яра, из индустриальни ларда тІа яккхара, колхозиии совхозиии производства эффективность лакхъяра керттерча проблемашта Іилма - тохкама организацей теркам тІабахийта. Юртбоахама культурай дикагІа дола керда, чІоагІагІа хьувкъа тайпаши гибридаши хьадара, хьайбайи коа тІарча оалхазарийи долаш дола тайпаш эргадаьха тоадаран йоккха продуктивность йола кердадараш хьадаран тІехьа селекционни болх тоабе. Баьцовгlаш лазарехи зе деча са доаллача хІамаехи лораяра хиланза яргІоаца средстваш, хІаьта иштта хьайбаш цамогаш хиларах лорадара, цу лазарашца къовсам лоаттабара йола средстваш хьаяра тІехь беш бола болх лакхбе.

Юртбоахама Іилма, экспериментальнии опытно - производственнии боахамий материальни база сихъяь дегІайоалаергйола гІулакхаш де. Селекционни центраш дІахо а хьалъе. Іилмана, техникана, дикагІа йолча практикана карагІдаьнараш колхозашка, совхозашка, кхыча юртбоахама предприятешка производствана шерагІа юкъедоалаелга Іалашде.

Производственни, нах чубаха, культурно - бытовой гІишлош хьалъелгеи техника Іалашьелгеи юкъе а хьош, юрта боахам дегІабоалабар дерригача балхашка 171,7 миллиард сом капитальни вложенеш дІаяхийта, царна юкъе 115,7 миллиард сом паччахьалкхен капитальни вложенеш а йолаш. Колхозий капитальни вложенеш 56 миллиард сом боарам болаш хиланза яргІоацача материально-технически ресурсашца Іалашъе. Юрта боахама эггара лоархІаме дола декхараш кхоачашдара — ялати технически культураши дукхагІа яхара, хьайбай боахами доакъара базеи дегІайоалаяра эггара хьалхарча аргІана капитальни вложенеех пайда эца. Капитальни вложенеех кагдараш ма дайта, объекташ хьалъяра хана нормаш цІенхаштта лелае. Болх беш йолча производственни объекташта шерагІа реконструкци е.

Юртбоахама объекташта проектировани елга тоаде, уж хьалъяра сметни мах лохбе, кхы а пайданегІа йола йизза вІашагІъехка яйга яь гІишлой конструкцеш, прогрессивна проектни технологически балхаш юкъедоаладе.

Юрта гІишлош еча паччахьалкхени колхозий юкъарчеи гІишлой организацей производственни база чІоагІъе. ГІишлош хьалъяра ма-могга дукхагІа индустриализаци е гІерта, юрта специализированни гІишлош еча комбинатий сети моттигера гІишлон материалаш хьаелгеи дегІадоаладе.

Керда техника, производства поточно-индустриальни методаши прогрессивни технологии юкъейоалаяра ларда тІа юрта боахам технически дІахо а Іалашбе. Юртбоахама балхаш дІахо а сихагІа энергеца Іалашде, царна механизаци яра боарам лакхбе 1980 шера юртага дІайохийта электроэнерги 130 миллиард киловатт-сахьатага кхачийта.

Пхе шера 1900 эзар трактор, 1350 эзар мухь кхухьа автомобиль, 538 эзар ялат чуэца комбайн, 1580 эзар тракторни прицеп, сенаж дІакххахьара 200 эзар а йолаш, 100 эзар экскаватор, 106,5 эзар бульдозер, 47, 75 эзар скрепер, 23 миллиард сома мах бола юртбоахама машинаш, царца хьайбай боахаман доакъар даккхаран эша 10,3 миллиард сома маьха яраш а йолаш, юрта боахамга кхачийта.

Колхозашкеи совхозашкеи машино-тракторни парках пайда эцара эффективность лакхъе. Юртбоахама техника лораелга тоаде, мегаргьяц аьнна хана хьалха из дІаяккхар ца магийта. Юрта боахаме ремонтни база дІахо а эргайоаккхаш тоаяран дегІайоалаяран гІулакхаш де, машинаштеи оборудованенеи ремонт а технически гІулакх а дикагІа де.

Колхозашкеи совхозашкеи машинашта а оборудованена а специализированни технически гІулакх делга чакхдаккха. Машино-тракторни парк технически хила ма-йоаггІара хилийтарен цунах эффективно пайда эцарен хьакъехьара «Сельхозтехника» система предприятейи организацейи лоархІам а бехктокхам а лакхбе.

Колхозашкеи совхозашкеи къахьегам вІаштІехьбоаккхилга эргадаьккха тоаде. Квалифицированни механизатораш, хьайбай боахама болхлой, мелиоратораш, дуккхача наьха йолча професей кхыйола кадраш, производственни подразделеней кулгалхой, специалисташ кийчбелга шер а тоа а де.

Юрта бахача наха цар шоай доалахьара подсобни боахам лелабара колхозашеи совхозашеи дииза даргдоаца гІо-новкъостал де.

Хьун боахаме хьуний продуктивность лакхъелга, хьу тІаяьнача лаьттан хІара гектара тІара йоала гІулакхага йола дукха товарни хьу йоаккхилга, хьуй ресурсех рационально пайда эцилга Іалашде. Хьун боахама дІахо а технически кхоачам белга, цунна химизаци елга, хьун боахама керттерча балхашта прогрессивни технологически схемаш юкъехьолга Іалашде.

(ДІахододар 5 оагІо тІа).

1976–1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДІахододар. Долалур 1, 2 оагІош тІа).

Дакъа технически эргадаккха деза йолаш йолчарна модернизаци ярцей керда низ бола металлургически агрегаташ болх бе йолаялийтарцей.

Кислородни конверторашка, электропийшкашка, вакуумни электрошлакови, плазменни электронно - лучевой переплавлаш елга, цІаккха ца социйташ из Іодоттар, коачача болата синтетически шлакашцей инертни газашцей, пийшкаца йоаца вакуумировани методах обработка яр санна йола производствап металла дикал тоаярен прогрессивни способаш эргайоалаш тоае а шерагІа юкъекхувла а еза. Металлургически производстве кислородахи Іалама газахи пайда эцилга дІахо а дегІадоаладе. ДегІакхувла металла термически обработка ю мощносташ. Промышленни хьисапе караерзае рудах прямой восстановлене методагІа аьшк хьадаккхара технологи, хІаьта иштта окислени яьча аьшка рудашта обогащении окомковании яра чІоагІа пайдане йола способаш. Прокат хьаеча дІаухийта болат кІезигде. Сихде горнорудни предприятеш хьалъелга, кийча дика металлургически бедал дукхагІа хулийтилга Іалашде, цу даькъе аьшкарудни окатышаш 2,3-зза алсам а йоалаш, товарни рудаца аьшк дукхагІа кийчде. Доменнии сталеплавительнии шлакаш чакхйоахилга дегІадоаладе.

Іаьржача металлурге къахьегама овсарле 23 — 25 процент лакхъе.

Бесаш долча металлурге алюминий, цІаста никель арахецилга 1,2 — 1,3 -зза, титан — 1,4 -зза дегІадоаладе, иштта дукхагІа арахеца легирующи а, наггахьа мара нийслуш доца а, маьха деза металлаш, шоллагІа даькхха сийрда бесаш дола металлаши алмазаши.

ДегІадоаладе электронни промышленноста а кхыча доакъошка а эша полупроводникови къаьстта цІена а лаьрхІа а йола материалаш хьаелга.

Карадерзаде деза керда геттара чІоагІа сплаваш, углеродни кхыйолеи продукци арахецилга. Дикка дегІадоаладе хІамаш тедача инструмента эша чІоагІача сплавех геттара нийса пластинаш хьаяр.

Дикал тоае а металлопродукце сортимент шеръе а еза. Сийрда бесаш долча металлий керда пайдане профилаш арахецилга карадерзаде. ДукхагІа арахеца цІаста сьарг алюминиеви ленташ, фольга турбаш, лоаладаьеи прокат ярей вІашагІйийзача методех пайда а эцаш хьаьча проката кхыдола тайпаш.

Сийрда бесаш долча металлурге предприятешта реконструкци елгеи уж технически юха кийчъелгеи чакхдаккха, Норильски горно - металлургически комбинат дІахо а дегІайоагІилга Іалашде, цу комбината бедалах сийрда бесаш дола металлаш доахилга алсамдаккха, кхыйола а доккхий пайдаш дергдола йоккхий промышленни комплексаш хьалъелга сихде.

Сийрда бесаш долча металлурге белала база дегІайоалаелга сихде, къаьстта теркам даша - цинкови, цІаста вольфрамово - молибденови дошув доаккха промышленность дегІайоалаяра тІа а бохийташ. Лакха овсарле йолча машинехи механизмехи пайда а эцаш дІахо а дегІакхувла гучахьарча способагІа руда доаккхилга, лаьттан кІалхара балхаш деча шерагІа пайда эца шоаш лелача оборудованеи вибротехникан хІанзарча комплексех.

Рудах дукхагІа хьадаккха сийрда бесаш дола металлаш, комплексно пайда эца бедалах. Лаьттан ченацкара хьадоваккхача хана кІезигагІа доаде руда. Юкъекхувла рудана обогощени яра эггара пайданегІа йола схемаш, гидрометаллургически кхыйола прогрессивни технологически процессаш. Сийрда бесаш долча металлурге къахьегама овсарле 23 — 25 процент лакхъе.

Химически мехкдаьтта химически промышленносте продукци арахецилга 60 — 65 процент лакхде.

Химически промышленносте доакъошта юкъера пропорцеш тоаяра а хьаьча мощностех биззагІа пайда эцара а тІаерзаяь мероприятеш чакхъяха.

1980 шера минеральни удобренеш арахецилга 143 млн. тоннага дІаккхоачаде (5 млн. тонн химически доакъара добавкаш а йолаш), удобренеех юкъера лаьрхІача дегІах дІалаташ йола хІамаш 40 процентал кІезигагІа а йоацаш. Фосфатни удобренеш арахеца мощносташ тІа - тІа алсамъяха. Концентрированнии чоалханеи удобренеш арахецилга дегІадоаладе. 1980 шера юрта боахама азотни, фосфорни, калийни удобренеш керттерча даькъе гранулированни йолаш лаьрххІача транспортаца тара йоацаш дІа - юха кхахьа а екъа йоллаше тукаш е йиш хургйолаши арахецилга Іалаш а деш.

Дикка дукхагІа а ассортимент йоккхагІа йолаш а арахеца еза баьцовгІаш химически лораяра средстваш.

Синтетически смолаши пластически хІамаши 1,9 — 2,1-зза дукхагІа арахецилга оттаде, пластмассай дикал лакхъе а уж яхара ха йІаьхъе а. Эггара хьалха конструкционни гІулакхашта эшараш а йолаш полимерни материалий керда тайпаш арахецилга дегІадоаладе.

1980 шера химически хьоасаши таьшн арахецилга 1450—1500 эзар тоннага дІакхоачаделга Іалашде. ЦІагІарча гІулакхашта эшача дика хьадаьча хьовсийн таьйн ассортимент шеръе. Лакха модуальни хьоасаши текстурированни таьшн арахецилга дегІадоаладе.

Дикалга диллача натуральни каучука нийсса йола синтетически каучук арахецилга сихха дегІа а ккувлаш, из хьаяр 1,4—1,6-зза дукхагІа хилийта.

Шинаш 35—40 процент дукхагІа хьа а еш дІахо уж дукхагІа яхаргйола гІулакх де. Дикка дукхагІа радиальни конструкцех йола шинаш хилийта. Хьамча технически изделеш дукхагІа хьае. дикагІа хилийта.

Магнитни лентаи электроизоляционни материалийи фотокиноплёнкаи дикал лакх а еш уж дукхагІа арахеца.

Малотоннажни химе продукцеца халкъа боахама хьашташ ма-тарлу дукхагІа Іалашде, цу даькъе полимерни материалашта йолча геттара цІенача материалашца, химически добавкашца, иштта, текстильно-гІона йолча веществашца, консерванташца, катализаторашца, кхыча продукцеца.

Бытовой химе изделеш, иштта халкъа эшача товарашта упаковкеи расфасовкеи яра йола пленочнии кхыча тайпаех йолеи материалаш, молхай препараташи медицински изделеши дукхагІа арахеца, цу изделейи материалийи ассортименти дикали тоае.

Керттерча технологически оборудоване къахьегама овсарле лакхъелга Іалашдеш йола высокоэффективни каталистически системай новкъосталца керда производственни процессаш кийчъе.

Химически реакцей энергех ма-хулла дикагІа пайда а эцаш йоккха единични мощность йола агрегаташи хадданзеи цхьан сталегІеи йола технологически процессаши юкъекхахьара наькъаца химически промышленность шеррача масштабашца технически Іалашъелга дІахо хьо.

Химически промышленностера къахьегама овсарле 59—61 процент лакхъе.

ДІахо минерально-бедала ресурсаш дукхагІа хилийтара дикка дукхагІа **геолого-тохкама балхаш** де, хьалхарча аргІагІа горнодобывающи предприятеш болх беш йолча районашкеи керда караерзаеча мехкарча районашкеи деш.

Лохаш а тохкаш а долча балхий экономически эффективности пайданерча оазхалий запасаш кийчъяра дикали лакхъе. Промышленноста добывающи доакъош дегІадахкара темпашка диллача техка минеральни бедала запасаш сихагІа дегІаухилга Іалашде.

Мехкдаьтта, Іалама газ, конденсат йоалла керда моттигаш гучайдахилга а тохкилга а сихде эггара хьалха юкъерча Приобье, Тюменски областа къилбасеца, малхбоалехьарча СибарегІа, Якутски АССР-е, Коми АССР-е, Архангельски областе, Средни Азе, Казахски ССР-е (прикаспийски впадина) мехкдаьттаи газеи кхы тІа а техка запасаш кийчъелга мехка Европейски даькъа тІа мехкдаьттеи гази йоахача районашка Іалашде. Фордийи океаний шельфови зонашка дукхагІа геолого-тохкама балхаш де, хьалхарча даькъе мехкдаьттеи гази яккхара а деш. ЧІоагІагІа тохкама балхаш де коксующи энергетически кІораш доахка моттигаш тахкара, къаьстта СССР Европейски даькъа тІа. Іаьржачеи бос болчеи металлургена эша цІенагІеи атта цІенлуш дола рудаш маьхера металлаши, алмазаши, атомни энергетиканеи минеральни удобренеш хьаяраи эша бедал, хІаьта иштта лаьттан кІалхара хиш.

Геолого-тохкама балхаш деш йола моттигаш технически даькъе Іалашъелга лакхде, хьа а яь керда лакха къахьегама овсарле йола оборудовани, автоматизированни бурови установкаш, аппаратура, прибораш производствана юкъехьо. Прогрессивни геофизически геохимически методаш, геологически тохкамий космически аэровысотни средствах пайда ийбелга юкъехьолга шерде.

Халкъа боахама дерриге доакъош технически даькъе Іалашдара дарда тІа дІахо а **машинаш яр** дегІадоаладелга Іалашде. **Машинаш ярен** металлообработкан продукци арахецилга пхе шера 1,5—1,6-зза дукхагІа хилийта.

Арахеца машинаш, оборудовани, прибораш, дукха дикагІа хулийталга; цар технически боарам, къахьегама овсарле, балха тІа тешаме хулилга лакхде. Бедал хьачуяргара кийча продукци дІаяхийтарга кхаччалца йолча ерригача технологически циклана комплексни механизации автоматизации яра йола машиний приборийи системаш вІашагІйохкара дола балхаш дІахо а делга. ЛаьрххІа йолча кердача технологически процессашта йола оборудовани кийч а яь производствана юкъекхахьара керттера теркам тІабахийта. Технически даькъе къаьйна продукци соцае яра ца хецаш ший ханнахьа.

Керттерча даькъе кердача конструкцех йола машинаш, прибораш, аппараташ хьаеча дІалехаш дар ма-хулла халкъ боахама пайда лургболаш хилийта, цхьан мощностага дІайолха материалаши цунга дІадодари кІезиг а деш (къахьегама овсарле).

Машинаш еча производствана интенсификаци яра комплексни балхаш де деза. Изделешта, узлашта, оатхалашта стандартизаци унификаци яра, технологически процессашта типизаци яра дарда тІа отраслешта чурех отраслешта юкъерен специализаци елга кІоаргагІа Іома а деш шерде.

Юкъара машинаш еча пайда эцара йола специализированни хьисапе продукци хьаяр сихача темпашца дегІакхувла.

Машинашъеча технически даькъе Іалашо елга сихдара керда металлообрабатывающи оборудовани машинашъеча предприятешка дукхагІа хьежае.

Кердача тайпаех йолча машинашта, механизмашта, оборудованена проектировани еча хана еш йолча прогрессивни решеней. Іаьржача металлийи кхыча конструкционни материалийи пайданегІарча профилей чотах, металла обработка яра методаш эргаяхарах машинашъеча массе долча доакъошка металлах пайда эцара эффективность лакхъе.

Машинашъяра заготовительни база дІахо дегІайоалаелга а специализаци елга а теркаме лаца. ІалЬмате нийса заготовкаш хьаелга Іалашдара, иштта дикка къахьегама овсарле лакхъяра, литейни, кузнечни, сварочни производствашка гальванопокрытей цехашка къахьегама хьалаш тоадара оборудоване автоматизированни комплексаш производствана юкъекхахьа.

Фенеи вентиляценеи кондиционировани яра эша оборудовани дукхагІа арахеца.

Шефмонтажеи промышленни тохкамаш а деш, производственни ерригача технологически процессе гІолла чоалханерча оборудоване комплекташ доаттаелга вІаштІехьдаккхар теркалде. хІаьта иштта проектага хьежжа из мощностага (балха овсарле) кхаьчача заказчикага дІале.

Машинаштеа оборудованенеи централизованни хьисапе ремонт яр дІахо а дегІадоаладар чакхдаккха. Технически нормашка хьежжа машинашта, оборудованена, приборашта, аппараташта эшача запасни оатхалашца халкъа боахам биззагІа Іалашбе.

Машинашъечарен металлообработкен къахьегама овсарле 1,5-нега кхоачаш лакхъе.

Энергомашинашъеча эшшача боарамах йола 500—800 эзар киловатт низ бола энергоблокаш хьае йолае, уж органически доагорца болх беча электростанцей базови блокаш хилийта, иштта йоккхий гидравлически газови турбинаш арахеца.

Цхьанне мощность 1 миллион киловаттал чухьпахьа йоацаш атомни электростанцешта лаьрхІа йІовхала нейтронаш тІара реакторашп царна йола турбоагрегаташи серийни арахецилга вІаштІехьдаккха. ЙІовхала нейтронаш тІара 1,5 миллион киловатт низ бола атомни энергоблокашта лаьрхІа йола комплектни оборудовани кийчъелга вІаштІехьдаккха.

Болх беш йолча предприятей мощностех биззагІа пайда эцара реконструкци яра, керда заводаш хьалъяра, иштта промышленноста кхыча доакъошца къаьст-къаьста йола узлаши оатхалаши хьаяра, шерра кооперацп яра дарда тІа атомни машинашъелга сихде.

Хала нагрузкаш дІаяхар духьа кІезигагІа доагор а доадеш 250 эзар киловат низ бола парогазови установкаши, иштта 100 эзар киловатт низ бола газотурбинни энергетически установкаши электроэнергетикана лаьрхІа арахецилга вІаштІехьдаккха. Тягодутьеви машинаш дукхагІа хьае, цу машинашца йизза электроэнергетикеи кхыдола доакъоши Іалашде.

Керда конструкцеш кийчъелга, опытно-промышленни образецаш вІашагІйоххилга, газотурбинни электрически приводаш йола 6—25 эзар киловатт низ бола крупноблочни бесподзальнии гаьннара управлени ергйола автоматизированни хьисапе газ дІаахийтара лаьрхІа агрегаташ серийно арахецилга вІаштІехьдаккха. Хьаеш йолча газ дІаухийтача агрегатий моторесурс дикка лакхъе, 2—3-зза дукхагІа ремонт ца еш болх царга байта.

Езеи транспортнии машинашъеча: болат хадданза Іодотта йоккхий установкаши прокатни агрегаташи: 400 тонн емкость йола конвертораш, хадданза йІайхачеи шийлачеи прокатка йоккха къахьегама овсарле йола станаш; хадданза йола автоматизированни технологически процесса программни управлени йола трубосварочнии трубопрокатнии агрегаташ; металлашта термически, химически, электрохимически обработка яра йолеи прокати турбаши лораяра покрытеш еш йолеи оборудовани; болата вакуумировани яра йола установкаш хьаелга Іалашде.

Бос болча металлургена лаьрхІа йола технологически оборудовани механизаце средстваши хьаелга сихде. Керттерча а иштта гІона йолча а процессашта йизза автоматизаци яь йола цІаста, цІаста-никелеви, иштта никелеви штейнашта переработка яра лаьрхІа 100 тонн емкость йола конвертарий гамма хьае.

КІорал горнорудни промышленноста лаьрхІа кара а ерзаяь йоккхий экскаватораш, 170 тонн хьалъайлуш йола думкараш, бурув тохара диаметр 400 миллиметрга кхаччалца йола йоккха къахьегама овсарле йола бурови станокаш арахеца йолае.

Прогрессивни технико - экономически характеристикаши йоккха агрегатни мощности йола кердача типаех йола дизелаш хьаелга вІаштІехьдаккха: кемай, тепловозни, бурови техникана лаьрхІа яраш, гІишлон-паькъий машинаш, еза автосамосвалаш.

8000 говра низ бола двухсекционни грузови магистральни тепловозаши 6000 говра секционни низага кхоачаш йола пассажирски тепловозаши, 2000 говра низ бола маневрово-вывозни тепловозаши, бархІ соана тІера къовланза йола ахвагонаш, 125 тонн чуйола цистернаш, ялат, хьоар, минеральни удобренеш, кхыйола продукци дІа-хьа кхахьара йола специализированни вагонаш, машинанаькъаш дараи царна ремонт яраи йола керда, лакха къахьегама овсарле йола оборудовани арахецилга карадерзаде. Дикка дукхагІа контейнераш къаьстта дукха мухь чубоаш яраш а йолаш дукхагІа арахеца.

Подъемно-транспортни, погрузочно - разгрузочни, складски балхашта механизаци яра йола прогрессивни средстваш дукхагІа хьае, цу даькъе гаьннарен программни управлени еш йола грузоподъемни машинаш, мовхьашта автоматически адресовани ю подвесни конвейераши складашта лаьрхІа йола автоматизированни оборудовании.

Электротехнически промышленносте йоккхий электрически машинаш, эІамига низ бола электромашинаш, высоковольтнии, низковольтнии, электрически аппаратура, цу даькъе лелхам болча хана кхерам боаца электротермически оборудовани, дика удельни характеристика йола аккумуляторащ, силови полупроводникови преобразователаш, сердала экономически источникаш, юртбоахама производствана механизации автоматизации еча чІоагІа тешаме йола электрооборудовани кхыйола тайпа прогрессивни электротехнически оборудовани сихача темпашца дегІакхувла. ДукхагІа ток дІаяхийтара яхача принципах пайда эцаргбола йоккхий генераторащ хьаяра балхаш сихде.

Хьаелга карадерзаде: атомни йІовхалеи электростанцешта лаьрхІа 1000 — 1200 эзар киловатт мощность йола турбогенераторащ, гидроэлектростанцешта 640 эзар киловатт мощность йола генераторащ, 1500 киловольтага кхаччалца напряжени йолча постоянни токеи 1150 киловольтага кхаччалца напряжени йолча переменни токеи электропередачей линешта йола высоковольтни оборудоване комплексаш;

прокатни станашта йола полупроводникови преобразователашцара автоматизированни электроприводаш, йоккхийча металлургически установкаштеи агрегаташтеи йола электрооборудовани;

мехкдаьттаи газовни скважинашта электробурув тохара, мехкдаьтта дІадахийтара, газопроводаштеи нефтепроводаштеи йола лакха къахьегама овсарле йолеи балха тІа тешаме йолеи оборудовани кІора баккхара йола механизированни комплексаш; итт эзар говрачул дукхагІа низ бола грузови магистральни электровозаш;

юртбоахама продукци чакхъяккхаран доаттаярай йолча хьайбай фермаштеи гидромелиоративни сооруженештеи йолча оборудоване электропривода системаш; йоккхача напряженештеа йІовхал довча аьшка саьргаштеи лаьрхІа йола кердача тайпара электрокабельни изделеш;

числови программни управлени а йолаш металлообрабатывающи оборудованена лаьрхІа высокомоментни силови шаговни электродвигателаш.

Химически мехкдаьттаи машинашъеча керттерча тайпаех йола оборудовани арахецар 1,5—1,6-зза дукхагІа хилийта.

Промышленноста химически, шинни, резинотехнически лакокрасочни доакъой производствана дикка чІогІа интенсификаци е йиш хулийтача принципиально кердача технологически процессашта оборудовании аппаратуреи, хІаьта иштта конверторни доменни производствана лаьрхІа низ бола кислородни установкаш хьае, уж арахецилга карадерзаде.

ДукхагІа хьае:

мехкдаьттеи гази промыслови кийчдара, гази газови конденсати чакхъяккхара йола блочно-комплектни автоматизированни установкаш, теплообменни холодильни аппаратура, йоккхий диаметраш йолча трубопроводашта лаьрхІа йола запорно-регулирующи арматура;

газ чакхйоахача заводашта лаьрхІа йоккха къахьегама овсарле йола оборудовани, компрессораш, кхыйола аппаратура;

мехкдаьтта чакхдахара лаьрхІа йола комплектни, комбинированни крупнотоннажни установкаш;

минеральни удобренеш хьаяра лаьрхІа хІараяр йоккха мощность йола технологически установкаш;

пластически массаш чакхъяхара, цу материалех турбаш кхыйола изделеши хьаяра лаьрхІа йола оборудовани;

шекара промышленноста лаьрхІа автоматизированни центрифугаш, цу даькъе ший программни управлени яраш а йолаш;

целлюлозно-каьхата промышленноста йола оборудовани. Целлюлозно-каьхата промышленноста лаьрхІа гобаьккха гон тІа доагІача хих пайда эцара хІараяр йоккха мощность йола оборудовани кийч а яь арахеца йолаелга Іалашде. Екъача способаца каьхат хьадара йола оборудовани хьаелга дІадоладе. Каьхата-картонаш еча машиний керда формующи устройстваш арахецилга карадерзаде.

Арахецилга вІаштІехьдаккха: целлюлозно-каьхата промышленносте болх беш йолча оборудоване къахьегама овсарле лакхъяра торо хулийта машиний аппаратийи узлаш;

лаьрххІача транспортни средствашца йола универсальни монтажеспособноста бурови установкаш, боккха пайда луш дола бурови осташ, забойни двигателаш, мехкдаьттаи газовни скважинаш караерзаяра а ремонт яра а йола кердача тайпаех йола мехкдаьттагазопромыслови оборудовании йоккха механизаци йола агрегаташи;

микробиологически химико-фармацевтически промышленноста лаьрхІа комплектни технологически оборудовани.

Станкостроительни инструментальни промышленносте металл теда станокаши кузнечно-прессови машинаши 1,5—1,6-зза дукхагІа хьае.

Сихха дегІакхувла числови программни управленеи тІахьожамеи малогабаритни электронни системаш йола автоматически оборудовани хьаелга. Промышленносто дІадехараш ма-могга дикагІа кхоачашдара йола металлообрабатывающи оборудовани арахецара структура тоае. Цу гІулакха:

числови программни управлени йола станокаш арахецилга, езеи уникальни станокаш, прессаш, высокоточни станокаш арахецилга сихагІа дегІайоагІалга Іалашде;

Къаьстта шоай тайпара станокаши автоматически линеши дикка дукхагІа арахеца, йоккхий яраш йолаши дуккхеи изделеш арахецача доакъошта тайп-тайпарча бустамашца нийсъеш йола комплексни автоматически линей оатхалаш хьаелга вІаштІехьдаккха;

электронно-вычислительни машиний новкъосталца управлени ергйола йоккха къахьегама овсарле йолча металлообрабатывающи оборудоване комплекташ хьае, цу оборудоване база дарда тІа эІамигсерийнни серийнни изделеш арахецача доакъошка участкаши цехаши вІашагІйоххара;

машинашъеча массови изделеш вІашагІйоххара автоматизаци яра лаьрхІа оборудовани хьаелга кийч а дaь дІадоладе;

Физически халеи геттара цхьатарреи долча балхашта механизаци автоматизаци е йиш хулийта программни управлени йола автоматически манипуляторащ серийни арахецилга вІаштІехьдаккха.

Геттара нийса заготовкаш хьаяра эша автоматизированни литейни кузнечно-прессови машинаш, линеш, оборудоване комплексаш арахеца производство сихъяь дегІайоалае.

ГІишлошъяра аьшкеи вІашагІхетта дахчаи конструкцеш хьаяра эша комплектни технологически линеш хьаелга вІаштІехьдаккха.

Металлах хІамаш хьаю инструмент, къаьстта Іаламеи синтетически алмазаш, кхыйола тІехчІоагІа материалаши сплаваши дІа а йохийташ еш яр, хІаьта иштта числовой программни управлени йола станокаш тІа эша хІама тедеи гІони инструмент хьаелга шерде. Минерало-керамически материалех инструмент хьаелга Іалашде а из арахецилга вІаштІехьдаккха а. Машинаш еча, металлах хІамаш еча, кхыдолча доакъошта геттара чІоагІа йола абразивни изделеш кхоачамболлаш хилийта.

Прибораши автоматизаце средстваши 1, 6—1,7-зза, вычислительни техника средстваш 1,8-зза дукхагІа арахеца. Универсальни управляющи вычислительни комплексаш, периферийни оборудовани, технологически процессашка хьежаран халкъа боахама доакъошка геттара дика доал дараи йолча автоматизированни системашта йолча информацена регистраци еши из дІачулуши йола прибораш, устройстваш, хІаьта иштта электронно-клавишни машинаш, кассови аппараташ, доаллуста техника арахецилга дегІадоаладе. Автоматически манипуляторашка программни хьежара эша прибораши устройстваши промышленни арахеца йолае.

Микроэлектроника, лазерни техника шерра юкъе йоалаяра дарда тІа приборийи радиоэлектронни аппаратураи керда тайпаш хьаделга а арахецилга а Іалашде. Юрта боахама хьашташта, гонахьара Іалам малагІча хьал тІа да хьожаш тІахьожам доаттабара эша прибораш хьаелга шерде. Ілма тохкамаш дара, инженерни управленчески къахьегама механизаци яра эша прибораши оборудовании дукхагІа арахеца. ХІама сийрдагІа бІаргадайта усилителаш йола медицински рентгеновски аппаратура арахецилга Іалашде.

Производства процессе пайда эцара а продукци дика хилийтара тІахьожам доаттабара а йола прибораш нийсеа тешшаме болх беши хилийта.

Автомобильни промышленносте 1980 шера 2,1—2,2 миллион автомобиль арахецилга Іалашде, царех 800—825 эзар мухь кхухьараш а йолаш. Общественни транспорта йола автобусаш, дукха мухь кхухьа автомобилаш, царна йола прицепаши ахприцепаши дукхагІа арахеца. Горнодобывающи промышленноста эша 75,120 тонн а кхы дукхагІа а мухь кхухьа автосамосвалаши шоаш мухь тІера Іобоаха автопоездаши хьаелга дегІадоаладе. Автомобилий технически боарам, дикалеи эксплуатационни хьоккхамаш дикка лакхде. Автомобилаш еча дизелаш юкъекхухьилга шерде. Боккха низ болча автотягачийи газови турбинаш йолча дукха соаниш йоаххача, наькъаш доацача лела лаьрхІа йолча автомобилийи керда конструкцеш хьае долале. Автотранспортни средствашца тешамегІа болх белга дІахо а лакхдеш, цар ресурс дукхагІа хулийташ, царна гІулакх дарга дІабода къахьегам кІезигбеш ду балхаш дІахо дахьа.

Юрта боахамо, торговле, бытовой гІулакх даро, унахцІено дораяро, промышленносто, гІишлошъяро, боахама кхыча доакъоша дІадехарий терко а еш автомобилий специализированни тайпай тайпаш а уж хьаелга а, хІаьта иштта тайп-тайпарча климатически зонаштеи Іалама хьалаштеи эша автомобилаш хьаелга шерде. Юртарча моттигашка дикагІа лелаpгйола легковой автомобилаш дукхагІа арахеца.

Араювлача газаша кІезигагІа фо бІехдергдола средстваш хьаяра болх дукхагІа бе. Эггара хьалхарча аргІанна йоккхийча гороший автобоахамаш Іалашдергдола газобаллонни автомобилаш хьаелга шерде.

Автомобильни парк запасной оатхалашца Іалашъяра бола боахама даькъа бехктоккхам лакхбара тІаерзаяьча мероприятей комплекс чакхъяккха. Дикка толашагІа вІаштІехьдаккха автомобилашта капитальни ремонт елга, хІаьта иштта гражданий доалахьа йолча легковой транспорта технически гІулакх дела а.

Подшипникови промышленность дегІайоалае, къаьстта лаьрхІа йола приборни прецизионни подшипникаш хьаелга.

Траскторащи юртбоахама машинаши хьаеча 1980 шера ерригa мощность 55 миллион говра низ хургболаш 580—600 эзар трактор арахеца. Энергонасыщенни трактораш хьаелга дегІадоаладе, цар хІаране йола мощность лакхъе.

1980 шера баьцовгІашта гІулакх дара эша 2,8 миллиард сом мах бола юртбоахама машинаш арахеца оттаде. Ялата боахаман шекара свеклаш кхеяран комплексни механизаци елга йистеяккхара, боамби, коартолаш, харбазаш-пасташ, баьцадаараш, сом, комараш, кхыйола культураш хьалкхеяра а чуэцара а механизаци яра боарам дІахо лакхбара хилаиза яргйоаца машинаш хьаелга дикка дегІадоаладе.

Арахеца уборочни машинаш юртбоахама продукце дикал йойтаргйоацаш хилийтара къаьстта теркам тІабахийта.

1980 шера ялат чуэца «Нива», «Колос», «Сибиряк» яха 125 эзар комбайн арахеца. БаьцовгІаш лораяра йола химически средстваш юкъейоалаяра, цои хьокха моттигаш, хьайбаш доажаду даьгІенаш тоаяра, лаьттана хулача михеи хини эрозеца къовсам доаттабара деча балхашта, лоамашка лаьтта леладара деча балхашта механизаци яра эша йоккха балха овсарле йола машинаш дукхагІа арахеца.

К-700-и Т-150-и яхача тайпарча тракторий технически торонех кхы а биззагІа пайда эцара эша юртбоахама машинаши прицепаши хьаелга шерде.

Трактораш, комбайнаш, кхыйола машинаш дика а тешаме болх беш а хулга лакхде.

Хьайбай боахаман доакъар даккхараи эша машинаш хьаеча 1980 шера 2,2 миллиард сома маьха машинаши оборудовании арахеца. Хьайбай специализированни комплексаши фермаши Іалашъяра эша техника дукхагІа хьае, цо тешшаме болх белгеи коррозеца духьал оттилгеи лакхде. Баьца хьоар кийчдара, доакъарашта гранулировани брикетировани яра эша балха йоккха овсарле йола машинаши обоудовании хьаелга дегІадоаладе. Фермашка деча балхашта а доахъар кийчдара а еча комплексни механизаце боарам лакхбе лерхІаш дикагІа йола керда машинаш, царна самоходни яраш а хьае хьажеи арахецилга карадерзадеи.

Лаьтта минеральнии органическии удобренеш, известкови материалаш товсара эша машинаши оборудовании хьаелга шерде, йоккха тоннаж йола разбрасывателаш арахецалга карадерзаде.

ГІишлош ю, наькъаш дехка, коммунальни машинаш еча промышленни, юртбоахама, мелиоративни, пах чубаха цІенош деча, наькъаш дехкача балхашта комплексни механизаци яра эшача машиний системаш, гидравликеи автоматикеи шерра юкъейоалаяь хІаране боккха низ бола машинаш хьаелга а арахеца Іомалулга а Іалашде.

Магистральни автомобильни наькъаш сихха дахкара эша эггара кердагІа йола оборудовании машинаши хьаелга карадерзаде а серийни арахецилга вІаштІехьдаккха а. Метрополитенаши тоннелаши яра эша керда, кхы а дикагІа тоаяь йола проходчески щиташ хьаелга Іалашде.

Мехкдаьттаи газеи магистральни проводаш сиха а дика а йохкилга Іалашдеш йола лаьрххІа йола гІишлош ю техника хьаелга вІаштІехьдаккха.

Екъача способагІа цемент хьаяра йоккха балха овсарле йола автоматически технологически линеш хьае. Пенаш дурулонни, тхов къовла, рудаех йоаца гІишлош ю материалаш, санитарно-технически фаянс, минеральни боамбех йІовхали татеи чакх ца доалийта изделеш, керамикахи Іалама кхерахи аь гІишлош ю материалаш хьаяра процессашта йизза механизаци яра эша оборудовани серийни арахецилга карадерзаде.

Механизированни гІишлой-монтажни инструмента а гІишлошъеча - отделочни машиний а номенклатура шеръеи технически боарам лакхбеи.

Хьу кийчъяра а дІаяхийтара а эша, кулгашца болх белга юкъе а ца доаладеш хьу кийчъяра керттера операцеш кхоачашъе йиш хулийта йоккха балха овсарле йолча машиний оборудованеи комплексаш хьаелга вІаштІехьдаккха.

Бытовой гІулакхаш деча, жилищно-коммунальни боахама предприятешта эша, къаьстта городаш, производственни торговни помещенеш цеІнъяра а санитарни цІена доаттаяра а механизаци яра эша машинаши оборудовании, хІаьта иштта цІи ялара духьалара техника хьаелга дІахо а дегІадоаладелга чакхдаккха.

Ейгачеи кхачани промышленноста машинаш хьаеча технологически оборудовани 1,3—1,4-зза дукхагІа арахеца.

Ейгача промышленносте производственни процессашта комплексни механизации автоматизации яра эша керда оборудовани арахецилга шерде, цунца управлене автоматизированни системаши йоккха аспирации йола, эггара кІезигагІа тата дергдола станокаши аппараташи а йолаш. Боамби-бедали лени юххьанца чакхъяккхара эша кхы а чІоагІагІа эргаьккха тоаяь оборудовани; кийчъяра-тай хьувза оборудовани; тхани химически хьоасаех дола тай а дикагІа дола боамбе тай а дара эша тай хьувза пневмомеханически машинаш; дукхача системай трикотажни машинаши швейни промышленноста лаьрххІа йола оборудовании; хьийза йоаца материалаш кийчъяра йола автоматизированни поточни линеш; чоалхане хьийзаи шеррача ассортиментахи йола тканеш хьелга Іалашдеш йолча механизмашца цхьана йоачІинг доаца ткацки станокаш; хадданза тканеш хьадеш йола ткацки машинаш; басар деш йола отделочни шерра унифицированни узлаш юкъейоалаеш йола оборудовани, цунца цхьана даьрни трикотажни гатеи кийчдеш, тоІадаь таьнеи хьоасаштеи басар деш яр а йолаш; йоачІинг доацаш тай хьувзареи талдаш доацаш кІада дареи дарда тІарча автоматизированни тай хьувзача-кІада деча предприятешта эша комплексни оборудовани; химически хьоасаш кийчдара эша йоккха балха овсарле йола оборудовани хьаелга карадерзаде.

Кхачан промышленноста доакъошта эша йоккха балха овсарле йола комплексни технологически оборудовани дукхагІа арахеца, цун технически боарами тешаме болх белгеи дикка лакхде. Расфасовочно-упаковочни машинаши линеши, хадданза болх беш йола стерилизаторащи кхыйола оборудовании дукхагІа арахеца. Шекар деча, дулха, шурий, консервни, маьхк еча, хьоар-Іов йоаккхача, комбикормовой, промышленноста кхыча доакъой автоматизированни предприятештеи цехаштеи машинаши оборудовании хІаьта иштта сиха талхаш йола продукци колхозашкеи совхозашкеи юххьанца чакхъяккхара эша оборудовани хьаяра а арахецара а дола балхаш шерде.

Фотонаборни полиграфически оборудовани, офсетни кепайоазонна эша прогрессивни машинаш, книжкаш кийчдара эша автоматизированни линеш дукхагІа арахеца.

Кизга деча процессашта йизза механизаци яра эша оборудовани серийни хьаелга карадерзаде.

Холодильни прилавкаш, обедаш вІашагІтохараи дІателараи механизированни конвейерни линеш, пхьегІаш юлаш йола машинаш, кога гІирси барзкъеи тоадара эша йоккха балха овсарле йола оборудовани, хІаьта иштта торговлена, юкъарча кхачан, быта службана эша вай ханарча техника кхыдола тайпаш хьаделга шерде.

Технологически оборудоване духхьала ший йола мощность лакхъе.

ГІишлошъяра материалий промышленность, гІишлошъяра конструкцейи деталийи промышленность дІахо а дегІайоалае. Пхе шера арахецача гІишлошъяра материалий боарам 1,3-зза лакхбе.

ГІишлошъю керда материалаш, гІишлошъю эффективни сборни элементаш, заводе дика кийчъяь, индустриализаце лакха боарам бола, дІайода материали гІишлонга додари кІезигдеш йола, хІаьта иштта зданеши сооруженеши дукха яхилга, хоза а архитектурни куц долаш а хулга Іалашдеш йола ейгеи дарегІеи йоккхий конструкцеш а изделеш а арахецилга шерде.

1980 шера 143—146 миллион тоннага кхоачаш цемент яккха. Эггара кердагІа йолча технологе дарда тІа екъача способагІа цемент йоаккхилга сиха дегІадоаладе. Цемента лакха марка йолеи лаьрххІа долеи тайпаш — сиха чІоагІлуш, тІатаІаш, декоративни дараш дукхагІа арахеца.

Кизга ассортимент шер а е, дукхагІа хьа а де, цунца бустам бола корашта деттар, полированни дар йІовхал чакх ца йоалийтар, архитектурно-гІишлошъер а долаш. Кизга лента шин стадегІа йола форма хьахилийтара, йоккха температура йолаш кизга кхехкадара, листагІа дола кизга механизированни тедара йоккха балха овсарле йола процессаш юкъе кхувла.

Заводе кийчъяь гІишлошъю аьшка конструкцеш 1,4—1,5-зза, сборни аьшкбетонни конструкцеши деталаши 1,2—1,3-зза, хийтта дахчан конструкцеш 6-зза гаргга дукхагІа хьае. ЧІоагІа дукхагІа арахеца заводе хьаяь гІишлош ю йоккхийи ейгеи конструкцеш.

ГІишлош еча металл кІезигагІа дІадахийта лерхІаш геттара дика аьшкбетона, хІаьта иштта асбестоцементни, пластмассови, кхыйола турбаш, панелаш, металл а ца дохийташ яь гІишлошъю конструкцеши изделеши дукха хьаелга вІаштІехьдаккха.

Боккха боарам бола конструкционни отделочни асбестоцементни изделеш, рубероид, кизга рубероид, тховна тІатоха дукха яхаш йола кхыча тайпара кІаьда материалаш, хІаьта иштта йІовхали татеи чакх ца доалийташ йола эффективни материалаш дукхагІа хьае.

(ДІахододар 4 оагІо тІа).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДIахододар. Доладур 1, 2, 3 оагIош тIа).

Санитарно-техническн оборудованен изделейн, отделочнин облицовочнин материалий ассортимент шеръе, уж дикагIа хьае, цар тIехьнахьара куц хозагIа хилийта. Керамически Iоакъаш, Iалама кхерах яь материалаш, Iургаш доакка заполнителаш, ячейкаш йолча бетонах яь изделеш, йила а рудах йоаца фракционизированни а, хIаьта иштта моттигера гIишлошъю материалаш дукхагIа арахеца. Кхыйола хIамаш хьайоахача хана царца хьайоалача бедалохи промышленносте дIакъестача хIамаехи шерагIа пайда эца гIишлош ю материалаш хьаеча. Пенаш доттача дIайолха материалаш хьаяра механизаци автоматизаци е. Ингале-фаянса промышленноста эша бедали материалаши дукхагIа яха а яха, дукхагIа хьатIа а кхаьа.

ГIишлошъю материалаш хьаеча промышленносте къахьегама овсарле 24—26 процент лакхъе.

Хьун, хьунах хIамаш ечен целлюлозно-кахьатен промышленносте продукци 22—25 процент дукхагIа хьае.

СибарегIени Дальни Востокен районашка гIулакхага дIайола хьу кийчъелген цох хIамаш хьаелген шерде. Кхы а рациональнегIа пайда эца, къаьстта СССР Европейски даькъ тIарча хьун бедала кхоачамех. ГIулакхага дIаяхийтара кийчъяьча хьунах дикагIа пайда эца. ГIулакхага дIаяхийтача хьунах хьакъестача хIамаех, дика йоацача гIулакхага дIаяхийтача хьунах, гIулакхага дIаяхийтача хьун кIаьдача тайпаех химически химико-механически хьисапе хIамаш хьаеш йола мощносташ дукхагIа хилийта.

Мебель 1,4—1,5-зза дукхагIа арахецилга Iалашде. Къаьстта теркам тIабахийта арахецача мебела ассортимент шеръяран из дикагIа арахецаран, из дика а хоза а хьаяра. Керадча, техническн эргаьхе тоаьча проектех нах чубаха стандартни цIенош хьаделга, хIаьта иштта бахача наьха тIа-тIа лакхлуш дола хьашташ кхоачашдара эша дахчах яь кхыйола продукци хьаелга дикка шерде.

Каьхати картони 15—25 процент дукхагIа арахеца. Кепайоазония, информацена, автоматизированни обработка яра средствашта эша каьхат, кхачан продукташтен промышленни товараштен тIахьоарчадаран расфасовка яран эша каьхат а картон а хьаделген дикагIа хулийтилген сихача темпашца дегIадоаладе. Каьхати картони хьаеча дукхагIа пайда эца макулатурах.

Хьун, хьунах хIамаш еча, целлюлозно-каьхата промышленносте юкъейоалае йоккха балха овсарле йола вай ханара оборудованни прогрессивни технологически процессаши.

Къахьегама овсарле хьуни хьунах хIамаш ечен промышленносте 25—27 процент, целлюлозно-каьхата промышленносте 23—25 процент лакхъе.

Яйгача промышленносте продукци арахецалга 26—28 процент лакхде. 1980 шера тканеш 12,5—13,1 миллиард квадратни метрга кхоачаш, трикотажни изделеш 1800—1900 миллионага кхоачийташ хьае. КIадана тара йола кIадах йоаца материалаш 3,4—3,5-зза дукхагIа, кIувсаши кIувса изделеши 2,1-зза дукхагIа арахеца. ДукхагIа а дикагIа а хьае боамбехи тхахи яь кхалнаьхен маIача наьхен пазаташ.

Геттара дикача кIадай керда тайпаш, трикотажнин швейнин изделеш, кога гIирс, барзкъаш, натуральнин искусственнин бекхах яь изделеш, дуккхача наха хоатта кхыдола товараш хьаделга сихха дегIадоаладе а цар ассортимент шеръе а. Барзкъаш, кога гIирс, текстильнин телатен галантерея хьаяра эша вай ханара фурнитурен хиланза яргIоацача ассортимента отделочни материалаши дукхагIа арахеца.

Химически хьоасаши таьши, полимерни материалаш, геттара дика красителаш шерра юкъеккувлара чотах товараш дикка толашагIа арахецилга, цар ассортимент хьаlда керда йоахилген тоелген Iалашде. Бахача наьха тайп-тайпара ха йолча ерригача группай хьашташ кховчашдара лоархIам а беш вай ханарча химически материалий ларда тIа синтетически телат, искусственни бекх, тайп-тайпара моделаш, тайп-тайпара бос бола барзкъен кога гIирсн хьабара эша кхыйола материалаш арахеца керда производствашхьае.

ЭстетикагIен промышленни санитарегIен ма-доаггIара дола балха барзкъаши балха кога гIирсн дукхагIа арахеца.

Спортивни туристски товараш, мебельно-декоративни материалаши тюлегардинни изделеши дукхагIа хьае.

Предприятеш техническн кхы а Iалашъярен реконструкци ярен, оборудованена модернизаци яра, производства йоккха балха овсарле йола керда технологически процессаши комплексни механизаце а автоматизаце а средствашюкъейоалаяра ларда тIа яйгача промышленноста балха эффективность лакхъе. Барзкъаш-хIамаш тегачен кога гIирс бечен промышленноста болх чIоагIа тоабе, предприятей специализаци шеръе.

Керда изделеш хьаечен юкъейоалаечен, производства технологи эргаьккха тоечен из вIаштIехьйоаккхачен Iилма-тохкама, моделаша конструкцешн уттаеча организацей лоархIам лакхбе.

Яйгача промышленносте къахьегама овсарле 23—25 процент лакхъе.

Культурно-бытовой лаьрхIан боахаме леладуш товараш 1,6-зза дукхагIа арахеца. Уж товараш хьаделга лакхде оттаде: электронни радиои промышленносте 3-зза; оборонни промышленносте 1,9-зза; химически промышленностен бувзама средствай промышленностен 1,8-зза; электротехническн промышленносте, яйгачен кхачанн промышленноста эша машинаш хьаеча 1,6-зза, авиационни промышленносте, прибораш ечен Iаьржача металлурген 1,5-зза; автомобильни, хьун, хьунах хIамаш еча промышленносте, гIишлошъю материалаш еча промышленносте 1,4-зза; целлюлозно-каьхата промышленносте 1,2-зза дукхагIа.

Культурно-бытовойи цIагIарча боахамеи гIулакхашта лаьрхIа керда товараш дукхагIа хьаде: бытовой морозильникаш, 300 литр чухошаш, гIор автоматически йошаеш йола цаI а дукха а камераш йоахка холодильникаш, кондиционераш, дикагIча класс-бе бесии гойтеи кара лелаюш телевизораш, дикагIча класса радиоприемникаша радиолаши, сурташ гойта магнитофонаш, кинофотоаппаратура, тIех комфорт йола газови электрически плиташ, барзкъаш дуттен цIагIа аьшк еттен автоматически машинаш, сердал тела тайп-тайпара прибораш, тIехдика столови прибораш, сир даьккхан пигален пхьегIаш, автомобилашца лелаю хIамаши транспорни средствашта гIулакх дара эша предметаши, цIагIарча боахамера къахьегам аттача боаккхаш йола хIамаш, бахача наха къаьстта чIоагIа хоатташ дола кхы тайпа товараш.

Сомий-хьаьа бешамашка лелаю толашагIа йола инструмент, наьха шо-шоай цIенош дIоахдаран кица Iалашдаран эшача оборудоване комплекташ, хIаьта иштта юрта бахача наьха быт тоаю кхыйола изделеш а цхьатаппа дуккха хьаелга вIаштIехьдаккха.

Кхачан промышленноста доакъой продукци 23—25 процент дукхагIа хьае. Кхачан продуктай дикал, биологически пайда, чам дикка лакхбе, цар ассортимент тоае.

Берийи диетически кхача тIехдика продукташ, кхачан концентраташ, ах фабрикаташи кулинарни изделеши, керда тIоразаь баьцадаараши соми, баа мара ца безаш дика кийчбаь консервированни кхача, сомен баьцадаарийи хий, минеральни хиши йийи арахеца производство лакхача темпашца дегIаккхувла. Эшачоа а аьттув болча тайпара чулеттаи чудехкан продовольственни товараш дукхагIа арахеца.

Дохка лаьрхIача дерригача гIоразаьча дулхах 1980 шерале 80 процентага кхоачаш дохка. ЦIенача шурий продукци 1,2-зза, нахчаш 1,4-зза, докъадаь хьакхий дулхаш, сосискаши, сарделкаши 1,7—1,8-зза дукхагIа хьае.

Производственни мощностех дулха шурий промышленносте а хIаьта иштта производство сезонни хьисапе йолаш долча шекара, консервни, кхыча довкъошка а пайда дикагIа эца.

Юртбоахама бедалах, цуццарча пайдана йолча веществаех тIехдика кхачан продукташ хьаяра бизза пайда эца.

Кхачан продукци чуйоаллаю керда средстваш, из дIакхадIаьа къаьстта транспорт, тара чу йоацаш дIакхухьилга, дIакхахьарен лоаттаярен кхыйола прогрессивни способаши средстваши шерра юкъейоалаелга Iалашде.

Продукци тIормешка ехкен шушашка ювттен автоматически линеш, цахалдаш болх беш йола стерилизатораш, программни управлени а йолаш йола автоматически центрофугаш, эггара кердагIа йола кхы оборудовани геттара дукха юкъеккахьа. Кхачан, дулхен шурийи промышленностера холодильникий ченаш 1,3-зза йоккхагIа хилийта.

Екъа обрат, цIенача шурийна меттел пайда эца хIамаш, хьайбай боахама гIулакха дулха тIехкехи чкъаьрехи хьоар дикка дукхагIа даха.

Кхачанга йода чкъаьрий товарни продукци (консерваш а тIехьа) 30—32 процент дукхагIа арахеца.

Чкъаьрий промыслови флотах пайда эцара эффективность лакхъе, балха овсарле лакха йола кемаш цига тIакхетийта. ХIана лелаеш йола чкъаьрий дахара способаши чкъаьрий лувца кечалаши, оборудовани, чкъаьрийи кхыйола форда продукташи яхаран чаккхъяхаран механизаци автоматизаци елга Iалашдеш йола механизмаши прибораши эргайоахаш тоьс а керда чIоагIа эффективни яраш хьае а.

Дунен оксана керда районаши хишка промысел лелаю объекташи дIахо а Iомаен караерзаен. СССР-ца оагIув болча хишкара чкъаьрий доахилга дегIадоаладе.

Чурча хишкара чкъаьрий дикагIдолча тайпай запасаш алсамъяха. Паччахьалкхен Iамарчий боахамашка чкъаьрий 1,7-зза дукхагIа доахилга оттаде.

Чкъаьран продукцех пайда эцача моттигашка чкъаьрий чаккхоахача предприятейи хIаьта иштта специализированни фирменни тикайи сеть шерра дегIаккхувла. Океаний хишкарча чкъаьрех тIехдика продукци дукхагIа кийчъелген бахача наха эшарга хьежжа йолча ассортиментагIа, чуехка а чуетта из арахецилгеи Iалашде. Дийнеи гIорадаьи чкъаьрий, чкъаьран филе, балычнии кулинарнни хIамаш, докъадаьчеи дирдаьчеи чкъаьрий продукци дIахо дукхагIа хулийтилгеи торгови сете дIачутелгеи Iалашде. Тайп-тайпара кхачан продукци, чкъаьран маршаш, сосискашн ахфабрикаташи, чкъаьран хьоар а кхыдола товараш а арахецара чкъаьрехи форда чура йоахача кхыча продуктехи пайда дукхагIа эца.

Къахьегама овсарле кхачан промышленносте 24—26 процент, дулхеи шурийи промышленносте — 17—19 процент, чкъаьрий промышленносте — 16—18 процент лакхъе.

Хьоар-крупа йоаккхача промышленносте 21—23 процент дукхагIа продукци хьаелга Iалашде. ДикагIча сортех дола хьоар дукхагIа даккха, дугеи гречневи крупаи дукхагIа кийчъе.

Ерригa а лаьрхIача 30 миллион тонн чуэца ченаш йола ялатий элеватораш болх бе йолаялийта.

Комбикормови промышленноста продукци 1,5-ззачул кIезигагIа йоацаш дукхагIа арахеца. Паччахьалкхен промышленни предприятешка хьаю комбикормаш 1980 шера 53 миллион тоннага а белково-витаминни добавкаш — 4 миллион тоннага а дIакхоачае.

Паччахьалкхен, боахамий юкъара, колхозийн совхозийн комбикормови предприятей производственни мощносташ фуа лаьрхIа ялат тайп-тайпарча добавкех пайда а эцаш комбикормана дукхагIа чаккхоахилга Iалашдар духьа сихагIа дегIайоалаелга лоархIамегIара декхар лархIа. Колхозашкеи совхозашкеи хьаеш йола комбикормаш 1980 шера 24—28 миллион тоннага дIакхоачае.

Хьоар-крупаш йоахачеи комбикормови промышленносте къахьегама овсарле 24—26 процент лакхъе.

Микробиологически промышленность сихагIча темпашца дегIаккхувла. Цу даькъе хьеш йола продукци 2—2,1-зза алсамъяккха. Доакъара белок, премиксаш, дIайийна хIамаш лораю микробиологически средстваш дикка дукхагIа хьаелга Iалашде. Аминокислоташ, доакъара антибиотикаш, ферменташ, микробиологически синтеза кхыйола продукци дукха а дукхагIа хьае. Доакъара белок дикагIа хилийтаран из яккхарга дукха мах гIоргбоаца гIулакх дараи къаьстта уйла тIаяхийта.

Микроорганизмай геттара продуктивнии чIоагIен промышленни штаммаш — биологически активни веществай продуценташ хьаяра, бедала кердача дарегIча тайпай ларда тIа микробиологически продукци хьаяра толашагIа йола технологи кийчъяра, бедала единицах продукци дукхагIа хьаялийтара тIадерзадаь тохкамаш шерде. ХIаране боккха низ бола агрегаташ а латташ балха овсарле лакха йолча технологически линешца микробиологически промышленность дIахо а кийчъе.

Къахьегама овсарле микробиологически промышленносте 62—64 процент лакхъе.

Медицински промышленноста продукци 44—46 процент дукхагIа хьае.

Бахача наха моллагIа лорий тохкамаш де йиш хилийтара, лазара корта дикагIа гучабаккхаран унахошта дарбаш дарак керда геттара дика молхай препараташ, автоматизированни унифицированни электронни прибораши аппараташи хьакхоллилгеи хьае йолаелген Iалашде. Синтетически гормонаш, инсулин, эндоквинни рентгено-контрастни препараташ, бераштa кийча молхай формаш, бIаргсаьний линзаши оправаши, медицински инструменташ, лабораторни медицински оборудовани, больницашкарча къахьегама механизаци ю средстваш дикка дукхагIа арахеца. Витаминаши кхыйола препараташи хьаяра керда технологически процессаш юкъеккахьа.

УнахцIено лораяра учрежденештен бахача нахан эшаш йолча медицински гIулакхашта лаьрхIача хIамашца уж дикагIа Iалашбар духьа уж медицински промышленносте сихна, иштта кхыча доакъой а предприятешка дукхагIа хьаелга оттаде.

Къахьегама овсарле медицински промышленносте 36—38 процент лакхъе.

Моттигерча промышленноста продукци моттигерча бедалах, материалех, шоэлагIча ресурсех ма-могга дукхагIа пайда а эцаш 1,3—1,4-зза дукхагIа хьаелга оттаде.

Моттигерча промышленноста предприятеш дIахо кхы тIа а технически кийчъяран царна специализаци яран тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Бахача наха эшараш диззагIа кхоачашдара музыкальни инструменташ, художественни промыслай изделеш, сувенираш, вахача метте, цIагIарча боахама, салаIара, туризмана, физкультурана, спорта хиланза яргIоаца хIамаш дукхагIа арахеца.

IV. ЮРТА БОАХАМ ДЕГIАБАР

Юрта боахама керттера декхар сенах латт аьлча, из латт, юртбоахама продукташ дIахо дукхагIа йоахилгеи уж яхара боарам ма-могга лох ца балийта кьожилгеи, кхачан продукташца баха нахи бедалца промышленности дикагIа Iалашъяра, паччахьалкхенна хиланза баргбоацача боараме юртбоахама продукце резерваш вIашагIтохара лаьтта леладарен хьайбаш леладарен эффективность ма-могга лакхъелга Iалашдарах.

ДIадахача пхе шерaца нийсйча юрта боахама продукци яккхара хIара шера объем 14—17 процент йоккхагIа хилийта.

Юртбоахама производствала дерригIен халданзон интенсификаци е, цун материально - технически база чIоагIъе. Производственни процессашта комплексни механизацин автоматизацин, юрта боахама химизаци, лаьтташта мелиораци шерагIа е. Iилманна карагIдаьннараш, техника, толашагIа йола опыт юкъеккухьилга сихде. Юртбоахама производство вIаштIехьъяккхарен цунна доал дарен формаш эргайоахаш тоае. Боахамашта юкъерча кооперацe, аграрно-промышленни объединенешн предприятешн хьаяра ларда тIа дIахо цунна специализацин концентрацин е.

Мехка хIара районa Iалама хьалех пайда дикагIа эцилга теркал а деш, юртбоахама производствашдик-дикагIча Iоехка. РСФСР Нечерноземни зонера юрта боахам дегIаахара темпаш лакха хулга Iалашде.

Лаьттах, материально - технически средстваех, къахьегама ресурсех пайда дикагIа эцара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха, продукци яккхарга дIабода мах лохбе. Колхозашкен совхозашкен къахьегама овсарле шера юкъера лаьрхIача лакхъяра боарам пхе шера 27—30 процент айбе.

Лаьттанцарен хьайбашкарен йоаха продукци дIахо дикагIа хилийтара къаьстта уйла тIаяхийта. Юртбоахама культурай хьувкъам лакхагIа телаш дола сорташи гибридаши, хьайбай фу, производства хIанзара технологеш шерагIа юкъеккхувлилга Iалашде. Хьаеча хана а хIаьта иштта дIаувзача, лоаттаеча, чакхйоахача хана а юртбоахама продукции бедали йовргIоаца гIулакх де.

Лаьтта леладеча лоархIаме декхар де дIадувча лаьттай структура эргайоахаш тоаяра, хьувкъам лакхбара, минеральни органически удобренеех пайда дикагIа эцара, мелиораци яьча лаьтташкен тоьал тIоадал йолча районашкарча лаьтташкен ялаташ ма-могга дукхагIа дIадера, лакха хьувкъам телаш дола сорташи гибридаши юкъеккхахьара, ялата культураш кхеяра, агротехника тоаяра ларда тIа ялат дукхагIа дахар, ялатий боахам тешшаме лакхача боарам тIа лоаттабар.

Шера юкъера лаьрхIача чудахьаш дола ялат 215—220 миллион тоннага кхоачаде. Низ болчеи чIоагIачеи кIиний, рожа, гречиха, берца, дуга ялат дикка дукхагIа даха. Хьажкlаш, мукх, кем, бобовни кхыйола доакъарийи культураш дIаюв моттигаш шеръе а уж дукхагIа гулъе а. Мелиораци яьча лаьтташкара товарни ялат тешшаме дукхагIа доахаргдола йоккхий зонаш хьаяра балхаш шерде. Хий дехкача лаьтташкара ялатийна лаьрхIа хьажкIаш дикка дукхагIа яха. Ялата культураш кхееча комплексни механизаци яь яккха.

1980 шера 9 миллион тоннал кIезигагIа боацаш боамби боаккхилга Iалашде. Биткъа хьоаса болча боамбе сорташ дукхагIа дIаде а хьувкъам лакхбе а. Боамбе-люцерна севооборотaш карaерзаь яха, лакха хьувкъам телаш, лазарашта духьала отталуш дола тIехдика хьоаса болча боамбе сорташ производствана юкъехьоргдола гIулакхаш чакхдаха. Боамби кхебара, хий дехкара, чуэцара механизаци яра боарам лакхбе.

Шера юкъера лаьрхIача йоаха шекара свеклаш 95—98 миллион тоннага дIакхоачае, цар хьувкъам дикка лакхбе а морзал совъяккха а. Шекара свеклаш кхееча керттерча зонашка цар производствана дIахо кIоаргагIа специализаци концентраци яра тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Поволжья, Къилбаседа Кавказа, Украина къулбехьени Молдавеи свеклаш дIаера аьттув болашагIа йолча районашка хий дехкача лаьтташка уж дIаювлга вIаштIехьдаккха. Свеклаш лелаяра еш йола комплексни механизаци керттерча даькъе яь яккха. Свеклаш дIаюэча боахамашта мел эш удобренеши дIайийна хIамаш лораю химически средстваши тела.

Технологически дикагIа бола лена хьоаса, даьтта доахача культурай, къаьстта а генарий, соя, горчица, клещевина фу, эфирни даьтта доахеи кхыйола технически культураш а хIаьта иштта молхай баьцеш а дукхагIа йоахилга Iалашде.

Коартолаш, баьцадаараш, харбазаш - пасташ дукхагIа яха. Цар ассортимент шеръе а дикал тоае а. Городашкен промышленни центрашкен баха нах Iалашбара баьцадаараши хьалха кхача коартолаши тешшаме кхее йиш хургйола -онаш хий дехкача лаьтташка хьаь яха. Мел эш томаташ, нарсаш, хохаш, саьмарсаькх, массе тайпара баьцаш кхеелга Iалашде, специализированни боахамаши теплични комбинаташи дIахо а вIашагIъехка. Технологи эргайоахаш тоаярен комплексни механизаци юкъеккхахьарен ларда тIа баьцадаараш леладечен коартолаш лелаечен дIабода къахьегам дикка кIезигбе.

Производствана интенсификаци яра а промышленни ларда тIа сомеи комсийи йоккхий бешамаш дукхагIа хьаяра а чотах сом, комараш, комсаш, чаь лордаш, хо дукхагIа даха. Iай бvача сома культураш дукхагIа а йолаш дIайогIача гаьний сорташ тоаде. Комараш тIайола лаьтташ дукхагIа хилийта.

БIаьччача шера кердача баьцадаарашцеи сомацеи баха нах Iалашбелга тоаде. Цу гIулакха колхозашкеи совхозашкеи хранилищаш дукхагIа хьалъе.

Лаьтта леладара культура дIахо лакхъелга вIаштIехьдаккха. Лаьттан ресурсаш, эггара хьалхарча аргIанна оахаош, шоай метта латтилгеи царех леттIа пайда эцилгеи Iалашде, хини михен эрозех, къаьстта а мехка къулбехьарчен малхбоалехьарчен районашка лаьтта лорадара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха.

Фу леладелга дикка тоаде. Сортех дола фу кхедара дIахо специализацеи концентрацин елга, боахамашта юкъерча кооперацe совленаш теркал а еш фу леладелга промышленни ларда тIа даккха.

Лаьтташта мелиораци ярах хьахулача йоккхийча торонех шерра пайда а эцаш, чIоагIа **доакъарий база хьаяра** тIадерзадаь доккхий гIулакхаш чакхдаха. Хьайбай боахама мел эш доакъара белок Iалашъе.

Шортта белок йоалла горох, люпина, люцерна, кхыйола культураш ма - могга дукхагIа дIае. РСФСР, Украина къулбехьарча районашка, Молдавеи Закавказья республикашкен хий дехкача лаьтташка соя дIаювлга вIаштIехьдаккха. Соя доагIаш дола сорташ хьакъоастаделга а Средни Азе республикашкен Къулбехьен Казахстанен из кхеяра технологи кийчъелга а Iалашде. Цу специализированни боахамий сеть вIашагIйолаь, мел эшача техникаца уж кийчде, минеральни удобренешцен гербицидашцен царна бизза кхоачам бе.

Кхашка доакъар кхедара культура лакхъе. ДIаюча доакъара культурайи эрий тIаювлача баьцийн хьувкъам лакхбелга вIаштIехьдаккха. Хий дехкача лаьтташкара лакха хьувкъам тела цонаши даьгIенаши, хIаьта иштта яьссачен ахъяьссачен районашкара хий тIадига даьгIенаш а дукхагIа хилийта.

Общественни хьайбай боахаман шоай доалахьа доахан долаш болча колхозхой, болхлой, гIулакхерча наьха боахамашцен мел эш хилийтар духьа гIожен мошен доакъараш дикка дукхагIа даха. ХIара колхозен совхозен доакъарий страховой запасаш вIашагIтоха.

Чуэцача, дIаоттадаь лоаттадеча, хьайбашта дехкача хана гIожача доакъарех йоахка пайдана хIамаш кIезигагIа йоарца уж дикагIа хилийта. Баьца хьоар, сенаж кийчъелга, доакъарашта брикетировани, гранулировани, химически консервировани елга шерагIа юкъеккахьа. Доакъараш доахачен доакъараш кийчдечен балхашта комплексни механизаца ярга довлалга сихде.

Кхачан, дулхен шурийи промышленносте хьакъестача хIамаех доахана доакъарийна лаьрхIа дукхагIа пайда эца. Торговле, общественни кхачан предприятешка, бахача наха арахувса кхачах йола хIамаш гулъелга дикагIа вIаштIехьдаккха.

Хьайбай боахаме доаханеи коа тIарча оалхазарийи продуктивность лакхъяра, уж дебадара, доакъарах пайда дикагIа эцара, хьайбаш леладарен уж кхабарен хьалаш тоадара, племени болх эргабаьккха тоабара, къахьегама механизаци ярен прогрессивни технологи юкъеккхахьарен ларда тIа дулх, шура, фуаш, тха, продукце кхыдола тайпаш дIахо дукхагIа доахилга Iалашде.

Шера юкъера лаьрхIача доаккха дулх 15—15,6 миллион тоннага (дулх лаьрхIа эзача), шура 94—96 миллион тоннага, фуаш 58 — 61 миллиардага кхоачаде.

Хьайбайи коа тIарча оалхазарийи боахамашкара продукташ яхара еш йола специализаци концентраци ма-могга дегIаккхувла, уж боахамаш дIахорча хана промышленни ларда тIа оттаделга Iалашде. Паччахьалкхен, колхозни, колхозий юкъара хьайбаш леладу комплексаш, механизированни фермаши коа тIарча оалхазарий фабрикаши дукхагIа хьалъе, керда технически технологии юкъейоалаелга теркал а деш хIанз болх беш йолча хьайбаш леладечен коа тIара оалхазараш леладечен фермашта реконструкци е.

Iаьсий сихагIа кхедарен чуоттадаь тоадарен, бройлерни оалхазараш леладелга шердара наьъкаца дулх, къаьстта а бежан дулхи коа тIарча оалхазарий дулхи, дукхагIа доахилга Iалашде. Духхьал дулха лаьрхIа доахан кхеделга дегIадоаладе, хьакхарч лелаяра дукхагIа интенсификаци е, керттерча даькъе дулха лаьрхIа уж кхаба, хIаьта иштта беконни хьакхий дулх дукхагIа даха. Колхозашка, совхозашка, паччахьалкхен кхыча юртбоахама предприятешка детте доахан дикка дукхагIа дебаде, цар шурий продуктивность айе. Боахамашта чухьа Iулаш юха меттаувттаделга дикка тоаде. Жеи гаьзарийи дIахо дебаделга, цар продуктивность лакхьелга Iалашде.

Говраш лелаелга, саьрч леладелга, бекхаш доаха оакхарий леладелга, кроликаш лелаелга, Iамашка чкъаьрий леладелга, цоккхарий леладелга, саллараш леладелга дегIаккхувлара йолча торонех биззагIа пайда эца.

Хьайбашта ветеринарни гIулакх дикагIа де, уж кIезигагIа цамогаш хургдолеи довргдоацеи гIулакх де. Хьайбай боахаман ветеринариянен эшача гIулакхашта биологически химикотерапевтически препараташ, хIаьта иштта хиланза яргIоаца инструменташ, оборудовани, прибораш дукхагIа лоаттае.

Юртбоахама продукташ нийра чIоагIача планий а уж планал совгIа паччахьалкхенга йохкарах лакхагIа дола мах хаш увттадара наьъкаца боахамаш хестадара а принцип дIахо лелае. ЧIоагIача планагIа санна, иштта планал совгIа а закупкаш яра объемаш пхе шера, хIара шера къаьст къаьста долаш, заготовительни организацешa колхозашцен совхозашцен даьча контрактаце договораш тIа уттае. Контрактаце договорашка хьежжа юртбоахама продукташ ийелга Iалашде.

Юртбоахама продукце керттера тайпаш ийдара шера юкъера объемаш (планал совгIа ийдераш а тIехьа укх боарамашка дIакхоачае: ялат — 90 миллион тонн, шекара свеклаш — 89,5 миллион тонн, боамби-бедал—8,5 миллион тонн, лена хьоаса — 511 эзар тонн, баьцадаараш — 17 миллион тонн, коартолаш — 16,8 миллион тонн, соми комараши — 5,6 миллион тонн, комсаш — 5,4 миллион тонн, ганараш — 6 миллион тонн, доахани коа тIара оалхазараши (дийна долаш эзача) — 17,4 миллион тонн, шура — 60,5 миллион тонн, фуаш — 34,3 миллиард, тха (дIалоархIача дозалца) — 511 эзар тонн.

Заготовкай формаш эргайоахаш тоае. Колхозий, совхозий бедал чакхйоахачеи торгови предприятешцара юкъарчал доацаш дола бувзамаш шерагIа дегIаккхувла, кийчъечен потребителашка йохкачен продукце дикала хьалхара цар бехктоккхам лакхбе, контейнерашца мухь кхухьилга юкъедоаладе. Юртбоахама продукци дIаувзилгеи лоаттаелгеи тоаде. Юкъарчал доацаш продукци хьайоаккхача моттигашка продукци хьайелга а из заготовителий транспортаца дIаувзилга а шерде. Заготовительни организацей материально - технически база чIоагIъе, керда заготовительни пункташ, элевватораш, холодильникаш, сома-баьцадаарий хранилищаш хьалъелгеи йолаш ярашта реконструкци елгеи Iалашде.

ДIахо а шеррача масштабегIа **лаьтташта мелиораци е.** Паччахьалкхен капитальни вложенеи чотах хий дехкача лаьттай 4 миллион гектар эксплуатаце дIаяла, 4,7 миллион гектар лаьтташ докъаде, яьссача, ахъяьссача, лоаман районашка 37,6 миллион гектар йолча даьгIенашта хий тIадига.

РСФСР Европейски даькъа къулба - малхбоалеи районашка, Къилбаседа Кавказе, Украина къулбехьене, Молдаве, Казахстане, Средни Азеи Закавказьяи республикашка хий дехна лаьтташ дукхагIа хилийта. РСФСР Нечерноземни зоне мелиораци лакхача темпашца лелае. Прибалтика республикашна, Полесски лохалеве, Дальни Востоке лаьтташ докъадара балхаш дIахо де.

Iилман тохкамаш де а цу ларда тIа Къилбаседехьарен СибарегIарен цхьа даькъа хиш Средни Азе, Казахстане, Волга хин бассейне лостадара проблемаца дувзаденна проектни кийчонаш е а.

Iилманен техниканен карагIдаьннараш мелиорацена сихагIа юкъеккхахьа, хин боахама гIирсаш хьалдаран эксплуатационни балхаштен дIахо индустриализаци елга, хий детта прогрессивни техника юкъеккхухьилга, мелиоративни системашта деча доала автоматизацин механизацин елга Iалашде. Хин ресурсех пайда дикагIа эца. Болх беш йолча мелиоративни системай технически хьал тоаде. Лаьтташка хий дехкеи лаьтташ докъадуи системаш хьалъяра комплектности мелиораци яь даьнна лаьтташ юрта боахаме карадерзаделгеи Iалашде. Хьаеча мелиоративни системай дикала хьалхара хин боахама проектни гIирсаш хьалдечен организацей бехктоккхам лакхбе. Хий дехкачеи докъадаьчеи лаьттаех тIехдика пайда эцилгеи цу лаьтташ тIа юртбоахама культурай хьувкъам ма-могга лакхбелгеи Iалашде.

Юртбоахама производствана химизаци чIоагIагIа яра тIадерзадаь гIулакхаш дерригIа чакхдаха. Юрта боахама тела минеральни удобренеш 1980 шера 115 миллион тоннагеи химически доакъара добавкаш 5 миллион тоннагеи дIакхоачае. ДIателача ерригача минеральни удобренешта юкъе фосфорни, концентрированни, чоалханеча удобренеша лоаца даькъа доккхагIа хилийта, минеральни удобренеех пайда эцара эффективность лакхъе, дIаувзача, лоаттаеча, кхашка тоссача хана уж кIезигагIа йойта. ЯйгагIа яь индустриальни производства вIашагIъехкача конструкцеех пайда а эцаш, минеральни удобренеш лоаттаю механизированни складаш шерагIа хьалъе. Колхозаштеи совхозаштеи агротехнически гIулакхаш ду система эргайоахаш тоае.

Юрта боахама телаш йола дIайийна хIамаш лораю химически средстваш 1980 шера 628 эзар тоннага (условни единицаш), цу даькъе гербицидаш 245 эзар тоннага дIакхоачае.

Лаьттах тIайоала хIамаш лораю службаш эргайоахаш тоаяран чIоагIъяран тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Юртбоахама культурашта зуламдергашца лоаттабеча къовсама биологически методаш дIахо дегIайоалаелга Iалашде.

Мистача лаьтташта известковани яра, дирача лаьтташта гипсованни мелиоративни обработкеи яра, органически удобренеш кийчъяр духьа торфах пайда эцара деш дола балхаш шерде.

Юртбоахама производствана интенсификаци, специализаци, концентраци яра, из индустриальни ларда тIа яккхара, колхозийи совхозийи производства эффективность лакхъяра керттерча проблемашта Iилма - тохкама организацей теркам тIабахийта. Юртбоахама культурай дикагIа дола керда, чIоагIагIа хьувкъа тайпаши гибридаши хьадара, хьайбайи коа тIарча оалхазарийи долаш дола тайпаш эргадаьха тоадаран йоккха продуктивность йола кердадараш хьадаран тIехьа селекционни болх тоабе. БаьцовгIаш лазарехи зе деча са доаллача хIамаехи лораяра хиланза яргIоаца средстваш, хIаьта иштта хьайбаш цамогаш хиларах лорадара, цу лазарашца къовсам лоаттабара йола средстваш хьаяра тIехь беш бола болх лакхбе.

Юртбоахама Iилма, экспериментальни опытно - производственни боахамий материальни база сихъяь дегIайоалаергIола гIулакхаш де. Селекционни центраш дIахо а хьалъе. Iилмана, техникана, дикагIа йолча практикана карагIдаьннараш колхозашка, совхозашка, кхыча юртбоахама предприятешка производствана шерагIа юкъедоаладелга Iалашде.

Производственни, нах чубаха, культурно - бытовой гIишлош хьалъелгеи техника Iалашъелгеи юкъе а хьош, юрта боахам дегIабоалабар деррига балхашка 171,7 миллиард сом капитальни вложенеш дIаяхийта, царна юкъе 115,7 миллиард сом паччахьалкхен капитальни вложенеш а йолаш. Колхозий капитальни вложенеш 56 миллиард сом боарам болаш хиланза яргIоацача материально-технически ресурсашца Iалашъе. Юрта боахама эггара лоархIаме долл декхараш кхоачашдара — ялати технически культураши дукхагIа яхара, хьайбай боахами доакъера базеи дегIайоалаяра эггара хьалхарча аргIана капитальни вложенеех пайда эца. Капитальни вложенеех кагдараш ма дайта, объекташ хьалъяра хана нормаш цIенхаштта лелае. Болх беш йолча производственни объекташта шерагIа реконструкци е.

Юртбоахама объекташта проектировани елга тоаде, уж хьалъяра сметин мах лохбе, кхы а пайданегIа йола йиза вIашагIъехка яйга яь гIишлой конструкцеш, прогрессивни проектни технологически балхаш юкъедоаладе.

Юрта гIишлош еча паччахьалкхени колхозий юкъарчен гIишлой организацей производственни база чIоагIъе. ГIишлош хьалъяра ма-могга дукхагIа индустриализаци е гIерта, юрта специализированни гIишлош еча комбинатий сети моттигера гIишлон материалаш хьаелгеи дегIадоаладе.

Керда техника, производства поточно-индустриальни методаши прогрессивни технологии юкъейоалаяра ларда тIа юрта боахам технически дIахо а Iалашбе. Юртбоахама балхаш дIахо а сихагIа энергеца Iалршде, царна механизаци яра боарам лакхбе 1980 шера юртага дIайохийта электроэнерги 130 миллиард киловатт-сахьатага кхачийта.

Пхе шера 1900 эзар трактор, 1350 эзар мухь кхухьа автомобиль, 538 эзар ялат чуэца комбайн, 1580 эзар тракторни прицеп, сенаж дIакхахьара 200 эзар а йолаш, 100 эзар экскаватор, 106,5 эзар бульдозер, 47, 75 эзар скрепер, 23 миллиард сома мах бола юртбоахама машинаш, царца хьайбай боахаман доакъар даккхаран эша 10,3 миллиард сома маьха яраш а йолаш, юрта боахамга кхачийта.

Колхозашкеи совхозашкеи машинно-тракторни паркех пайда эцара эффективность лакхъе. Юртбоахама техника лораелга тоаде, мегаргьяц аьнна ханал хьалха из дIаяккхар ца магийта. Юрта боахаме ремонтни база дIахо а эргайоаккхаш тоаяран дегIайоалаяран гIулакхаш де, машинаштеи оборудованенеи ремонт а технически гIулакх а дикагIа де.

Колхозашкеи совхозашкеи машинашта а оборудованена а специализированни технически гIулакх делга чакхдаккха. Машинно-тракторни парк технически хила ма-йоагIара хилийтареи цунах эффективно пайда эцареи хьакъехьара «Сельхозтехника» система предприятейи организацейи лоархIам а бехктоккхам а лакхбе.

Колхозашкеи совхозашкеи къахьегам вIаштIехьбоаккхилга эргадаьккха тоаде. Квалифицированни механизатораш, хьайбай боахама болхлой, мелиоратораш, дуккхача наьха йолча профессей кхыйола кадраш, производственни подразделеней кулгалхой, специалисташ кийчбелга шер а тоа а де.

Юрта бахача наха цар шоай доалахьара подсобни боахам лелабара колхозашеи совхозашеи дииза даргдоаца гIо-новкъостал де.

Хьун боахаме хьуний продуктивность лакхъелга, хьу тIаьнначa лаьттан хIара гектара тIара йоала гIулакхага йола дуккха товарни хьу йоаккхилга, хьуи ресурсех рационально пайда эцилга Iалашде. Хьуи боахама дIахо а техническн кхоачам белга, цунна химизаци елга, хьун боахама керттерча балхашта прогрессивни технологически схемаш юкъехьолга Iалашде.

(ДIахододар 5 оагIо тIа).

1976–1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДІахододар. Долалур 1, 2, 3, 4 оагІош тІа).

Пхе шера 10—11 миллион гектар хулча лаьтта пачхьалкхен хьун фонде хьу юхаметтаоттаеш, 1,4 миллион гектар хулча лаьтта аре лораяра хьу дІайогІаш, 1,5 миллион гектар хула ушалаш йола хьу аьгІа лаьтта докъадеш, 230 миллион гектар хулча лаьттара хьу нийсъеш-тоаеш балхаш де. ЦІи ярарах, эсие йолча са доаллача хІамаех, лазарех хьунаш лораелга дІахо а тоаде.

V. ТРАНСПОРТИ БУВЗАМИ ДЕГІАБОАЛАБАР

Транспорта керттера декхар да халкъа боахамей бахача наьхен перевозкашца дувзадення хьашташ диззагІей шоай ханнахьен кхоачашдар, ерригача транспортни система мощность чІоагІа лакхъярен болх дикагІа барен, хІаьта иштта мехка экономически районашта юкъера транспортни бувзамаш тоалара ларда тІа мухь дІакхоачийтилгеи пассажираш дІабугилгеи сихдар.

Транспорта массе тайпай грузооборот 30 процент гаргген юкъа пайда эцача транспорта пассажирооборот 23 процентий лакхъе. Эггара кердагІа йолен специализированнии транспортни средстваш юкъейоалаяра, подвижной составен флотен грузоподъемности мощности лакхъяра, хІаьта иштта эггара хьалхарча аргІана Къилбаседа, СибарегІен, Дальни Востока керда караерзаеча районашка а еш, цу районий производительни низаш сихагІа дегІадоалале транспортно-наькъа гІишлош хьалъелга шерлара транспорта деррига тайпаш дІахо а дегІадоаладелгеи технически кхоачамбелгеи Іалашде.

Перевозкашкех технологически процессашкех хьажара йолча автоматика, телемеханика, автоматизированни системай средстваш транспорте юкъейоалаелга шерде.

Транспорта балха эффективность лакхъе. Цу гІулакха: транспортни средствах дикагІа пайда эцара, мухь тІаботташи технически операцеш ешн вагонаш, кемаш, автомобилаш сайца латтилга кІезигдара, мухь озараи чухошарая йолча цар торонех кхы а дикагІа пайда эцара, уж яьсса лелилга кІезигдара дола гІулакхаш де;

рациональни йоаца перевозкаш дІаяхара, транспорта хІара тайпах дикагІа пайда эцара терко а ет, мухь дІакхахьара оптимальни схемаш дІахо а уттае. Транспортни организацей, мухь дІаккхухьийтарий, Іалашони сбытен органий мовхьаш дизза а долаш дІадахьийтара планаш кхоачашъяра, мухь дІабахьийтара долча лерттІарча лостамий схемаш кхоачашъяра бола бехктоккам лакхбе;

транспорта эрг-эргача тайпаша вІаши ду гІулакхаш тоаде, мухь дІакхухьилга эргадоаккхаш тоадаь вІаштІехьдаккха. КІирагІен дийнахь-буси мухь тІаботтара-тІера Іобаккара балхаш мадоагтІара нийса делга Іалашде;

контейнерашка, эггара хьалха йоккха тоннажни ярашка, хІаьта иштта пакеташка мухь дІакхахьара боарам лакхбе. Транспорта дерригача тайпашкен предприятешта, гІишлошта, организацешта дІатІадолхача наькъашкен мухь тІаботтара-Іобаккхара балхашта комплексни механизаци яра боарам лакхбе.

Промышленни транспорт дІахо а дегІайоалаелга чакхдаккха. Транспорта хаддаза болх беш дола тайпаш — конвейерни, трубопроводни, царца пневмоконтейнерни, канатноподвесной дараш а долаш, шерагІа юкъедоаладе. Промышленни предприятей машиннаькъа транспорт керттерча даькъе тепловозни электрически тяга тІа йоаккхилга чакхдаккха. Ведомствени транспортни цехаш вІашагІтохара наькъаца промышленни машиннаькъа транспорта доакъой юкъарча предприятей сеть шеръе. Йолаш йолча причалий мощность лакхъе, предприятей, гІишлой, организацей керда механизированни причалаш болх бе йолаялийта.

Нигхь бара кхерамзле дІахо а лакхъяра дола гІулакхаш транспорте делга вІаштІехьдаккха.

Дунен халкъашта юкъерча наькъашка перевозкаш елга дІахо а дегІадоагІаргхилар теркалде.

Транспорта массе тайпаш тІа пассажирешта гІулакх дара культура лакхъе.

Машиннаькъа транспорте мовхьаш дукха Іовча лостамашка мухь чакхбалийта а дІабахьа а йола машиннаькъий торо дІахо а лакхъе, сортировочнии мухь болчен станцей болх нийса лелига лакхде, мухь кхухьача вагона оборот ю ха лоацъе. Мухь кхухьача а пассажираш кхувлача а поездий скорость лакхъе. МаршрутогІа мовхьаш кхухьилгеи мухь тІаболча поездий юккъера дозали лакхде. Машиннаькъа транспорта грузооборот 22 процент гаргген пассажирооборот 14—15 процентий лакхъе.

Машиннаькъа поездаш эггара дукхагІа ухача лостамашка 2,8 эзар километр шоллагІа наькъаш дахка. Машиннаькъий 2,5 эзар километра электрификаци е, 16—17 эзар километр никъ автоблокировкацей диспетчерски централизацейей кийчбе. 3 эзар километр гаргга бола керда машинникъ болх бе болабалийта. Байкало - Амурски магистраль а цунна тІадолха наькъаш а дІахо дахка.

Пхе шера машиннаькъа транспорта 2,2 эзар электровоз, 6,4 эзар магистральни секци, 2,5 эзар маневрови тепловоз, 386 эзар мухь кхухьен 16,6 эзар пассажирски вагонаш яла.

Машиннаькъа транспорта мухь тІаботташи тІера Іобаккхаши деча балхашта комплексни механизаци яра боарам 93 процентага кхачийта. Машиннаькъа текущи ремонта балхашта механизаци яра боарам дикка лакхбе.

Пассажираш дІаккхувлилга дикагІа вІаштІехьдаккха. ДукхагІа пригородни транспорт лелача машиннаькъа линештен йоккхача эзлаштен электрификаци яра дІахо а балхаш де.

Машиннаькъа транспорте къахьегама овсарле 18—20 процент лакхъе.

Форда транспорт дІахо а дегІайоалае. ДиззагІа кхоачаше халкъа боахама арахьарча торговлен каботажнии мовхьаш кхахьара лакхлуш дола хьашташ, гаьнарча Къилбаседен Дальни Востокен районашка мовхьаш дІаккхоачийтилга тоаде, транспортни гІулакхаш дара экспорта боарамаш а эффективность а лакхъе. Форда транспорта грузооборот 1,3-зза гаргга лакхлулга Іалашде.

Эггара хьалха Восточни, Нагаево, Новороссийск, Туапсе, Ильичевск, Архангельск яхача порташка а еш, дерригга а 5,3 километр дІоахал дола причалаш йола специализированни мухь кхухьа комплексаш хьалъяра чотах дукхагІча даькъе я еш, форда портий мощность лакхъе. Іаьржача форда тІа Григорьевски лимане керда порт дІахо хьалъе. Форда транспорта мухь тІаботтарен тІера Іобаккхарен балхашта комплексни механизаци яра боарам 92 процентага кхачийта.

Ерригга а топпаж дедаейта 5 миллион тонн хургйолаш бекъа, коача, комбинированни мухь кхухьача йоккха эалха овсарле йолча кемашца флот дукхагІа хилийта. Бекъа мухь кхухьача специализированни флота—хьу кхухьарий, контейнераш кхухьарий, лихтераш кхухьарий, трайлераш кхухьарий, наваломни мовхьий кемай а кхыча кемай а дакъа дикка лакхде. Къилбаседа форда новкъен ша беча порташкен навигаци йІаьхъергйола гІулакхаш чакхдаха. Форда флот низ болча ледоколашца дукхагІа хилийта. Кемашта ремонт еш йола база дегІайовлаеш дІахо балхаш де, къаьстта Дальни Востокен Іаьржача форден бассейнашка а деш.

Додача хин транспорт дІахо а дегІайоалаелга чакхдаккха, эггара хьалхарча аргІана СибарегІа, Дальни Востоке, Гаьнарча Къилбаседе а йовлаеш. Додача хин транспорта грузооборот 22 процент лакхъелга Іалашде. 6 километр гаргга дІоахал дола механизированни причалаш болх бе йолаялийта, Осетровски порта реконструкци чакхъяккха, Маклаковски, Хабаровски, Комсомольск - на - Амуре, Печорски портий кемаш чакхдувлийтара торо лакхъе. Нижневартовске порт хьалъе. Беломорско-Балтийски канала реконструкци е йолае.

Додача хин транспортни флот дукха мухь кхухьача составашца, буксирашца-толкачашца, дукха мухь чухошача мухь кхухьача теплоходашца дукхагІа хилийта, царца «хин-форд» яха хи дуи форда чуи лела кемаш, зІамигача хишка гІолла мухь кхухьа кІезига топпаж йола кемаш, хІаьта иштта дикагІа товдаь пассажирски кемай тайпаш а долаш.

Чурча хин наькъашка навигаци йІаьхъергйола гІулакхаш чакхдаха. Додача хин флот ледоколашца дукхагІа хилийта. Додача хин транспорте мухь тІаботташи-тІера Іобоаккхаши деча балхашта керттерча даькъе комплексни механизаци яь яккха.

Трубопроводий транспорт дІахо а дегІайоалае. Пхе шера 15 эзар километр гаргга мехкдаьтта проводаши 3,5 эзар километрал кІезигагІа йоацаш мехкдаьтта продуктай проводаши болх бе йолаялийта. Керттерча магистральни трубопроводашка технологически процессашка хьежжа автоматизированни системаш хьаелгей болх бе йолайолийтилгеи Іалашде.

Автомобильни транспорта грузооборот 42 процент гаргга лакхъе. Юкъара пайда эца автомобильни транспорт тІех а йолаш дегІайоалае, цун грузооборот 45 процентий автомобильни транспорта пассажирооборот 28 процентий лакхлулга Іалашде.

Доккхийча автомобильни боахамашка автотранспортни средстваш дІахо а вІашагІтохилга чакхдаккха. Юкъара пайда эцача транспортаца мухь централизованни кхухьилга шерде. Мухь кхухьача автомобилаша дийнахь-бус беча балха ха йІаьхъе.

Автомобилашца дунен халкъашта юкъе мухь дІа-хьа кхухьилга дІахо дегІадоагІаргхилар теркалде.

Пачхьалкхен юкъарен республикански лоархІам болча магистральни автомобильни наькъий сеть тІех а йолаш дегІайоагІилга Іалашде, цхьан ханна эггара хьалхарча аргІана юрта боахама районашка моттигера лоархІам болча автомобильни наькъий сеть шер а еш.

Пхе шера 65 эзар километрал кІезигагІа доацаш тІера чІоагІдаь автомобильни наькъаш дахка, эргадаьха тоаде, царех 15 эзар километр гаргга хула наькъаш пачхьалкхен юкъарен республикански лоархІаме а долаш. Автомобильни наькъаш дохкилга, ремонт елга, царга хьожилга тоаде.

Фецарча транспортаца мухь кхухьилга дІахо лакхде, къаьстта гаьнен хала тІаккхача везача районашкен. Фецарча транспорте пассажирооборот 1,3-зза лакхъе.

ИЛ-86 (аэробус), ЯК-42, ИЛ-76 яха мухь кхухьа самолеташ, юртбоахама авиаце самолеташ болх бе йолаялийта. Граждански авиаци дегІаахаро перспективни дІадехараша ма-яххара летно-технологически экономически характеристикаш йола керда самолеташи вертолеташи хьаяра дола экспериментальни Іилма-тохкамеи балхаш делга Іалашде.

Йолаш йолчарна реконструкци елга, керда аэропорташ, аэровокзалаш, ремонтни заводаши граждански авиаце авиационно-технически базаши хьалъелга, моттигера фецара линеш дегІайоалаелга, хІаьта иштта аэропорташта мухь дІаюха кхахьараи самолеташта гІулакх дараи механизацеи автоматизацеи средствашца оборудовани елга дІахо хьо. Сигала гІолла дІа-юха лелара, самолеташ хьалгІоттаяраи Іоховшаяраи кулгалдеча процессашта автоматизаци елга Іалашъеш йола навигационнии радиотехнически оборудоване бортовии лаьттан тІарен системаш кхы а йоккхагІча масштабегІа юкъекхувлилга оттаде.

Бувзама дикал лакхъе, цо лоаттаду массе тайпара гІулакхаш шерде. ДІахо хьалъе мехка бувзама цаІ йола автоматизированни сеть. Городашта юкъера телефонни каналаш 1,6-зза дІаьхде. Городашта юкъерча телефонни бувзама автоматизаце боарам дикка лакхбе. Данеш дІа-юха телара пачхьалкхен юкъера система хьаяра балхаш доаржаде. Городашкен юрташкен телефонаш 1,4-зза дукхагІа хилийта. Фототелеграфни хьисапе хьакхухьийта газетни оагІош хьайию пункташ 2-зза дукхагІа хьаярца бахача наха централни газеташ дІакхухьилга сихде. Почтови предприятей производственни процессашта механизации автоматизации яра балхаш шерде.

Бахача наха лоаттаду массе тайпара бувзама гІулакхаш тоаде. Радиовещании телевидении, цу даькъе бесашдар а йолаш, дІахо дегІайоалаелга Іалашде. Лаьттан искусственни спутникех шерагІа пайда эца хьажа, эггара хьалхарча аргІана СибарегІен. Малхбузени Малхбоалени районашта телевизионни вещани елга Іалашдараи, хІаьта иштта мехка гаьннарча районашца телефонно-телеграфни бувзам лоаттабараи.

VI. КАПИТАЛЬНИ ГІИШЛОШЪЯР

Капитальни гІишлошъеча керттера декхар капитальни вложеней эффективность лакхъяр, керттера фондаш дІахо алсамйоахилгеи уж эргаяьха тоаелгеи да, планировании проектировании тоаяра. ГІишлошъю производство дикагІа вІаштІехьъяккхара, гІишлош хьалъелга сихдарен цунга дІадодар чухьнахьдаккхарен чотах халкъа боахама дерригача доакъошка производственни мощносташ сихагІа хьалъелгеи уж караерзаелгеи Іалашдар да.

Пхе шера халкъа боахаме еш йола капитальни вложенеш 24—26 процент лакхъе.

Эггара хьалха капитальни вложенеш дІаахийта Іилман-технически прогресс сихъелга Іалашдеш йола объекташ хьалъяраи, болх беш йола предприятеш технически эргаяхараи, царна реконструкци яраи. Капитальни вложеней берригача боараме оборудованега дІадохийта дакъа доккхагІа хилийта.

Капитальни вложенешта, материальни къахьегамеи ресурсашта концентраци яра, гІишлошъеча производствана индустриализаци елга лакхдареи из дикагІа вІаштІехьъяккхареи наькъаца предприятеши объекташи хьалъяра, шеръяра, царна реконструкци яра дІаухийта ха дикка лоацъелга Іалашде. ГІишлошъеча белгалъяь заделаш боарамал тІех ца йоахилга, уж йІаьх ца елга, дІайолаяь гІишлош ханнахьа йистейоахилга цІенхаштта леладе.

Проектно - сметни гІулакх тоаде, проектни балхий технически экономически боарам лакхбара проектни, конструкторски, Іилман организацей бехктокхам айбе. ГІишлоши объекташи эшача проектно-сметни документацеца ханнахьа Іалашъе. Проектайи сметайи дикал лакхъе, уж уттаярен пар на экспертиза ярен ханащ лоацъе. Эргадаьккха тоале проектни, тохкама балхашта планировани елга. Проектнии тохкамен организацей материально-технически база чІоагІъе.

ГІишлош хьалъярен архитектурни балхийн дикал а хІаьта иштта нах баха пункташ, районаш, промышленнии юртбоахамен комплексаш, здaнеши сооруженеши хьалъяра экономичность а лакхъе. Нах баха моттигаш, производственни предприятеши кхыйола объекташи хьалъяра лаьтташ кхом беш дІаахийта.

Проекташеи сметашеи белгалдаьхача шоай хьашташка хьежжа гІишлошъечен монтажнии организацеша телача заказех материально-технически снабжени яра пачхьалкхен юкъарча системе гІолла гІишлош материальни ресурсашца Іалашъяр шерде.

Машинашъеча министерствайи предприятейи комплектни поставкаш яра, шоаш кийчъеча оборудованега монтаж яраи пох пайда эцараи бола бехктокхам айбе.

Предприятеш комплексно пах чубахача цІеношца, школе даха ха йоацача берий учрежденешца, культура, унахцІено лораяра, просвещене, торговле, коммунальни боахамен бытови гІулакх дуи объекташца цхьана хьалъелгеи планировани елгеи чакхдаха.

ГІишлошъеча индустриализаци яра боарами гІишлон конструкцеши деталаши заводской хьисапе кийча хилара боарами лакхбе. Прогрессивни конструкцеех полносборни гІишлошъяреи зданештеи сооруженештеи монтаж ярен практика шеръе.

ГІишлошъеча материалийи изделейи керда тайпаш, эффективни лакха чІоагІал йолчеи яйгачеи бетоннии аьшкабетонни конструкцеш, асбестоцементни конструкцеш, металлопроката экономични профилаш, алюминиеви сплавех яь изделеши клеецца вІашагІхетта дахчан конструкцеши шерра юкъекхувла.

ЦІенош хьалдуи юртара гІишлошъюн комбинаташ, яйяь гІишлон конструкцеши изделеши арахеца предприятеш, хІаьта иштта гІишлон индустре лаьрххІа йола районни районашта юкъерен производственни базаш дІахо дегІайоалаелга оттаде.

ГІишлошъю организацеш дІахо технически кийчъе эггара хьалха боккха низ лакха овсарлея йолча гІишлон машинашцеи автотранспортацеи уж Іалашъяра наькъаца, болхлой механизированни инструментацеи зІамигача механизаце средствашцеи дикагІа Іалашбе, гІишлошъеча деча балхий керттерча тайпашта, къаьстта отделочни дарашта, механизаци яра боарам дикка лакхбе. ГІишлошъеча машинаштен оборудованеи централизованни ремонт яр дІахо дегІадоаладелга Іалашде.

ГІишлошъеча подрядни хьисапе балхаш делга тоаде. ГІишлошъеча боахама расчета керда форма — бригадни подряд — шерра юкъекхувла. Дукха гІишлош хьаІайнача районашка даим болх беш йола подрядни гІишлони монтажнии организацеш, хІаьта эшаш моттиг хуле мехка керда караерзаеча кердача районашка, къаьстта къилбаседе ядарашка, мобильни гІишлон формированеш ханнахьа хьалъе. БІарччача шера производственнии кхыйолен объекташ ритмично хьалъяь йовхилга Іалашде. ГІишлош дика хьалъяраи объекташ шоай ханнахьа йистеяхараи хьалхара гІишлон организацей кулгалхой бехктокхам айбе.

ГІишлошъеча къахьегама овсарле 29—32 процент лакхъе.

VII. ІИЛМА ДЕГІАДОАЛАДАР

Советски Іилмая керттера декхар да Іаламеи обществаи закономерносташ тохкилга шердари кІоаргдари, коммунизма материально-технически база хьалъяра лоархІаме проблемаш чакхйоахача доккхагІа дола дакъа юкъекххахьар, Іилма-технически прогресс сихъяри производства эффективность лакхъяри, халкъа хьал-торои культуреи айир, къахьегамхой коммунистически мировоззрени хьаяр.

Общественни, естественни, технически Іилмай даькъе деш дола фундаментальни прикладнойи Іилман тохкамаш дІахо дегІадоаладелга Іалашде.

Экономика, культура, Іилма ше дегІадар дукхагІдолча даькъе тийша йола Іилма - технически социальни прогресса лоархІамегІа йола проблемаш кхоачашъяра тІаахийта Іилманхой теркам. Мехка хІама хьаду низаш эргадаьха тоадара, кхоанен техникеи технологии хьаяра принципиально керда наькъаши кхоачамаши хьаделлаш дола тохкамаш дІахо дегІадоаладе.

Іилмай тохкамий эффективностя дикали лакхъе. Іилманеи производстванеи юкъера бувзамаш дІахо тоаделга Іалашде. Халкъа боахама Іилман карагІдаьннараш юкъекхухьилга сихде.

Теоретически тохкамий центри мехка беча берригача Іилман балха координатори йолча СССР Іилмай Академе лоархІам айбе.

Іилман болхлой къахьегам вІаштІехьбоаккхилга эргадоаккхаш тоаде, цун эффективность лакхъе. Тохкамий боарамахи дикалахи хьатела рекомендацеш йоагІача тайпара хиларах бола Іилман коллективайи цар кулгалхойи бехктокхам айбе. Шоай балхах хьахулар доккхагІа хилийтар духьа бола Іилман учрежденей коллективайи болхлойи безам айбе. Лакхерча дешара заведенешка Іилма-тохкама балхаш делга шердеш.

Іилма-тохкамеи проектно-конструкторскии организацешта кулгалдара система, Іилман тохкамашта, координации, планировании, финансировании елга тоаде.

Іилман Іилма-педагогически кадрашта кийчои аттестаци елгеи эргадоаккхаш тоаде.

Приборашца, оборудованеца, материалашца, вычислительнии организационнии техникаца дикагІа Іалашъяра, хІаьта иштта Іилма-экспериментальни подразделени дегІайоалаяра наькъаца Іилман, проектнии конструкторскии организацей материальни база чІоагІъе. Іилманан патентнии информацеи даькъе беш бола болх эргабаьккхе тоабе.

Общественни, естественни, технически Іилмаша шоайла лоаттаду бувзамаш чІоагІде.

Іилман тохкамаш дара укх тайнара лостамаш белгалде.

Общественни Іилмай даькъе:

КПСС дерригдунен исторически опыта, дунен халкъашта юкъерча коммунистическии болхлойи болама Іилман обобщени яра болх дІахо бе;

дегІаенача социализма, из коммунизмага кхачара закономерносташ, цу гІулакхий механизмана цох пайда эцара теоретически проблемашта тохкамаш де;

коммунизма материально-технически база хьаяра, общественни отношенеш эргаяьха тоаяра, керда саг хьалкхеара, социалистически вахара образ дегІайоалаяра теорена разработка елга дІахо хьо;

Іилман-технически революце, общественни производства эффективности интенсификации айяра, халкъа боахама кулгалделгеи планировани елгеи эргадоаккхаш тоадара, хІаьта иштта социально-экономически процессашта прогнозировани яра проблемашта ду тохкамаш массе оагІонгахьара дегІадоаладе;

СССР-о СЭВ членашца-мехкашца социалистически экономически интеграце даькъе, кхыча доазол дехьарча пачхьалкхенашца леладеча арахьарча экономически бувзама дешаех, хІанзара дуне дегІаахара проблемаех ду тохкамаш шерде.

Антикоммунизмана духьала тІагІертта къовсамаш лоаттадеча, буржуазнии ревизионистскии теорешта критика еча, марксизма-ленинизма идеяй фальсификатораш хьагучабоахача общественни Іилмай лоархІам айбе.

Естественнии технически Іилмай даькъе:

теоретическии прикладнойи математиках дола тохкамаш шерде. Халкъа боахаме электроннии вычислительнии техниках пайда эцар эргадаьккха тоадеши эффективной леладайтар духьа тІадерзадаь Іилман балхаш делга дегІадоаладе;

Іилма-технически прогресс сихъяр, къаьстта атомни энергетика дегІайоалаяри термоядерни энергетика Іилман-технически лардаш хьаяри, энерги эргаяккхара йола способаш эргаяьха тоаяри кердачарна разработкаш яри, принципиально керда техника, керда конструкционни, магнитни, полупроводникови, сверхпроводящии кхыйолен материалаш, технически маьхера кристаллаш шерра юкъекхувлар духьа ядерни физика, плазма физика, тверди тела, лохача температурай, радиофизикаи электроникаи, квантови электроника, механика, оптика, астрономе даькъе ду теоретическии экспериментальнии тохкамаш дегІадоаладе;

керда свойстваш йола веществаши материалаши хьаяр духьа химически соединеней синтеза даькъе ду тохкамаш шерде. Химически реакцеш дикка сихъелга Іалашду лакха эффективни каталитически системаш йола керда химически процессаш хьае, къайлача циклаех дукхагІа пайда а ийбеш технологе Іилман лардаш тахка;

сердечно-сосудисти, онкологически, эндокриннии, вирусниы, профессиональнии лазарашца, нервни система лазарашца къовсам лоаттабара лоархІаме медико-биологически проблемаш къоастаелга сихдар духьа молекулярни биологе, сага организма вахара физиолого-биохимическии иммунологическии лардий даькъера тохкамаш сихде.

Къахьегама хьалаш тоадареи, унахцІенах хилийтареи, хІаьта иштта лерттІа кхача лоаттабелга вІаштІехьдаккхареи проблемаш тохкилга дІахо хьо;

керда маьхерча растеней сорташ, хьайбайи культурмикроорганизмай фуйаш, хІаьта иштта медицина, юрта боахамаи промышленноста цхьадолча доакъоштен физиологически активни веществаш хьахилара способаш хьаяр духьа генетика теоренеи методаштеи дІахо разработка елга Іалашде;

лаьтта, недраш, баьповгІайн хьайбайи дуне, фецареи хинеи бассейнаш лораяреи царех пайда ийбареи Іилман лардаш дегІайоалае. Дунен океана комплексни тохкамаш делга шерде. Хаоттамеи Іалама хатарийи прогнозироване методашта дІахо разработка е;

пайдане оахкалаш йоахка моттигаш хьахилареи уж дІаюха нийсъялареи закономерностий процессаш тахкар духьа дІахо шерде лаьттан чІоги лаьттан тІера тІоаи тохкилга;

космически арен тохкам белгеи из караерзаелгеи дІахо хьо, лаьттан Іалама ресурсаш тохкача, метеорологе, океанологе, навигаце, бувзаме, иштта халкъа боахама кхыдолча хьашташта аьнна космически средствах пайда эцара тохкамаш шерде.

VIII. ХАЛКЪ СОЦИАЛЬНО ДЕГІАКХУВЛАРЕИ ЦУН ВАХАРА ХЬАЛ ТОАДАРЕИ ПРОГРАММА

Экономика айярен общественни производства эффективность лакхъярен дарда тІа Іалашде халкъа лакхлуш доагІа материальнии духовнии хьашташ диззагІа кхоачашделга, вахара социалистически образ леррагІа дегІакхувлилга, советски общества социальни структура дІахо эргайоахаш тоаелга. Цу хьакъехьа оттаде:

къахьегама социально-экономическии производственнии хьалаш тоаделга, цун творчески характер чІоагІъелга, кулгкара, квалификаци кІезига эшен физически хала долеи балхаш ма-хулла кІезигделга;

бахача наьха доходаш лакхъелга, потреблене социальни структура боарам айбелгеи из эргайоахаш тоаелгеи, халкъа эша товараш бахача наха лоаттаделга диззагІа кхоачашделга;

халкъа вахар дІахо тоадара лоархІамегІарча лостамех цаІ санна наха чуІе гІишлош йоккхийча масштабашка хьалъелгеи фусамий дикал лакхъелгеи;

цІагІа бу болх аттача баккхарцеи советски наьха салаІар тоадарцеи дувзадення долча гІулакхий тайпаш шерделгеи цар боарам лакхбелгеи;

къахьегамхой образовательнии культурно-технически боарам лакхбелга, медицински гІулакх дикагІа делга, гонахьара Іалам лоралар чІоагІлелга, наьнеи береи унахцІено лораяра, берашта кхетам баларан сага вахари болх бу хан йІаьхъяра а аьттув болашагІа дола хьалаш хьаделга;

советски общества, тайп-тайпарча социальни группай, городашкеи юрташкеи бахача наьха хьал-тореи культуреи, къахьегамеи бытеи хьалий боарам дІахо гаргаоза;

социалистически демократии, къахьегамхой общественни хьинари, инициативеи дІахо дегІакхувла, производствана доал деча царга шерагІа дакъа лацийта, социалистически яхь, коммунистически хьисапе къахьегара тІехьара болам, толашагІйола опыт дІа-юха эцилга массе тайпара доаржаде;

материальнии моральнии стимулех тІа-тІа пайда дукхагІа эцилгеи производства эффективность лакхъяра цар ю воздействи чІоагІъелгеи, къахьегама овсарле лакхъелга, продукце дикал тоаелга, материальни русурсаш кхом беш дІаухийтилга Іалашде.

Болхлойи гІулакхерча наьхен юкъера алапи 16—18 процент лакх а де пятилетка чакхйоалача хана 170 сомал кІезигагІа хургдоацаш дІа а кхоачаде. Производствои къахьегама овсарлеи лакхъяра ларда тІа колхозий общественни боахамах йола колхозхой **доходаш** юкъера дІалаьрхІача 24—27 процент лакхъе.

Общественни потреблене фондий чотагІа бахача наха луш дари льготаши 28—30 процент лакхъе.

Алапей минимум лакхъяра йола мероприятеш халкъа боахама производственни доацача доакъошка болх беча юкъерча боарамагІа алапеш телача болхлой ставкаши окладаши лакхдарца цхьан чакхдаккха. Болхлойи гІулакхерча наьхен лохегІара алапеш, ставкаши окладаши лакхъяра керда этап йолае.

Дальни Востока районашка болх бара стажах болхлойи гІулакхерча наьхен алапешта ахча тІатохар юкъедоаладе.

Урален Казахстана цхьайолча районашкеи, из хІанз а дийза доацача, болхлойи гІулакхерча наьхен алапена районни коэффициенташ тІаеттилга дІахо хьо.

Промышленноста цхьайолча отраслей доакъошка бийсана беча балхах совнагІа луш бола мах лакхбе.

Болхлойи гІулакхерча наьхен алапей даькъе леррагІа Іалашде:

къахьегама овсарле лакхъяра бола цуи стимулирующи лоархІам чІоагІбелга, Іилман-технически прогресс сихъелга, продукце дикал лакхъелгеи из хьаярга дІадодаш дар лохделгеи;

алапена пачхьалкхен регулировании яра лард хиларга хьежжа тарифни система эргайоахаш тоаелга, болхлой квалификации цар къахьегама толамаши дегІаахара стимулировани яра бола цуи лоархІам лакхбелга;

болхлой кІезигагІа а болаш продукци дукхагІа арахецарах материальни поощрени яра прогрессивни формаех шерагІа пайда эцилга, промышленностен кхыча доакъошкеи къахьегамах хьахиннарех бригадни алапи телилга, аккордни алапи лулга, къаьстта гІишлошъечеи юрта боахамеи;

болхлоштеи гІулакхерча нахаи премировани яра система эргайоаккхаш тоаелга, къахьегамах хьахинначох, продукце дикалах, производственни задането выработкай технически нийсъяь нормаши кхоачашъярах премеш тийша хилар чІоагІделга;

халкъа боахама отраслешка болхлоштеи гІулакхерча нахаи телача алапе соотношенеш тоаелга, хала Іалама-климатически хьалаш долча районашка, халеи аьттув боацеи къахьегама хьалаш долча балхаш тІарча болхлошта алапи далара йола совлеваш шерьелга.

къахьегама дисциплина чІоагІъяраи предприятешка кадраш хувцаялар лохдараи бола алапи телара лоархІам лакхбелга.

Колхозхошта алапи телар вІаштІехьдаккха:

къахьегама овсарлеи хьалаши вІаши нийсдаларга хьежжа колхозашкеи пачхьалкхен юртбоахама предприятешкеи къахьегамах мах телара боарам леррагІа вІаши таргвоарца;

алапе боарам балхах бухсоццаш хьахулачох тийша хилар чІоагІдарца;

цхьатарра чоалханеи, халеи, интенсивнии долча балхех цхьатарра алапи телилга дукхагІа Іалашдарца.

Къахьегама хьалаши къахьегам лорабари дІахо тоаделга оттаде. ШерагІа пайда ийбе Іилманеи техникаи карагІдаьннарех, къахьегама кхерамзлеи хьалаш вІаштІехьдоаха технологии оборудовании эргайоахаш тоаярах.

ДІахо хьо **болх беча кхалнаьха къахьегамеи бытеи хьалаш** тоадара гІулакхаш чакхдоахилга.

Болх беча кхалнаха бера цхьа шу даллалца цунна гІулакх дара дизза доаца алапи луш йола отпуск телилга юкъедоаладе. Бераш долча кхалнаха шерра торонаш хьаелла дизза доацача балха дени е дизза доацача балха кІира къахьега, хІаьта иштта цІагІа болх бе.

Шеръе школе даха ха яланза долча берий учрежденей, школайи дІаьхдаьча деи группайи сеть. Хьалъе 2,5—2,8 млн. моттиг йола берий яслеши берий бешамаши. ДукхагІъе пионерски лагераш, кхелетараштен кагирхоштен лаьрхІа йолл спортивнии унахцІенои-къахьегамеи базаш. Къаьстта теркам тІабахийта берий учрежденей болх тоабара.

Бытови гІулакхаш делга, общественни кхача кийчбелга, ахфабрикаташи кулинарни изделеши дукхагІа хьаяри уж бахача нахага дукхагІа йохкари дегІакхувлара наькъаца цІагІара боахам лелабара дІаухаш йола ха лоацъяра хьалаш вІаштІехьдаха.

Социальни Іалашо елга эргадоаккхаш тоаде. Лакхде болхлошта, гІулакхерча нахаи колхозхоштеи телача пенсей лохагІа дола боарамаш.

Колхозни крестьянства, болхлойи гІулакхерча наьхен социальни Іалашо дІахо гаргаоза хьажа. Пенсеш хьожаде колхозашкеи пачхьалкхен предприятешкеи, организацешкеи учрежденешкеи болх бара эшаш йола стаж йолаш болча колхозий членаш хиннарашта. Колхозхоех болча І-ча группа инвалидий пенсешта царна гІулакх дара лаьрхІа ахча тІатоха.

Берий хана дена инвалидностагІа телача пособей боарамаш лакх а де бера ханага ца хьежаш уж дІа а тела.

Шеръе дукха бераш дола наноши пенсешца Іалашбара йола льготаш.

Пенсионераши инвалидаши общественни къахьегаме шерагІа дакъа лоацаш хилийтара долча кхоачамех дикагІа пайда ийбе.

Пачхьалкхен заемех дола ахча дІалулга дІахо оттаде.

ДІахо хьо кхачани кхачан доацачеи керттерча **товарий пачхьалкхен розничи маьхий стабильность** Іалашъяра тІаберзабаь никъ; эшаш йола торонаш вІаштІехь ме йоахен товарни ресурсаш Іоа ме ю товарий цхьаццадолча тайпай маьхаш лохде.

27—29 процент лакхъе пачхьалкхейи кооперативнии торговле **розничи товарооборот.**

ДегІагІа дикагІа латаш йола продукташ — дулх, шура, баьцалдараш, сомаш, кхыдараш дукхагІа даарца советски наьха кхачан структура дІахо тоаелга Іалашде.

Бахаш бола нах биззагІа Іалашбе яйгача промышленноста изделешца, хІаьта иштта мебель, телевизораш, холодильникаш, кино-, фотоаппараташ, магнитофонаш, электропылесосаш, кхыдараш санна долча культурно-бытовии боахамеи гІулакхашта долча товарашца.

Бахача нахага гІишлон материалаш дукхагІа йохка.

Шер а е эрга а яха ассортимент, лакхъе товарий дикал, дукхагІа ара а хеца дохка а дохка бахача наха дукхагІа хетташ дола керда, модни товараш. Хьиаре болх бе бахача наха хІамаш ийяр цхьан-кога тІа даккхараи цар эстетически чэмаш кхетамца вІаштІехьдахараи.

Халкъа эша товараш арахецар торговле заказий цар боарамгеи ассортиментагеи хьежжа хила дезилга теркал а деш чІоагІ а де тоа а де промышленностаи торговленеи юкъера бувзамаш.

ДегІакхувла торговле материальни база. ХІанзарча ханара универсальнии специализированнии тикай сеть шеръе, цу даькъе промышленни министерствашца хьаеш йола фирменни яраш а йолаш. Торговле прогрессивни формаш шерагІа дегІакхувла, торгови предприятей балха режим тоае, бахача наха гІулакх дара боарам дІахо лакхбелга, товараш ийдара наха йоаю ха лоацъелга Іалашде.

(ДІахододар 6 оагІо тІа).

1976–1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДIахододар. Доладур 1, 2, 3, 4, 5 оагIош тIа).

Товарий юкъара йоккхий механизировании складаш, холодильникаш, баьцадаарийи, коартолийи, сомийи хранилищеш хьалъелга чакхдаккха.

Лакхбе оптови торговле предприятейи организацейи тикаш эшшача боарамагIеи ассортиментагIеи ца хаддаш товараща Iалашъяра бехктоккхам.

ВIаштIехьдаккха общественни кхача кийчбар дIахо дегIакхувлар, цун предприятеш хIанзарча оборудованеца, промышленни производства ахфабрикаташца Iалашъяр. Шеръе ассортимент, лакхъе продукце дикали гIулакх дара культурен. Тоаде промышленни предприятешка общественни кхача, хIаьта иштта диетически кхача кийчбелга вIаштIехьдаккхар.

ДегIакхувла юрташка бахача наха торгови гIулакхаш дара бола потребительски кооперацe организацей болх. Цун производственни болх дIахо дегIабоалабара. ортбоахама продуктайи бедалеи, хIаьта иштта эрий тIабувлача сома, комарий, грибай, дарбан баьцовгIай заготовкаш дукхагIа яран моттигера товарни ресурсаш товарооборота юкъекхахьаран эшар де. Колхозни рыкай болх вIаштIехьбоаккхилга тоаде.

1,5-зеи лакхбе **бахача наха бытови гIулакхаш** дара боарам, цунца цхьана юрташкарча моттигашка 1,7-зеи а лакхбеш. Айе гIулакх дара культурен заказаш кхоачашдара дикали. Шеръе быта служба предприятей сеть, уж хIанзарча техникаца Iалашъе.

Тоабе сберегательни кассай болх, шерагIа юкъекхувла бахача наьха торгови, коммунальни кхыйолчеи предприятешара ахча кара дIатела ца дезаш йола расчеташ.

Финансироване ерригача источникий чотагIа 545—550 млн. кв. метр йола **наха чуIе цIенош хьалде.**

Лакхъе наха чуIе гIишлонъяра дикал, тоае чуIеча фусамий комфортабельность, цар планировка. Городашка гIишлош хьалъяр городий дегIаахара генеральни планашца дувза а долийташ чакхдаха, городаши кхыйола нах баха моттигаши, цар архитектура тоа а еш дикагIа е. Лакхде централизованни хьисапе уж хица Iалашъелга. ДIахо хьо нах чуIеча цIеной фонд йовхала йоккхача источникех дIахоттилга, шеръе цун газификаци. Нах чубахача цIеношта эксплуатаци елгеи уж йаьххача хана тиш ца далийтара доал делгеи тоаде.

Лакхбе наха **чуIе кооперативни цIеноw хьалдара** боарам. ГIо де йоккха йоацача городашка, городий хьисапе йолча поселкашкеи юрташкарча моттигашкеи нахага шоашта чуIе лаьрхIа цIенош хьалдайтара.

Iалашде **бахача наьха унахцIено лораяр** дIахо тоаделга. Медицински практикан шерагIа юкъекхувла хIанзарча Iилмана карагIдаьннараш, диагностикеи дарба дареи керда методаш. ЧIоагIде лазараашта профилактика яр. ДиззагIа кхоачашде бахача наьхеи дарбан-профилактически учреждененейи дарбан средстващеи медицински техника изделешцеи дувзаленна хьашташ. Лакхде медицински гIулакхв дикали унахцIено лораеча учрежденей болх вIаштIехьбаккхара боарами.

Дукха профилаш йолеи специализированни дарбан учрежденеш хьалъелга маькара вIаши дувзадара дарда тIа дегIа а кхувла тоа а е унахцIено лораяра материальни база. 1980-ча шерага больницашкара дерриrа ментеш 3,3 млн. тарrга хиларга дIакхоачаде. Шерде керда гIишлош хьалъечареи ортташкарча моттигашкареи районашка амбулаторно-поликлинически учреждeнеш, аптекаш хьалъелга.

ДукхагIа де инвалидаштеи къабеннараштеи лаьрхIа дола цIенош-интернаташ. ДIахо хьо инвалидашта протезно-ортопедически юхаметтаувттаяра центраш хьаяр, къаьст-къаьста долара средстваши протезно - ортопедически изделеши арахеца шер а де цар дикал лакх а е. Инвалидашта производственни дешар хьехар тоадара де дезар дe.

Лакхбе цIеношка-интернаташка, бераш деча цIеношка, берийи цхьайолча специализированни больницашкеи отделенешкеи кхачанеи кхыдолча гIулакхаштеи дIаухийтачун боарам.

Лораш, провизораш, юкъера медицински фармацевтически персонал кийчъелгеи цар квалификаци лакхъелгеи тоаде.

Iилман-технически прогрессо дIадехарашкеи къахьегамхой культурно-технически дешареи боарам хаддинза лакхбара дехкарашкеи хьежжа **вIаштIехьдаккха халкъа образоване система** дIахо дегIакхувлилга, болхлойн специалистийи кадраш кийчъяр тоаделга.

ДегIа а кхувла тоа а де массане юкъара юкъера дешар. Лакхбе юкъерча школе дешара-кхетам балара балха боарам. ДукхагIа теркам тIаахийта кагирхошта къахьегама кхетам балара, кагирхошта профессиональни ориентаци яра, царна этически эстетически кхетам балара. Айе хьехархой кадраш кийчъяреи цар говзал лакхъяреи дикал.

Хьалъе 7 млн. кIезигагIа дешархочун моттиг хургйоаца юкъара дешар хьеха школаш, царца 4,5 млн. моттиг хиллал яраш юрташка а еш.

Пионерий двореццийи цIенойи, къоначa техникийи натуралистийи станцей, берий клубай, спортивни музыкальни школайи берий кхыйолча учреждененейи сеть дегIакхувла.

Лакхбе школашка-интернаташкеи берий цIеношкеи кхачанга дIаухийтачун боарам.

Халкъа боахама дерригача доакъошта лаьрхIа лакха квалификаци йола болхлой эггара хьалха цхьан ханна специальности юкъера образовании эца торо луш йолча профессионально-технически дешара заведенешка, хIаьта иштта технически училищешка кийчбелга вIаштIехьдаха.

Дешархой шозза совгIа дукхагIа дIаэца юкъерча профессионально-технически технически училищашка. Профессионально-технически дешара училищешка 11 млн. хиллал квалифицированни болхло кийчве. Профессионально-технически училищашка юкъера образовани йола болхлой 2,5-нел кIезигагIа боацаш кийчбе. Хьалъе 1,1—1,2 млн. дешархочов лаьрхIа профессионально-технически училищеши, хIаьта иштта дешархошта ма-эшша общежитеши.

Тоаде болхлойи кхыйола массови профессеш ярийи кийчои квалификаци цар шоаш болх беча производстве лакхъелга. Сайрийнарча (сменни) юкъерча школай болх тоабе.

Лакхереи юкъера лаьрххIа долеи дешар дийша 9,6 млн. специалист кийчве Къаьстта теркам тIабахийта производительни низаш дукхагIа дегIауха районаш кадраща Iалашъяра.

Лакхерча, юкъерча лаьрххIа йолчеи профессионально-технически дешара заведеней доархIамегIара декхар дерхIа специалистийи болхлойи кийчони идейно-политически кхетам баларен балха боарам дIахо лакхбар.

Шеръе юкъара образовательни школай, профессионально-технически, юкъерча лаьрххIачеи лакхерчеи дешара заведеней материальни база. Дешара процесса хьинарегIа юкъекхувла технически средстваши дешар хьехара керда методаши, цу даькъе доазол дехьарча къамий метташ Iомадеш а. Тоаде дешара лабораторешеи, дешареи дешара-методически кабинеташ, мастерскеш хIанзарча оборудованеца, приборашца, инструменташца, дешара пособешца Iалашъяр.

ВIаштIехьдаккха советски наха идейно-политически, нравственни эстетически кхетам лучара, цар духовни хьашташ хьахулачара **социалистически культуран искусствам** доархIам дIахо лакхбар. ЧIоагIъе культура учреждений, къаьстта юрташкареи промышленни гIишлошъяра кердача районашкареи ярий материальни база.

Лакхбе культурно-просветительни учреждений балха боарам. Шеръе массови библиотекайи клубайи сеть. ДегIакхувла халкъа университеташ, тоабе цар болх. Тоабе музеяй болх, исторей культуран памятникаш лораделгеи царна пропаганда елгеи.

ДIахо дегIадоаладе хьажа издательски гIулакх, полиграфически промышленности книжкаш дохкилгеи. ДукхагIеи дикагIеи арахеца книжкаш, журналаш, газеташ. Къаьстта теркам тIабахийта учебникаши бераштеи кагирхоштеи лаьрхIа литературеи арахецара. Полиграфически промышленносте шерра юкъедоаладе офсетни хьисапе кепа тохилга, фотонабор, автоматически поточни линеш.

Телевидении радиовещании дIахо дегIайоалае, ма-хулла шерагIа юкъейоалае бос бола телевидении стереофонически радиовещании. Шеръе тешамеи геттара дикеи телерадиопередачаш хьалувцаргйола зона. Тоае телевизионнии радиовещанеи программай дикал.

Дикка тоаде бахача наха кино хьоккхилга, шеръе кинотеатрий сети кинематографе материальни базеи. Лакхбе фильмай идейно-художественни боарам. Iалашде мел эшача боараме Iилман-популярни, учебни, хроникально-документальни фильмаш арахецилга. ДукхагIеи тематика шерагIа йолаши арахеца бераштеи кагирхоштеи лаьрхIа дола кинофильмаш.

Бахача наьха унахцIено тоаяран мукъача ханах цар пайда дикагIа эцаран лаьрхIа вIаштIехьдаккха **къахьегамхоша хоза салоIалга.**

ДукхагIа хьае санаторно-курортни учреждeнеш, салоIа цIенош, пансионаташ, профилакторeш, хIаьта иштта городашкара гостиницаш, къаьстта а туристически курортни центрашкеи дуккхача наха салоIача моттигашкеи.

ДегIадоаладе туризми экскурсеш елгеи. ДIахо хьалъе туристически комплексаш, базаш, мотелаш, кемпингаш. ДукхагIа хьае спортивни туристски инвентарь.

Бешамаш лелаеча болхлойи гIулакхерча наьхеи товариществаи болх лерттIа вIаштIехьбаккхеи тоабеи новкъостал де.

Предприятешка, учрежденешка, дешара заведенешка, нах бах-бахача моттигашка массава а юкъеозаргволчча тайпара вIаштIехьъяккха физкультуреи спорти.

Почто, телефонни телеграфии бувзамо деча гIулакхашна диззагIа кхоачашде городашкеи юрташкеи бахача наьха хьашташ.

Бахача наха транспортаца гIулакх делга тоадара городашка дIа-юха дела, городашкеи городашта юххерча моттигашкеи лела транспорт дIахо дегIайоалаелга вIаштIехьдаккха. Дикка шерде юрташка бахача наха тайпа-тайпарча транспортаца гIулакх делга.

Шоай доалахьара транспорт дукхагIа хиларца дувзаденна дукхагIа гIулакх де наха. ДукхагIа хьалъе технически гIулакх ду станцеш, автозаправочни станцеш, хIаьта иштта кооперативни гаражаш, бахача наьха шоай доалахьара транспортни средстваш латтаргйола моттигаш.

IX. ХIАМА ХЬАДУ НИЗАШ ДIА-ХЬА НИЙСДАРИ СОЮЗНИ РЕСПУБЛИКАЙ БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРИ

Мехка хIама хьаду низаш дIа-хьа нийсдарца эргадаьккха тоадар духьа теркаме оттаде:

малхбоалехьарча районий экономически потенциал дIахо дегIайоалаелгеи ерригсоюзни промышленни продукци хьаяра бола цун лоархIам лакхбелгеи. Сихха дегIакхувла Iалама рузкъага диллача аьттув болашагIа дола доакъош, къаьстта а доагора промышленности энергех алсамагIа пайда эцаш йола производстваши. Цу районашка Iалашде ерригача пятилеткаx даккха дезаш белгалдаь мехкдаьттеи гази йоаккхилга, алюминий хьаделга. 90 процент совгIа кIора дукхагIа боаккхилга, 80 процент гаргга дукхагIа цIаста хьаделга, 45 процент дукхагIа целлюлозаши 60 процент гаргга дукхагIа картони хьаделга;

СССР Европейски даькъ тIеи Уралеи промышленность керттерча даькъе дегIайоалае керда яраш кIезигагIа хьал а еш, йолаш йола предприятеш технически Iалашъярцеи эргаьха тоаярцеи, хIаьта иштта энергехи хихи алсамагIа пайда эцаш йола производстваш шеръярцеи;

юкъарча коммуникацешца, инженерни сооруженешца, гIоина йолча производствашца Iалаш а еш дегIайоалае йолаш йолеи керда хьатIаергйолеи территориально-производственни комплексаш а промышленни узлаш а;

къахьегама ресурсашка диллача аьттув болашагIа йолча союзни республикашкеи экономически районашкеи дIа-хьа нийсъе промышленносте къахьегам дукхагIа эшаш йола производстваш; тоаде моттигера йоккха говзал йола кадраш кийчъелга;

йоккхий городаш кIезигагIа шер а еш, керттерча даькъе йоккха йоаца предприятеши болх беш йолча объединеней, фабрикай, заводий филиалаши специализированни цехаши цига дIа а нийсъеш дегIакхувла экономически перспективни йола дIамигеи юкъереи городаш;

юрташкарча къахьегама ресурсех дикагIа пайда эцара тIаерзаяь мероприятеш чакхйоахилга. Колхозашкеи совхозашкеи дегIакхувла юртбоахама продукци чакхйоаха, гIишлош ю материалаши моттигерча бедалах халкъа эша товараши арахеца производстваши промыслаши хьалъелга;

транспортно-экономически бувзамашта рационализаци елга, цу гIулакха лаьрхIа магистральни транспортни коммуникацеш дегIайоалаелга, хIаьта иштта СибарегIеи къилбаседамалхбузехьарча районашкареи Юкъерча Азери мехкдаьттеи газеи йоккхий проводаш СССР Европейски даькъ тIа хьатIайоалаелгеи, хIаьта иштта СибарегIеи къилбаседа-малхбузехьарча районашкара мехкдаьтта провод мехка малхбоалехьарча районашкарча мехкдаьтта чакхдоахача заводашта хьатIабоалабелгеи.

Украински ССР-еи Белорусски ССР-еи малхбузехьарча областашка противопаводкови мероприятей комплекс кийчъелга;

хIама хьаду низаш дIа-хьа нийсдечa проблемашта ду Iилман тохкамаш шерделга.

Лакхбе производственни социально - культурни гIишлош хьалъяра, наха эша товараш дукхагIа арахецара, моттигерча къамани башхалонаш теркаме а эцаш бахача нахага товараш дохкилгеи царна эша гIулакхаш делгеи шердара, Iалама, къахьегамеи кхычеи ресурсех ма-хулла биззагIа пайда эцара дешаш къоастадара бола союзни республикай лоархIами бехктокхами.

Ерригача союзни автономии республикашка, экономически районашка, автономии областашкеи къамаи округашкеи Iалашде экономика дIахо лакхъелга.

Российски Советски Федеративни Социалистически Республике 35—39 процент дукхагIа яккха промышленни продукци. Iалашде машинаш ю, газ йоаккха, химически ,мехкдаьттахимически промышленность сихха дегIайоалаелга.

Газови конденсат юкъе а йоагIаш, 1980 шера 545—555 млн. тоннага кхаччалца мехкдаьтта, 220—255 млрд. куб. метр газ, 428—438 млн. тонн кIор, 832—851 млрд. киловатт-сахьат электроэнерги йоаккхилга, 94—98 млн тонн болат доаладелга, 66—69 млн. тонн Iаьржача металлий кийча прокат, 74 млн тонн минеральни удобренеш, 8,9 млрд. кв. метр кIадаш, 830 млн. трикотажни барзкъа, 3,5—4 млн. тонн шекар, 720 эзар тонн бежан даьтта хьаделга Iалашде.

Чакхдаккха чоин болати доаладара еза-йоккха автоматически линеш, турбаш хьаю станокаш, приборни подшипникашта лаьрхIа эггара нийсагIа йола станокаш, листах йола штамповка ю автоматически линеш хьергйола заводаши машинаш ю кхыйола предприятеши хьалъелга.

Iалашде хьайбай боахама лаьрхIан доакъар кийчдуи машиностроени, тракторни юртбоахамеи машиностроени дIахо дегIайоалаелга. ВIаштIехьдаккха керда промышленни 330 говра низ бола тракторaш серийно хьаелга.

ДукхагIа арахеца йоккха овсарле йолаш ялати коартоли чуэцаргйола комбайнаш, технически культураш хьалкхеяран чуэцарай эша машинаш.

Юкъера лаьрхIача шера хьайоаккха ерригa юртбоахама продукци 14—17 процент дукхагIа хилийта. Юкъера лаьрхIача шера хьадоаккха ялат 123—126 млн. тоннага, генараш — 4 млн. тонн, шекара свеклаш — 32—33 млн. тонн, лен — 265 эзар тонн, коартолаш — 53—55 млн. тонн, баьцадаараш—12,3 млн. тонн, дулх (дулх лаьрхIа эзача)—7,5—7,7 млн. тонн, шура —49 —51 млн. тонн, тха — 235 эзар тоннага дIакхоачаде.

2,2 млн. гектар лаьтта хий дулларгдолаш тоаде, 2,3 млн. гектар ушалаш йола лаьтта докъаде, 5,2 млн. гектар даьгIенашка хий дилла. Дикка лакхбе хий дуллачеи докъадеча лаьтташкеи дIаювча юртбоахама культурай хьувкъам.

ДIахо шер а е тоа а е санитарно-курортни зонаш, къаьстта а Урале, СибарегIа, Дальни Востоке.

РСФСР Европейски даькъа тIеи Уралеи Iалашде:

атомни йовхалеи электростанцеш хьалъяреи шеръяреи чотах электроэнергетически база чIоагIъелга. Ленинградски АЭС низ 4 млн. киловаттага, Костромски ГРЭС 3,6 млн. киловаттага, Рефтински ГРЭС 3,3 млн. киловаттага дIакхоачабе. Болх бе йолаялийта Новозоронежски, Смоленски, Курски атомни электростанцей, Чебоксарски Нижнекамски ГЭС-ий, Рязански Ставропольски ГРЭС-ий, кхыча электростанцей мощностaш. Хьалъе йолае Пермски йовхала электростанци, пиъ низ бола атомни электростанци. Ирганайски ГЭС;

аьшк юхаметтаоттадара методагIа хьахулача металлизовании окатышех болат хьадара лаьрхIа Оскольски электрометаллургически комбинат хьал а еш. Курски магнитни аномале минеральни ресурсай база тIа дегIайоалае территориально - производственни комплекс;

Оренбургски газоконденсатни моттига база тIа дIахо хьалъе газ йоаккхеи чакхйоахеи йоккха промышленни комплекс. СЭВ членаша - мехкаша дакъа а лоацаш, СССР малхбузехьарча доазон дIатIакхоачаргйолаш газопровод хьалъе;

Темано-Печорски мехкдаьттеи гази йоаллача провинце Iалама ресурсаш караерзаелга. 1980 шера 25 млн. тоннага кхоачаш мехкдаьттеи 22 млрд. куб. метрага кхоаччаш гази укхаза йоаккхилга. Шер а е эргаьха тоа а е мехка къилбаседерча Европейски даькъ тIара целлюлозни дахчах хIамаш юи предприятеш.

Хьалъяьккха Камски боккха мухь кхухьа автомашинаш еча завода хьалхара комплекс, мехкдаьттахимически производствай-Нижнекамски комплекс, город Тольятти йолча районе хьалъе йолае аммиакеи карбамидеи йоккхатоннажни производство. Хьал а яь карлерзае еза-йоккхача машиностроене Волгодонски завода хьалхарча аргIан мощностaш, хьалъе йолае цу завода шоллагIа аргIа.

Чакхъяха мехка йоккхийча центрашка — Москвеи Ленинградеи экономически социальни дегIаахара, укхаза вIашагIъеллача производственни Iилманеи потенциала эффективность тоаяран лакхъяран тIаерзаяь йола мероприятеш.

Эггара хьалха йоккхий промышленни центрашка болх беш йола предприятеш эргаьха тоаярeи технически Iалашъяреи чотах вIаштIехьдаккха яйгеи кхачани промышленность дегIайоалаелга.

Кхоачашде Урале Iаьржеи бос болеи металлурги, машиностроени химически промышленность дIахо дегIайоалаелга. Iалашде Верхне-Камски калийни бассейн комплексно дегIайоалаелга, синтетически каучук ду Пермски завода хьалхара аргIа хьалъяь йоаккхилга. Хица дикагIа Iалашъе йоккхий промышленни центраш.

РСФСР Iаьржа лаьтташ доацача зоне дIадоладе юрта боахам комплексно дегIабоалабареи цунца дувзаденна дола промышленни доакъош хьалдареи балхаш. Чакхъяха материально - технически база хьалъяран юртбоахама производствана интенсификаци яран тIаерзаяь йола мероприятеш. шерде лаьттаашта мелиораци яра балхаш, цу ларда тIа дикка дукхагIа даккха ялат, хьайбай продукташ, лен, коартолаш, баьцадараш.

Оттаде Волго-Камски бассейне хий лорадара тIаерзаяь мероприятеш чакхйоахилга. Ялати хьайбай продукташи тешшаме дукхагIа яха йиш хулийтаргйола йоккха район хьалъелга теркаме а эцаш. Поволжье дIахо хьалъе оросительно-обводнительни система Дон яхача хи тIа хьалъе йолае Константиновски гидроузел. ШерагIа доаржаде Краснодарски крае дуга дIадувлга дегIадоаладара ду балхаш.

СибарегIа доагора промышленность, Iаьржачеи бос болчеи металлурге энергех алсамагIа пайда эца производстваш, химически, мехкдаьттахимически, целлюлозно-каьхата промышленность сихха дегIайоалаелга оттаде, Iалашде деза хьунеи дахчах хIамаш юи промышленность дIахо дегIайоалаелга.

Малхбузехьарча СибарегIа дIахо хьалъе йоккха территориально - производственни комплекс — мехкдаьттеи гази яккхара йола мехка керттера база 1980 шера 300—310 млн. тоннага кхоаччаш мехкдаьтта, 125—155 млрд. куб. метрга кхаччалца газ укхаза йоаккхилга. ДIахо хьалъе Томски мехкдаьтта химически комбинат. Хьалъе йолае Тобольски мехкдаьттахимически комплекс. Хьалъе мехкдаьтта газ чакхйоаха заводаш, мехкдаьттанеи газаи транспортировка яра лаьрхIа трубопроводий система, Сургут-Нижневартовск яха машинникъ билла. Сургут-Уренгой яха машинникъ билла болашбе. ДегIаккхувла электроэнергетически база. Кузбассе боаккхаш бола кIор 162 млн. тоннага дIакхоачабе.

Канско - Ачински бассейне хьалъе йолае низ бола кIоран разрез, цу база тIа — Березовски ГРЭС. Iалашде Ачински мехкдаьтта чакхдоахача завода хьалхара аргIа болх бе йолайолийтилга. ДIахо дегIайоалае Саянски территориально-производственни комплекс. Болх бе йолаялийта Саяно-Шушенски ГЭС хьалхара агрегаташ, Саянски алюминиеви завода электролиза эггара хьалхара корпусаш болх бе йолайолийтилга Iалашде, г. Минусинске электро-технически заводий комплекса хьалхара аргIа хьалъе. Абакански вагонаш ю завод дIахо хьалъе. Богучански ГЭС хьалъе йолае. Усть-Илимски ГЭС ший бизза низаца болх бе йолайолийтилгеи СЭВ-а членаш долча мехкаша дакъа а лоацаш целлюлозни завод хьалъелгеи Iалаш а даь, Братско-Усть-Илимски территориально-производственни комплекс керттерча даькъе вIашагIъелла яккха. Гусиноозерски ГРЭС дIахо хьалъе.

Юрта боахам а хIаьта иштта юртбоахама бедал чакхйоаха промышленноста доакъош а лакхагIча темпаегIа дегIакхувла.

Алтайски крае Алейски хий дехкача система шоллагIа аргIеи Чарышски групповой водопроводи хьалъе йолае, Кулундински канал дIахо хьалде.

Дальни Востоке боахам комплексно дегIабоалабелга, сийрда бесаш дола, наггахьа мара ца нийслу, **безача маьха** металлаши алмазаши дукхагIа даха, хьун, целлюлозно-каьхата, мебельни промышленноста продукци дукхагIа хьае. Зейски ГЭС хьалъяь яккха. Бурейски ГЭС хьалъяра балхаш дIадоладе, Калымски ГЭС-е эггара хьалхара агрегаташ болх бе йолаялийта. Йолаш йола порташ дегIайоалаяреи царна реконструкци яреи, флот кердаяккхара балхаш дIахо де, Восточный яха кIоаргача хи тIара порт хьалъе.

Чкъарий дукхагIа лувца, фордашкара продукташ дукхагIа яха, шерра ассортимент а йолаш кхачан тIехлика чкъаьран продукци дукхагIа хьае.

Байкало-Амурски наькъаца оагIув болча зоне хIамаш кхоллаш дола низаш комплексно дегIадоаладара тIадерзадаь геолого-тохкамеи Iилма-тохкамеи балхаш дикка чIоагIагIа де. Цу зоне наькъа къаьст-къаьста участкаш йистеяларга хьежжа Iалама ресурсаш караерзаелга оттаде.

Къулбехьеи - Якутски территориально - производственни комплекс вIашагIйолла йолае. Тында—Беркакит машинникъ билла. Нерюнгрински кIора разрез, обогатительни фабрика, Нерюнгрински ГРЭС хьалъяра балхаш шерра дIадоладе.

Лаьтташ докъадареи лаьтташка хий дехкареи, специализированни совхозаши хьайбаш леладу комплексаши хьаяра балхаш моттиге кхеьча юртбоахама продукташца Дальни Востоке баха нах дикагIа Iалашбар духьа дIахо де. Сояи дугеи дукхагIа даха.

Украински ССР-е промышленни производства объем 30—34 процент лакхъе. Электроэнергетика, химически мехкдаьтта чакхдоахеи, станкостроительни инструментальни промышленность дегIайоалаяра яйгачеи кхачани промышленноста приборaши машинаши дукхагIа хьаяра, хIаьта иштта тракторни юртбоахамеи машиностроени дIахо дегIайоалаяра темпаш лакхагIа хулийтилга оттаде. Хьайбай боахамаи доакъараш дахарaн машинаши оборудовании дукхагIа арахеца. Республика малхбузехьарча областашка сихагIча темпаща промышленность дегIакхувла.

Чернобыльски, Ровенски, Къулбехьеи-Украински атомни электростанцешка мощносташ болх бе йолайолийтилга Iалашде а керда атомни ши электростанци хьалъе йолае а. Чигиринскии Зуевскии йовхала электростанцеш хьалъяра балхаш шерра дIадоладе. Электроэнергетиканеи лаьтташта мелиораци яраи комплексни лоархIаме йолча Днестровски ГЭС-е эггара хьалхара агрегаташ болх бе йолаялийта. СЭВ-а членаш долча мехкаша дакъа а лоацаш хьалъеш йола Новольвински технологически оборудоване завод хьалъяь яккха.

Республике боаккха кIор 1980 шера 226—229 миллион тоннага дIакхоачабе. Донбассера кIора промышленность дIахо дегIайоалаяран из технически кхы тIа а кийчъяран тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Йолаш йолча кIора шахташта реконструкци еи керда яраш хьалъеи.

Iаьржача металлургера мощносташ алсамйоахилга керттерча даькъе болх беш йолча заводашта реконструкци яра чотах Iалашде. Доаладеш дола болат 1980 шера 58—61 миллион тоннага, хьаеш йола кийча прокат 41—43 миллион тоннага дIакхоачае. Аьшка руда доаха промышленность дIахо дегIайоалаелга вIаштIехьдаккха. Аьшка рудай бедала дикал лакхъе. Минеральни удобренеш хьаю мощносташ болх бе йолаялийта, 1980 шера 24,4 миллион тоннага кхоачаш уж дукхагIа арахепа. Мехкдаьтта цкъара дикка дукхагIа чакхдоахилга оттаде, мехка кхыча районашкара республике тIаккхуьа мехкдаьтта продукташ кIезигъе.

Халкъа эша товараш дукхагIа хьаде, къаьстта а даьреш, хьийзача таьх ца яь материалаш, трикотажни хIамаш.

Шекара, консервни, дулхеи шурийи промышленноста предприятеш технически кхы тIа а кийчъе а царна реконструкци е а, цар мощносташ юртбоахама бедал дикагIча хаданка чакхйоахилга Iалашдергдолча боарамашка кхоачаеш дукхагIа хилийта. Шекар доаккха заводаш кхы тIа а хьалъелга оттаде.

Шера юкъера лаьрхIача йоаккхаш йолча ерригача юртбоахама продукце объем 11—14 процент лакхъе. Шера юкъера лаьрхIача доаккха ялат 46—48 миллион тоннага, шекара свеклаш*—53—54 миллион тоннага, генараш — 3—3,1 миллион тоннага, дулх — 3,4—4,6 миллион тоннага, шура — 21,5—22,3 миллион тоннага дIакхоачае.

Хий дехкача лаьттай 503 эзар гектар эксплуатаце дIаяла, керттерча даькъе йокъал уттача Iаьржача форда юхерчеи Азовски форда юхерчеи районашка; Дунай-Днестровски хий дехка система хьалъе йолаеи Каховски хий дехка система хьалъяра балхаш дIахо деи. Приазовски хий дехка система хьалъяра кийчон балхаш дIадоладе. 660 эзар гектар гаргга лаьтташ докъаде, керттерча даькъе Полесья зоне. Хий дехкачеи докъадаьчеи лаьтташка дIайийнача ерригача юртбоахама культурай хьувкъам лакхбе. Эрозех лаьтташ лорадергдола гIулакхаш чакхдаха.

Днепр - Донбасс яхача канален г. Харьковна тIадоаладеча хини хьалхара аргIаш хьалъяь яха. Къилбаседа-Крымски канала шоллагIа аргIа хьалъе йолае.

Iаьржача, Азовски фордашта йисте гIоллара а Карпаташкара а санаторно-курортни зонаш дIахо шеръеи тоаеи.

Белорусски ССР-е промышленни продукце объем 39—43 процент лакхъе. Республика малхбузехьарча даькъа тIага промышленность сихагIча темпашца дегIакхувла.

Радиотехнически, электронни, станкостроительни инструментальни промышленность, бувзама средствай производство сихагIа дегIакхувлилга а хIаьта иштта автомобильни промышленность дIахо дегIайоалаелга а Iалашде. Тракторaш еча «Беларусь» МТЗ-80 яха трактораш арахецарга довлилга чакхдаккха. Хьайбай боахамаштеи доакъарш доахача производствaштеи машинаши оборудовании дукхагIа арахеца.

Мехкдаьтта чакхдоахеи химически промышленность дIахо дегIайоалаелга оттаде. Химически хьоасий 2-зза дукхагIа хьаде. Арахеца минеральни удобренеш 1980 шера 14,3 миллион тоннага, цу даькъе калийни яраш 10,7 миллион тоннага дIакхоачае. Автомобильни шинаш, микробиологически промышленноста продукци дикка дукхагIа арахеца. Даьреш 3,6-зза дукхагIа арахеца.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 11—14 процент лакхъелга Iалашде, шуреи дулхи дукхагIа доахаргдолаш юрта боахама дIахо кIоаргагIа специализаци е. Шера юкъера лаьрхIача доаккха ялат 6,9 — 7,2 миллион тоннага, дулх — 900 эзар тоннага, шура 6,3 миллион тоннага дIакхоачае. Лена хьоаса, баьцадaараш, хьайбай боахама доакъараш дукхагIа даха. Лаьтташта известковани яреи цар беркат алсамдаккхареи балхаш дIахо де. Сов тIаьдачеи ушал йолчеи лаьттай 670 эзар гектар йокъае. 85 эзар гектар долча лаьтташ тIа хий дехка доладара балхаш де. Полесья лаьттаех комплексно пайда эцара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Ерригача юртбоахама культурай хьувкъам эггара хьалха мелиораци яьча лаьтташка лакхбе.

Узбекски ССР-е промышленни продукце объем 35—39 процент лакхъе. Электронни, электротехнически, химически промышленность дIахо дегIайоалаелга Iалашде, яйгачеи кхачани промышленноста а хIаьта иштта боамби лелабечеи мелиоративни балхаш деченн комплексни механизаци яра а машинаши оборудовании дукхагIа хьае. Яйгачеи кхачани промышленноста продукци дукхагIа арахеца. Сийрда бесаш дола, наггахьа мара ца нийслу, безача маьха металлаш дукхагIа хьаделгеи рудни бедалах дукхагIа комплексни пайда эцилгеи оттаде.

Йовхала электростанцешкара мощносташ кхы тIа а лакхъелгеи Ангренски кIор боаллача моттига дарда тIа керда ГРЭС хьалъелгеи Iалашде. КIадаш ду комбинат хьалъе.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 21—24 процент лакхъе. Хьабоаккхаш бола боамби-бедал 1980 шера 5,8 миллион тоннага дIакхоачабе. Каршински аре биткъа хьоаса бола боамби кхебара керда йоккха район хьае а Джизакски аре караерзаяра балхаш шерра дIадоладе а. Каракалпакски АССР-е дуга леладелга дегIадоаладара балхаш дIахо де. Жа леладелга сихагIа дегIаухаргдола гIулакх Iалашде, тхаи элтараши дукхагIа даха. ХьажкIаш, дуга, баьцадaараш, харбазаш - пасташ, сом, комсаш, люцерна фу, дукхагIа дахара хий дехкача лаьттаех биззагIа пайда эца. Саллараш леладарца чилла дукхагIа баккха. 462 эзар гектар долча лаьтташка хий дехкареи 1,5 миллион гектар йолча даьгIенашта хий тIадигареи балхаш де. Лаьттай мелиоративни хьал тоаде.

Казахски ССР-е промышленни продукце объем 39—43 процент лакхъе. Iаьржеи сийрда бесаш долеи металлурги, машиностроени, кIора, мехкдаьтта, химически, кхачан, яйга промышленность дIахо дегIайоалаелга Iалашде. Трактораш, эрози хургйоацаш лаьтта кийчду машинаш дукхагIа хьае. Хьайбай боахама лаьрхIа техника арахеца предприятеш дегIайоалаелга оттаде.

Боаккхаш бола кIор 1980 шера 124—127 миллион тоннага, хьаеш йола минеральни удобренеш 3,8 миллион тоннага кхоачае. Мехкдаьтта цкъара 3,8-зза дукхагIа чакхдаха. Аьшка руда доаллача Качарски моттига дарда тIа йоккха горно-обогатительни комбинат хьалъе йолае. Низ кхоза гаргга бокхагIа а хулийташ ферросплавий Ермаковски завод керттерча даькъе хьалъяь яккха.

Сийрда бесаш долча металлурге массехк йоккха горно-обогатительни комбинат хьалъелга оттаде. Полиметаллически рудаш доахкача моттигий Жайремски группа караерзаелга сихде. Энергетически база дегIайоалаелга Iалашде, Экибастузски ГРЭС-ера эггара хьалхара энергоблокаш болх бе йолаялийта, шоллагIа Экибастузски ГРЭС-и хIаьта иштта Шульбински ГЭС-и хьалъе йолае.

Павлодар-Экибастузски, Каратау-Джамбульски, Мангышлакски территориально-производственни комплексаш дIахо дегIайоалае. К-701 яха трактораш арахецаргйолаш Павлодарски тракторни завода реконструкци яра документаци кийчъе. Централльни Казахстана промышленни районаш хица дикагIа Iалашъе.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 14—17 процент лакхъе. Баьши ардаши долаш даьза лаьтташ караерзадаьча районашка ялат тешшаме дукхагIа даха йиш хулийтаргйола гIулакхаш де. Шера юкъера лаьрхIача доаккха ялат 25 — 27 миллион тоннага, дулх — 1,1 миллион тоннага, тха — 107,8 эзар тоннага дIакхоачаде. Жа леладелга сихагIа дегIакхувла оттаде. Жа леладу керда совхозаш яхка Къулбехьарча Казахстане хий дехкача лаьтташка дуга, боамби, баьцадaараш, сом, кхыйола культураш дукхагIа яха, 410 эзар гектар хий дехкача лаьттай эксплуатаце дIаяла, 24,8 миллион гектар йолча даьгIенашта хий тIадига.

Курорташи туристически базаши дегIайоалаелга чакхдаккха.

Грузински ССР-е промышленни продукце объем 37—41 процент лакхъе. Электротехнически, станкостроительни инструментальни, химически промышленность сихагIа дегIакхувла оттае. Керттерча даькъе гидроэнергоресурсех пайда эцара чотах электроэнергетика дIахо дегIайоалаелга Iалашде, электроэнерги 1,5-зза дукхагIа яккха. Ингурски ГЭС хьалъяь яккха. Яйгеи кхачани, къаьстта а чхьагIар доаха, промышленность дегIакхувла. Болх беш йолча предприятей филиалаш къахьегама ресурсех биззагIа пайда эцар духьа лоамашкарчеи доамашта юхерчеи районашка дIанийсъелга оттаде.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 21—24 процент лакхъе. Технически цкъа дIайийча дукххача шерашка тIаювлеи субтропически культураш дIахо дукхагIа дIаювлгеи цар хьувкъам лакхбелгеи Iалашде. дукххача шерашта лаьрхIа дIаювгIа хIамаш нийлха хургйоаца гIулакх де. Йоахаш йола чаь лордаш 1980 шера 355 эзар тоннага дIакхоачае, шера юкъера лаьрхIача гулъю комсаш дукха совгIа эшашагIа йоацаш 1,5-зза дукхагIа хилийта. Хьайбай боахама продукци дукхагIа яхеи продуктивность лакхъеи. 60 эзар гектар долча лаьтташка хий дехкареи Колхидски лохаленера 40 эзар гектар лаьтта докъадареи балхаш чакхдаха, мелиораца яьча лаьттаех пайда дикагIа эца.

Iаьржача форда йистанареи лоаман районашкареи курортни зонаши туристически базаши дIахо дегIайоалаелга Iалашде.

Азербайджански ССР-е промышленни продукце объем 37—41 процент лакхъе. Электротехнически, приборостроительни, машиностроенера металл дукха дIа ца лоаца кхыдола доакъош, сийрда бесаш дола металлурги сихагIа дегIакхувлилга а хIаьта иштта керттерча даькъе моттигерча углеводородни бедалах пайда а эцаш химически мехкдаьтта химически промышленность дегIакхувлилга а оттаде. Шамхорски ГЭС хьалъяра балхаш шерра дIадоладе. Бакурча мехкдаьтта чакхдоахача заводашта реконструкци е. Яйгачеи кхачани промышленноста продукци дукхагIа хьае. Къахьегама ресурсех биззагIа пайда эцар духьа малхбузехьарчеи центральни районашка дегIайоалаяра чотах промышленность дикагIа дIанийсъелга вIаштIехьдаккха.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем, керттерча даькъе комсаш, боамби-бедал, баьцадaараш, къаьстта а хьалха кхачараш, дукхагIа дахара чотах, 18—21 процент лакхъе. Берригa боаккхаш бола боамби-бедал 1980 шера 600 эзар тоннага дIакхоачабе. Хьайбай боахама продуктивность лакхъе. Ардаш долаш дада лаьтташ юртбоахама оборота юкъеоза. Хий дехкача лаьтташта хица кхоачам дикагIа бе а цар мелиоративни хьал тоаде а. Хий дехка керда 45 эзар гектар лаьтташ эксплуатаце дIадала, 400 эзар гектар йолча даьгIенашта хий тIадига. Курорташи туристически базаши дегIайоалаелга Iалашде.

(Иистедоалар 7 оагIo тIа).

1976—1980 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(Чакхдоалар, Долалур 1, 2, 3, 4, 5, 6 оагIош тIа).

Литовски ССР-е промышленни продукце объем 32—36 процент лакхъе. Приборостроени, радиотехнически, электронни, химически промышленность, хьайбай боахамаи доакъараш дахаран лаьрхIа машиностроени дукхагIча даькъе дегIакхувлилга Iалашде. Мехкаьтта продукташи аммиаки ю йоккха производство йилда. Ленах даь гаташ, мебель, дулхеи шурийн консерваш дукхагIа арахеца. чкъьрий дукхагIа даха, шерра ассортимент а йолаш кхачан тIехдика чкъьран продукци дукхагIа хьае.

ХIараце 1,5 миллион киловатт низ бола реактораш латта Игналински атомни электростанци хьалъе йолае.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 10—13 процент лакхъе, шурий-дулха хьайбай боахам леладелгеи бекони дулха лаьрхIа хьакхарч леладелгеи дегIадоаладара къаьстте уйла тIа а йохийташ. Ялат дукхагIа даккха. Сов тIоадал йолча лаьттай 540 эзар гектара тIа мелиораци е.

Молдавски ССР-е промышленни производства объем 45—49 процент лакхъе. Машиностроенс дIалоаца дакъа доккхагIа хилийта. Юртбоахама машинаш, электротехнически продукци, кхачан промышленноста технологически оборудовани, цемент, кIадаш, сома - баьцалдарий консерваш, чхьагIар доакка материалаш дикка дукхагIа хьае.

Шера юкъера лаьрхIача йоаккхаш йола юрта боахама ерригапродукци 35—38 процент дукхагIа хилийта, баьцадалраци комсаши 1,5-чуд кIезигагIа йоацаш, сом — 1,4-зза, дукхагIа. ДIаювгIа сома-комсий гаьнаш нийлха хургйовца гIулакх де. Ялат, къаьстта а хьажкIаш, дукхагIа яха. Хий дехкача лаьттай 65 эзар гектар эксплуатаце дIаяла.

Латвийски ССР-е промышленни продукце объем 26—30 процент лакхъе. Бувзама средстваш, электронни, электротехнически, химически, яйгача, дулхеи шурийн промышленноста продукци хьаяра республика промышленноста дIахо специализаци елга оттаде. ТIехдика микроавтобусаш, радиоприемникаши радиолаши дикка дукхагIа арахеца. Хьайбай боахамерча балхашта механизаци яра техника дукхагIа арахецилга оттаде. Чкъьрий дукхагIа доахилгеи цхьан ханна ассортимент шер а еш тIехдика чкъьрий продукци хьаелгеи Iалашде. Порташкара боахам дIахо а дегIакхувла.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 15—18 процент лакхъе. Шурийна-дулха лаьрхIа хьайбаши бекони дулха лаьрхIа хьакхарчи леладра цунна дIахо специализаци елга Iалашде. Ялат дукхагIа даха. 382 эзар гектар совтIаьда лаьтташ докъадара балхаш де.

Рижски форда йистацара курорташ дIахо дегIайоалае.

Киргизски ССР-е промышленни продукце объем керттерча даькъе, электроэнергетика, машиностроени, яйгеи кхачани промышленность дегIайоалаяра чотах 33—37 процент лакхъе. Сийрда бесаш дола металлурги дIахо дегIайоаладелга оттаде. Курпсайски ГЭС хьалъяра балхаш дIадоладе. КIувсаш ду комбинат хьалъе йолае.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 12—15 процент лакхъе, биткъа хьоаса болеи ахбиткъа хьоаса болеи жа леладелга сихагIа дегIадоаладе. Ялат, дулх, тха дукхагIа доахилга Iалашде. ДаьгIенаш дIахо тоае а цар продуктивность лакхъе а. Дукха совгIа-эшашагIа доацаш 35 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дIадала, 500 эзар гектар йолча даьгIенашта хий тIадига.

Иссык-Куль яхача Iама юхе союзни доархIамера курорт хьаяра балхаш дIадоладе.

Таджикски ССР-е электроэнергетика, сийрда бесаш дола металлурги, химически промышленность сихагIа дегIа а кхувлаш, промышленни продукце объем 38—42 процент лакхъе. Къулбехьен-Таджикски территориально-производственни комплекс дIахо дегIайоалае. Нурекски ГЭС биззача низаца болх бе йолаялийта а Вахш яхача хи тIа Рогунски ГЭС хьалъе йолае а. Алюминиеви завод керттерча даькъе хьалъяь яккха, Явански электрохимически комбинатера мощносташ болх бе йолаялийта, фарфорови завод хьалъе.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 15—18 процент лакхъелга оттаде. Беррига боаккхаш бола боамби 1980 шера 900 эзар тоннага дIакхоачабе, комсаши соми дукхагIа баха. 60 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дIадалеи 100 эзар гектар йолча даьгIенашта хий тIадигел. Хий дехкача лаьттащка дIадувча ялатий хьувкъам лакхбе. Дангарински аре карадерзаяра балхаш дIадоладе.

Армянски ССР-е промышленни продукце объем 43—47 процент лакхъе. Хала къахьега дезаш йола производсташ дукхагIа юкъе а доацаш промышленноста доакъой структура дIахо эргайоахаш тоае. Метала кIезигагIа дIадода машиностроене — электронни, радиотехнически, электротехнически, станкостроительни инструментальни промышленностеи приборостроенеи доакъош дегIадоаладелга оттаде. Электроэнергетика, сийрда бесаш дола металлурги, химически, яйга, кхачан промышленность дIахо дегIайоалаелга Iалашде. Предприятеш юкъерчеи йоккха йоацачеи городашка хьалъе.

Армянски атомни электростанце хьалхара аргIа хьалъяь яккха а Масис — Нурнус машинникъ билла баккха а, Иджван—Раздан машинникъ сихагIа билла.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 22—25 процент лакхъе. Комсаш, сом, эфирна даьтта доаха культураш, хьайбай продукци дукхагIа йоахилга Iалашде. 20 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дIадала, 60 эзар гектар йолча даьгIенашта хий тIадига. Араратски атагIара тух доалла лаьтташ юрта боахаме карадерзадара гIулакхаш чакхлаха оттаде.

Туркменски ССР-е промышленни продукце объем 30—34 процент лакхъе. Электроэнерги 2-зза дукхагIа йоаккхилга, мехкдаьтта 1,5-зза дукхагIа чакхдоахилга, минеральни удобренеш 2,3-зза дукхагIа хьаелга Iалашде. Яйгеи кхачани промышленность дIахо дегIайоалаелга оттаде. Ганарий даьтта 2-зза дукхагIа даха.

Марыйски ГРЭС-ера мощносташ болх бе йолаялийта; Чарджоуски мехкдаьтта чакхдоаха завод дIахо хьалъе; Шатлыкскии газ йоалла керда кхыйолеи моттигаш караерзаелга Iалашде. Йоаккхаш йола газ 1980 шера 75—80 миллиард кубически метрага дIакхоачае.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 14—17 процент лакхъе. Боаккхаш бола боамби-бедал 1980 шера 1,2 миллион тоннага дIакхоачабе. Комсаши харбазаш-пасташи дукхагIа яха. 85 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дIадулга Iалашде, 5 миллион гектар йолча даьгIенашта хий тIадига, лаьттай мелиоративни хьал тоаде. ДIахо а Каракумски канал хьалдеи цунна гонахьара лаьтташ карадерзадеи.

Эстонски ССР-е промышленни продукце объем 22—26 процент лакхъе. ДукхагIча даькъе электротехнически, приборостроительни, сланцехимически промышленность дегIайоалаелга, яйгеи чкъьрани промышленность а юртбоахама бедал чакхйоаха доакъош а дIахо дегIадоаладелга оттаде. Эстонски ГРЭС-е сланцаш энерготехнологически чакхйоахаргйола опытни установка болх бе йолаялийта. Сланцех хьаккестача овкъарах лаьттана известкована яран гIишлой материалаш хьаяран шерагIа пайда эца.

Юрта боахама ерригача продукце шера юкъера объем 17—20 процент лакхъе, шурийна-дулха лаьрхIа хьайбаш леладергдолаши бекони дулха лаьрхIа хьакхарч леладергйолаши цунна кIоаргагIа специализаци а еш. Ялат дукхагIа доахилга Iалашде. Сов тIаьдача лаьттай 160 эзар гектара тIа мелиораци е.

Х. АРАХЬАРА ЭКОНОМИЧЕСКИ БУВЗАМАШ ДЕГIАКХУВЛАР

Доазол дехьарча мехкашцара экономически Iилма-технически бувзамаш массе оагIорахьара дIахо дегIадоаладелга Iалашде, цу гIулакха СССР экономика, Iилман, техника дукхагIа хиннача торонех бизза пайда а эцаш.

Дуьнен халкъашта юкъе къахьегам бекъара а халкъбоахама декхараш кховчашдарец Iилма - технически прогресс сихъярен даькъера арахьарча экономически бувзама доархIам лакхбара а юкъе Советски Союзо кхы а шерагIа дакъа лацара тIадерзадаь дола гIулакхаш чакхлаха.

Арахьарча торговле оборота боарам пхе шера 30—35 процент лакхбе.

Производство дегIайоалаяра, экспортни продукце дикали конкурентоспособности лакхъяра ларда тIа а, хIаьта иштта СССР халкъа боахам дегIабоалабара эггара дикагIа новкъостал деш долча товарий импорта чотах а арахьарча торговле оборота структура тоае. Лицензеши, кхыйола технически документации дукхагIа йохка а йохка ий а е. ВIаши пайдане долаш экономически Iилма-технически цхьана леладеча гIулакхий керда формаш юкъекхувлилга шерде, цу даькъе цхьана оттаяь проекташ кхоачашъяр а долаш.

ВIаши пайдане хиларен новкъосташха вIаши гIодарен ларда тIа социалистически мехкашца экономически Iилма-технически цхьана леладу гIулакхаш ма-могга шер а де кIоарг а де. Социалистически экономически интеграце Комплексни программа тIа белгалъяь мероприятеши 1976—1980 шерашка мехкаша — СЭВ членаша вIаши дагадаьнна оттаяь дуккха оагIонаш йолча интеграционни мероприятей плани кхоачашъелга Iалашде.

Дуккхача ханна лаьрхIа цхьана кийчъеча целевой программий ларда тIа бедала, доагора, материалий, машиностроене продукце, халкъа эшача товарий керттера тайпаш доахилгеи хьалелгеи шердара, транспорт дегIайоалаяра декхараш цхьана комплексни кхоачашдара дола СССР-ен цу дешашца хьашт долаш долча мехкий — СЭВ членийн низаш вIашагIтохара беш бола болх дIахо бе. ЛеррагIа дегIакхувла цхьана планови болх бара керда лостамаш. мехкаша — СЭВ членаша цхьана къахьегара практикана юкъекхувла производственно-боахама бувзамий эффективнегIа йола организационни формаш, хьинарегIа пайда эца производствана дунен халкъашта юкъера специализацин кооперировании яра торонех, Iилма - технически прогресса декхараш кхоачашдара СССР-ен кхыча мехкий — СЭВ членийн низашта кхы а айхагIа координаци елгеи уж вIашагIтохилгеи Iалашде.

Дуккхача ханна, чIоагIача, вIаши пайдане йолча ларда тIа СССР-ан дегIадоагIача мехкаштеи юкъера экономически Iилма-технически бувзамаш шерде, чIоагIде, цу мехкий къамий экономикеи экономически кортамукъалеи дегIайоалаяра, цар Iилма-технически потенциал лакхъяра новкъостал а деш.

Тайп-тайпара социальни системаш йола паччахьалкхенаш машаре цхьана яхара принципашка хьежжа а дунен халкъашта юкъера кхоккам кIаьдлуш боагIаш хилар теркал деш а дуккхача ханна йолча ларда тIа промышленно дегIадаьккхача капиталистически мехкашцара торговли а вIаши пайдане дола экономически Iилма-технически цхьана леладу гIулакхаш а дIахо дегIадоаладелга оттаде.

Экономика, Iилман техникан, гонахье лораяра доакъошка, кхыча сферашка дунен халкъашта юкъера цхьана леладу гIулакхаш шердарал кIоаргдараи тIадерзаяь йола Европа кхерамалеи цхьана леладеча гIулакхийн хьакъехьарча Совещане ТIехкхьарча акта положенеш кхоачашъяра данза даргдоацар де.

СССР арахьарча экономически бувзамашта планировании управлении яр, уж вIаштIехьдахар дIахо эргадаьккха тоадара де деза гIулакхаш чакхдаха. Арахьара экономически бувзамаш дегIадоаладара, экспортни продукце номенклатура шеръяра, импортни оборудоване база тIа хьалъеш йола промышленни предприятеши кхыйола объекташи ший ханцахьа хьалъедгеи болх бе йолайолийталгеи Iалашдара бола отраслевой министерствайи ведомствайи доархIами бехктоккхами лакхбе. Арахьара экономически бувзамий экономически стимулировани дегIайоалаелга тоаде, цар эффективность лакхъе.

* * *

Советски Союз мехка деррига къамийн народностийн вежарашха йолчеи йохаргйоапачеи цхьоагIонца коммунистически парте кийчбаьча новкъа доарзагIа ца йоалаш бIубенча коммунизмага йода. КарагIдаьнна толамаш берригача советски наха творчески хьинар тела низ бола хьаст ба, вай социалистически Даьхе дIахо тоаяр духьа къовсам доаттабара наьха дегаш ай а ду цар.

Советски обществе дIадоладеш дола керда пхи шу боахами культурен кхы а чIоагIагIа дегIакхувларца белгалдаргда. Керттера уйла эггара хьалха обществени производствана массе оагIорахьара интенсификаци яран цун эффективность дIахо лакхъяран тIаерзаяь хила еза. Мехка йолаш йола низ бола экономически Iилма-технически потенциал. Iалама ресурсаш иттлагIча пятилетка заданеш толамца кхоачашъяра дукхагIа пайда эцаргболаш хила еза. Цу хьалашка боккха доархIам болаш да Iилма-технически прогресс массе оагIорахьара сихъелга, къахьегама овсарле лакхъелга, йолаш йолча торонехи резервехи дикагIа пайда эцилга, халкъа боахама ду доал эргадаьккха тоаделга.

Керда доккхий декхараш кхоачашдара болхлоша, колхозхоша, интеллигенце, деррига советски халкъо доккхий творчески низаш тIадахийта, чуйина хIама хьакхоллаш къахьега деза.

Къахьегама хьоккамаш даккхар, халкъбоахама планаш кхоачашъяр духьа кхы а шерагIа йоаржае еза деррига дакъа социалистически яхь, дIахо экономика лакхъяр, халкъа дахар тоадар духьа иттлагIа пятилетка, эффективноста пятилетка, дикала пятилетка хилийтара де мел доагIар де деза.

Эффективностеи дикалеи пятилетка яхилга из да хIара советски саго, хIара къахьегама коллективо дIадодар кIезигагIа а долаш эггара тIех хьоккамаш дахара тIехьа тIагIертта къовсам доаттабе беза, машинехи оборудованехи, материальнии финансовии ресурсех эггара бизагIа а дикагIа а пайда эца беза, балха ха, бедал, доагор, энерги кхое еза яхилга.

Эффективностеи дикалеи пятилетка яхилга из да хIара советски саго, хIара къахьегама коллективо шин предприяте, стройка, совхоза, колхоза балха дикала хьоккамаш тоадара бокъонца дас санна йовкхо е еза, вай боахама ерригача звеньяшка, болх беш йолча хIара моттиге халданза балха дикал лакхъе еза яхилга.

ИттлагIча пятилетка декхараш кхоачашдаро дIадех боахами културен дегIайоалаяра ерригача участкашка партийни кулгалделга дIахо тоадар. Организаторски политически болх халданза эргабоахаш тоа а беш наьха къахьегама керте отта, хIара производственни коллективо пятилетка толаме кхоачашъяра тIехьа къовсам доаттабе къахьегамхой оарцагIбаха. коммунистически хьисапе къахьегара уйланца советски нах тIагIертта кхетабе беза союзни республикай компартей ЦК-ша, парте крайкомаша, обкомаша, райкомаша, юххьанцарча партийни организацеша. Боахама балха ерригача сферашка бокъонца йола партийни балха стиль чIоагIъе, планови заданеш кхочашъяра бола берригача болхлой бехктоккхам лакхбе, дисциплина чIоагIъе, тIайица решенеш кхоачашъярга хьажар тоаде гIерташ хила еза уж.

Пхе шера план кхоачашъелга вIаштIехьдоаккхача боккха доархIам болаш я къахьегамхой депутатий Советаш. Экономикеи културен дегIайоалдеча кхы а хьинарегIа алиаки е, бахача наха эша товараш дукхагIа хьадара городаши юрташи тоаяь хозъяра, халкъа образовани, унахцIено лораяр, торговли, обществени кхача, бытовой гIулакх делга тоадара лаьгI ца йолийташ терко е езаш я уж.

Профессиональни союзий декхар — къахьегамхой производственни общественни хьинар дегIадоаладар, производствана управлени еча пар дакъа лацара формаши методаши эргаяьха тоаяр. Профсоюзаш декхарийла я социалистически яхьи коммунистически хьисапе къахьегара болами дегIабоалабе, хьалха латта опыт хьал а лоацаш дIайоаржае, къахьегама овсарле халданза лакхъяра новкъостал де, изобретателий, рационализаторий, Iилма-технически обществай болх массе оагIорахьара цунна дIатIаберзабе, моральни материальни стимулех кхетамца пайда эца, болхлой, гIулакхерча наьха къахьегама, вахара салаIара хьалаш тоадара массе хана йоакхо е, къахьегама законаш нийса леладара чIоагIа тIахьожам доаттабе.

ИттлагIа пятилетка кхоачашъеча хьинаре дакъа лоцилга Ленински комсомола, вай берригача кагирхой доархIамегIа дола гIулакх да. Коммунистически общество хьалъеча хьалхарча мутIарашка латташ хилар—Советий Мехка хIара кьонача сага сийлахьа декхар. Комсомол декхарийла я производственни заданеш кхоачаши тIехкхоачаща яра, знанеш, хIанзарча Iилманеи техникаи карагIдаьнараш карадерзадара тIехьарча кагирхой болама керте латта, социалистически Даьхенна боарам боацаш мутIахьа хилара уйланца кагий нахи мехкаринй тIагIертта кхетабе.

ИттлагIа пхе шера план кхоачашъяро дикка чIоагIберга вай мехка экономически низ, халкъа вахара хьал кхы тIа а айделга Iалашдергда. ИттлагIча пятилетка шерашка кхы а дикагIа гучаяргья дегIаенача социализма совленаши творчески низаши, кхы а чIоагIагIа вIашагIъувргда общества, коллективай, хIара сага хьашташ.

Вай мохк социально-экономически дегIабоалабеча карагIдуварараш дунен халкъашта юкъе боккхача доархIаме да. Керда пхе шера план кхоачашъяро дунен халкъашта юкъера Советски Союза позициеш кхы а дукхагIа чIоагIъярга кхоачадергда гIулакх, дунен социализма система дIахо чIоагIъяра, машари социальни прогресси бахьан къовсам доаттабеш дола деррига низаш вIаши кхотазара новкъостал дергда.

КПСС XXV съезд тешаш я советски халкъо ший низ яхо ца беш къахьегарца иттлагIча пятилетка IалаьмагIе даккхий декхараш кхоачашделга Iалашдергхиларахи вай Даьхен низ чIоагIбара керда доккхий толамаш доахаргхиларахи. Из хургда советски нах коммунизма лакхача идеалашта шеко йоацаш мутIахьа хилара дола керда тешал.

КПСС XXV-гIча съезда исторически решенеша дог-уйла айдаь хьинаре къахьегаш ба укх деношка Назрановски совхоз - техникума Яндарерча ферма болхлой. Цар толамца кхоачашъяьй доахангара шура яккхара шин бетта план. ХIанз хьайбаш леладераша шоай беррига низ тIабахийтаб паччахьалкхенга шура йохкара хьалхарча кварталa план ханал хьалха кхоачашъяри долаш долча доакъарах кхетамца пайда эцаш, гIел ца долийташ доахан баьцага дахари духьа.

Хьайбай маша алсамдаккхара тIехь ферма болхлошта юкъе яьржача социалистически яхье хьалха латташ хьабоагIа доаркаш Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета депутат Китиева Люба, Гандарова Луди, Юнусова РабиIат, Бачаева АсмаI, кхыбараш.

СУРТА ТIА: Назрановски совхоз - техникума доярка Бачаева АсмаI.

И. ПЛИЕВА сурт.

ЛАЬРХIАР КХОАЧАШДЕРГХИЛАРАХ ШЕКО ЯЦ

«Производства эффективность лакхъяри болх дикагIа бари духьа, 1976 шера халкъбоахама планаш толаме кхоачашъяр духьа леласча Ерригсоюзни социалистически яхьа хьакъехьа». КПСС ЦК, СССР Министрий Совето, ВЦСПС, ВЛКСМ ЦК баьча соцама жоп луш лакха социалистически декхараш тIайицар иттлагIча пятилетка укх хьалхарча шера «Шалинский» совхоза кхаш леладераша. Иштта, план 1380 тонн йолаш паччахьалккенга 1500 тонн кIа, хIаьта мукх план 3320 тонн йолаш 3519 тонн, хьажкIаш план 1400 тонн йолаш 1750 тонн йохка дош деннад цар. ЛаьрхIар толамца кхоачашлар духьа шоай ерригa торонаш оврцагIъяьха хьинар, низ кхоца беш къахьегаш а ба хIанз.

Укх шера чуэцаргболча хьувкъама дика лара еллар совхозо совхка гурахьа.

Цига къаьстта хьинаре дакъа лаьцар механизатораша Териев Iамархана, Исмаилов Нажмудина, Амирсултанов Султана, Дудаев Iабдулбека, Юсупов Лом-Iаьлас, кхычар. Белгалдаккха доагIа, Юсупов Лом-Iаьла укх шера тракторно-кхаш леладеча цхьоалагIча бригада бригадиралла оттаваьлга.

— Дувца эшаш доацаш ховш да соахкара шу кхаш леладераштa мел хала хиннад. Хала доллаше а гурахьа ялата йийнача културий хIара гектара тIара юкъера лаьрхIача 21,2 центнер ялат чуда карагIдаьлар тха совхоза къахьегамхошта. Вай республика «Скотопром» треста юкъейоагIача хIара совхозе чуйцачул дукхагIа хилар гурахьа йийнача културий соахка тха боахаме. хIара гектара тIара чубена хьувкъам. ХIаьта хIанз боарамагIа листеи низ болашеи тIаьццача гурахьа йийнача културашка хьежача шеко яц тха ялат чуэцара оаха укх шера тIаццйца социалистически декхара толамца кхоачашдерхиларах, — йоах совхоза керттерча агронома Ф. Панкова. — ХIаьта укх шера хIара гектара тIара юкъера лаьрхIача 25 центнер ялат чуда дош а деннад оаха.

Гурахьа йийнача културий дика хьувкъам кхебар духьа соахка хьинаре къахьийга елла лард кхы а чIоагIъе гIерташ шоай низ дIакхоачар деш ба хIанз совхоза кхаш леладераш. ХIара гектара тIа шишша центнер кхоачийташ аммиачни селитрацa подкормка яьй хIанзле эзари бархI бIаьи гектара тIа дIайийнача гурахьа ювча културашта.

ЙоагIа йоахо ю совхозе бIаьсти ювча културий дика хьувкъам кхебара тешаме лард йоллара а. Пхи бIаь гектара тIа ялатаи бархI баь гектара тIа силосан лаьрхIа хьажкIаш, 350 гектара тIа шекара свекла, кхыйола юрта боахама култураш дIас езаш ба укх шера совхоза кхаш леладераш. БIаьсти юв културa дIаерадита 1887 гектар лаьтта соахка деррига а зяба аьха даьккхар механизатораша. ХIанз шозлагIа оахаш да из, доа лаьтта кIала а дохийташ. Цу тайпара обработка яьча лаьтта дIайийнача културашта йокъал эттача дукха зе дергдац. ХIанзле зяба аьха хиннa 1120 гектар лаьтта юха аьха даьккхад совхозе. ХIаьта планагIа 850 гектар мара дацар юха аха дезаш.

Боккха теркам тIабохийт лаьтта хьаьндара. Иштта, зяба аьхачул тIехьагIа юха аьхача лаьтта хIара гектара тIа пхиппа центнер кхоачийташ нитроамофос яха минеральни удобренеш тайсай. Цу лаьтташка керттерча даькъе ялата хьажкIаш, шекара свекла дIаювргья.

Лакха репродукци йолаш да де Iалашдаь бIаьсти ювча културий фу. Кена доацар из деррига а дIадувча боарама цхьоалагIча классагIа да. ХIаьта кена дар — шоллагIча класса.

Ялат кхедараи из паччахьалкхенга дохкараи укх шера тIайица социалистически декхар кхоачашдергхиларах шеко яц совхоза специалистий а мугIарерча кхаш леладерий а.

М. ХАМАТХАНОВ

Хий деттача гектара беркат

ХIара шера дукха свекла дIаюв тха совхоза кхаш леладераша. Ховш ма-хиллара, дукха къахьегам безаш бакъла, боахамашта дика пайда луш култура я из. Къаьстта дика хьахул мерва овлаш хий дехкача лаьтташ тIа.

ДIадахача пхе шера тха совхозе 2152 гектара тIа дIайийнаяр шекара свекла, хий дехкача лаьтта 392 гектар а юш. Хий ца дехкача дIайийнача юкъера лаьрхIача цхьан гектара тIара 224,5 центнер яьккха яле хий дехкача гектара тIара яьккхар 427,9 центнер хилар. Иштта ерригa шекара свекла яккхара пхе шера план 101,9 процент кхоачашъяьиле хий дехкача лаьтташ тIара из култура планагIа йоагIачул 75,5 процент дукхагIа чуийцай. Иштта дукхагIа я хий дехкача лаьтташ тIара хIара шера яьха шекара свеклаш. Къаьстта лакхара хьоккамаш даьхар тха совхоза шекара свекла кхеераша ийслагIа пятилетка чакхйоалача шера. Из маьхера културa кхеярен йохкарен шера задани 170 процент кхоачашйир оаха.

ДIаяхача пятилетка шерашка, къаьстта тIеххьарча шера шекара свеклай хьувкъам лакхбара бахьан дар ахархоша из култура кхеяра агротехнически бокъонаш йизза кхоачашъяр. Керттердар дар уж кхоачашъяр шаблонах ца леладар. Фу дIадувча лаьттана фу эш звеной хьалаш мишташ хьожаш лелайора из култура. Лаьтта чIоагIа дола участок кIоарга а ца оахаш, 16—17 сантиметр Iай юха а оахар. ЦIаккха теркама кIалхара дIадалийташ оаха оасара баьцашца къовсам доаттабар. ХIаьта хий дехкача лаьтта къаьстта. Култура баьцовгIаш хьахилале дегIадоагIа оасар.

ИйслагIча пятилеткагIа, къаьстта 1975 шера шекара свекла дукхагIа яккхара боккхача доархIаме хилар баьцовгIаш дегIайоагIаш хий дехкалгеи из диллачул тIехьагIа мугаранта юкъера лаьтта цамца даккхари хан - ханнахьа кхоачашдар. Цул совгIа дуккхача шерашка из култура кхееш хьабоагIача ахархой говзал лакхъеннай. Мерза овлаш дукхагIа дахара а паччахьалкхенга дIачулуш дараш дикагIа хилара а цхьаькха доархIамера фактор я. Из маьхера култура кхеерий къахьегамцара а хIаьта цунах хьахулачунцара а материальни безам совбаккхара мероприятеш йизза кхоачашъяр. Цунца дувзаденца ахархой къахьегама овсарле лакхъеннай.

Хьалха дIадахача шерашка санна соахка а шекара свекла кхееш хилар шин хеза звеньевойш Хаджимурадов МахьмадСали, Сагаев Хьасан.

ХIаман хьурмат деш, халданза шиь балха къайленашта дух тIа вала гIерташ сатийна воацаш саг ва М.-С. Хаджимурадов. 1968 шера совхозе балха вера дог цхьалха, къахьегама тIера вола механизатор. Трактораца отделене тайп-тайпара болх беш хилар из цхьаха ялалца. Совхоза кулгалхоша зийра шийна тIадилла декхар саг тIахьажа ца везаш тешшаме цо кхоачашдеш хилар. Шекара свекла лелаe вIашагIйоллача звенона кулгалде хьожаву болх вIаштIехьбаккха ховш, хьинар долаш вола механизатор. Керда трактор лу, участок дIакъоастаю. Юххьанца шекара свеклаи хьажкIаши кхейора цун звенос. Массаза цу културай тешшамеи лакхеи хьувкъам кхебора ахархоша. 1972 шера лакхара хьоккамаш дахарах Къахьегама Щеча Байракха орден лу цунна. 1973 шера звено членаца дага а ваьле духьал цхьа култура кхее хоадамбу цо — шекара свекла. Из култура кхею кхаш 90—100 гектарага дIакхоачаду. Соахка 93 гектара тIа шекара свекла кхейир цун механизированни звенос. Дика ка яьлар ахархой: юкъера лаьрхIача цхьан гектара тIара 500 центнер яьккхар, план 250 центнер йолча.

Иштта хьокхаме дар Сааев Хьасана звенос даьха толамаш. ИйслагIа пятилетка чакхйоалача шера юрта боахама културашдукхагIа яхара яьржача социалистически яхье котвалараx «ийслагIча пятилетке социалистически яхье котваьнар» яха знак елар Хь. Сааева. Цун звенос леламьча 96 гектарах юкъера лаьрхIача цхьанне тIара 420 центнер яьккхар. Из планал 170 центнер совгIа я.

Шоашта тIачIоагIъяь гектараш дика лелаеш доккхий гIулакхаш карагIдувл хьалха латтача Янаркаева Нурайца, Абуева Зулпаа, Сембаева Хамилана, Сагаева Палада, иштта кхы а дукххабараштa. Бебе доацаш, кхыбарий санна хьалаш дале а хIара шера лакхара хьоккамаш доах цар. Iалаьмата дика хьийкъар Янаркаева Нурай гектара тIара шекара свекла — 820 центнер. Цул кхы дукха эшаш яцар Абуева Зулпаа — 680 центнер. Ший наьна никъ хьа а нийца хьайоагIа З. Абуева. Юххьанца нанна новкъостал де ухар из. Цун хьинар дайзача бригадира къаьстта гектар хьожайир цунна. Хан-ханнахьа оасар деш, баьцовгIаш нийлхъеш къахьийгача цун гектара хьувкъам хьалхарча шере а бригаде эггара лаккагIа хилар. Цул тIехьагIа денз шийх бIуьбеннача Абуевас кхоъ гектар лелаю. ХIанз отделене меттел совхозе шин хезай хьалха латтача шекара свекла кхеечун. Тешам беннача юртарча наха къахьегамхой депутатий райсовета депутаталла хержай из. Хьалхле лелаеча З. Абуевай сурт района Сийлен Доска тIа хьалтеха доад.

Республика кхаш леладераша тIа а нийца, дукха ха йоацаш «Сердало» газета тIа арадаьннача социалистически декхараш тIа яздаь да керлача пятилетка хьалхарча шера 190 эзар тонн шекара свекла йоаккхаргья аьнна. Уж декхараш кхоачашдеча тхога а цхьа дакъа кхоач.

Цудухьа, хьалхашка латта декхараш кхоачашдара ерригa уйлаш тIаяххийтай совхоза кхаш леладераша, специалисташа. Укх шера хий ца дехкача 480 гектара тIа, хий дехкача лаьтта 200 гектара тIа шекара свекла кхеергья совхозе. ХIаране ший торопашка хьежжа социалистически декхараш тIайийду: план 210 центнер йолча, хиш ца дехкача лаьтта юкъера лаьрхIача цхьан гектара тIара 320 центнер яккха, хIаьта хий дехкача — 380 центнер, план 250 центнер йолча.

Уж декхараш толамца кхоачашдара хIанзе а тешшаме лард еллай совхозе. Дика предшественникаш хинна лаьтта да цу културана дIакъоастадаьо — гурахьа дийна кIа хинна кхаш. Дикача агротехнически хана зяба аьхад лаьтта. ХIара гектара 25—30 тонн органически 10—15 центнер минеральни удобренеш тайсай.

Техникана ремонт яь яккха тIайица декхар кхоачашдаьд механизатораша. Тайп-тайпарча балхашка вола 50 саг агротехнически дешар дешаш ва. ХIара дийнахьа Iилман касовхоза специалисташа ейача рагIдаьнначох, кердача опытех лекцешка ладувгI деша багIараша.

А. АТАБАЕВ,
Урус-Мартановски района «Горец» совхоза вокккагIвола инженер-мелиоратор.

КХЕТАМА БАЛХА ГОВЗАНЧ

Вахаро къаьгга хьагойт ладувгIарий сакхетам лакхбеш, цар мировоззрени хьаеш, Коммунистически парте белгалъяь социально - экономически хувцамий программа кIоаргагIа дIайовзийташи из кхоачашъяра наькъаш дIагойташи волча пропагандиста дешаш барий къахьегамцара безам даим совбовха, цар творчески инициативех хьинари айде аьттув боалилга.

Цу даькъе белггала ба «Чечингстройтранса» объедннене семинарски группа пропагандиста Безручко Илья Михайловича болх. Ткъаь итт шу да из пропагандисталла вола, хIаьта из гIулакх боккхача безамцеи дег тIареи кхоачашдерех а ва из.

Кхетама болх бе волавеннав Илья Михайлович эскаре волча хана. Юххьанца салташцеи сержанташцеи политзанятеш еш хилар из, тIаккха эпсаращца.

ТIом лаьттача шерашка даим эггара халагIча моттигашка хилар нов. Безручко. Из йнстебаьнначул тIехьагIа Ленинградски военни округе а доазол арахьа а гIулакх деш хилар.

Ший дешара а политически а боарам лакхбе ловш вола из тIема академе деша вода. ТIаккха г. Грозне болх бе хьахьожавича а мехкдаьтта институт заочно чакх а яьккха инженера - экономиста диплом хьаэц цо.

Полковник волаш запасе а вахе «Чечингстройтранс» объединене керттерча экономисталла болх бе отт. Цига юха а 1967 шера деиз ший пропагандистски болх дIаболабу цо. Хьалхарча деношка деиз партийни организаце семинарски группа пропагандисталла дIачIоагIвир из, хIаьта тахаиалца из декхар тешаме кхоачашдеш хьа а воагIа.

Укх шера цо кулгалдеча семинарерча ладувгIараша дIахо Iомаю «Экономикаи производства кулгалдареи лардаш» яха курс. Группе дешаш ва инженерно - технически - болхлоех 20 саг. Керттерча даькъе кхоачам болаш дешареи теоретически кийчо йолаш ба уж. ТIаккха цу тайпара знанеш йолча нахаца болх беш вола пропагандист ше а хила веза дош кIоаргга довзаш, даим идейни боарам лакхбеш. Цудухьа хIара занятена цIенхашта кийчлу Илья Михайлович, ший йоккха балха опыт йолашше а.

Шоай предприяте производственни декхарашца дувзаденна деррига гIулакхаш, общественни вахар дика довзаш хиларо йиш хулийт пропагандистага ший къамаьла юкъе шортта факташ кхувла, ладувгIарий теркам эггара саготагIа долча декхарашта тIаоза, балха дола кхоачамбоацараш дIадахара уж оарцагIбаха.

Iомаеш йола материал вахарцеи коллектива балха гIулакхашцеи айхха ювзаш хиларо, цо дувцар методически кийсен ладувгIачар атта кхетаргдолча тайпара кIоарга дашхаро безамеи корта болаш дош къоастадеши чакхъювлийт цун занятеш.

Цхьаккха саг къамаьла юкъе ца воагIаш висанзар «Iилма-технически прогрессаи предприяте арахецача продукце дикалаи кулгалделга» яха тема ювцаш хиннача хана. ЛадувгIараша белгалдоахар балха процесса кулгалдарах, наьха къахьегам нийса вIаштIехьбаккхарах гийша да машинашта лоаттаду технически гIулакх дерттIа чакхдоаккхаш леладар, уж кIезигагIа йохаши балха хапах дикагIа пайда эцаши хилар, тIаккха цар балхага хьежжа мара аьттув бала йиш мичай гIишлошьерий а, хIана аьлча хан-ханнахьа эша материалаш, кхыдола мовхьаш цар на дIатIа ца ээача боах юкъагIбус цар.

Семинарски заняти ялалехьа ладувгIаращца дагавалар дуxьа царех кхета ха корайоагIа пропагандиста. Цо цар теркам тIаоз кийчо еча хана теркалдиза дaргдоацача керттерча дешашта, малагIа диаграммаш, графикаш хилча бакъахьа да дIахойт.

Ший группера нах, царех хIаравар Iомадечох мишта кхет хoвш волча цунна дика хов консультаци еча хана хIаранена малагIа задани, хьехам бала беза. Денгара денга дешаш барий марксистско-ленински мировоззрени лакхъеш, коммунистически хьисапе болх бе а баха а уж Iомабеш волча пропагандиста царгара хьадех уж шоаш а хьинаре партеи правительстваи политика шоай коллективашка чакхйоаккхаш хулга.

Цу даькъе белгалдаккха мегаргдолаш да № 1 йолча гаража начальника Елисеев Николай Константиновича политически дешарах хьахулар. Цо йоах:

— Семинарски группе Iомаеча знанеша сона гIо ду коллектива нийса кхетам балара, пайдане мел долчун цар хьинар тIадерзадара.

Цу гаража коллективо нислагIа пятилетка 19 декабре кхоачашйир. Объединене инженерни служба новкъосталца цар новаторашеи рационализаторашеи дукха даьд техника тоаяреи цунна гIулакх дареи балхаш тоадеча, кхы лела могаргдац аьнна сайцача доазол арахьарча маркаех йолча 25 автомашина тIа вай двигатслаш дIатIа а уттаеш уж болх бе йоахача. Цу тайпара яьча реконструкцех 25 эзар сом экономически эффект хьахиннай. Укхаза республике эггара хьалха Iай сайца лоаттаеча юкъа шеллу машинаш Iапарца а доацаш дIайхача феца йIоахъелга вIаштIехьдаьккхад. Цох а 20 эзар сом ахча кходе йиш хилийтай.

ТIа-тIа политически сакхетам лакхлуча ладувгIарий общественни вахарера хьинар а айлу. Царех хIаране моллагIа хинна а цхьа общественни поручени кхоачашъю. Эксплуатаце отдела воаккхагIвола инженер Советски Союза Турпал Ермолаев Владимир Иванович цехкома председатель ва, инженер Дениев Лечи Даниевич — халкъа дружина штаба начальник. Иштта, коллективе кхетама болх беча шерра дакъа лоацаш я йоккхагIйола экономист Дьяченко Татьяна Петровна, планови отдела начальник Грязнова Людмила Леонидовна, нормировщица Богатырева Анна Дмитриевна, кхыбараш.

Ший пропагандистски балха опытах къайле еш вац Илья Михайлович. Цо каст-каста цу хьакъехьа къамаьлаш ду семинарашка, пропагандистий занятешка, гучахьара занятеш чакхйоах. Иштта, январь бетта цар группе «Семинарски заняти кийчъяреи чакхъяккхареи методика» яхача темах гучахьара заняти хилар. Цига дакъа лоацаш хилар кхыбола пропагандисташ.

Ер дешара шу къаьстта лоархIаме хета ва пропагандист — КПСС XXV съезд хинна шу хиларца. ХIанз кIоаргеи массе оагIонгахьара йоашхаши съезда материалаш ладувгIарашка Iомайитара кийчлуш ва из.

Л. НЕДЕЛЬКОВА,
Нохч - ГIалгIай гIишлон управлене парткома политпросвещене кабинета заведующи.

СУРТА ТIА: пропагандист И. М. Безручко.

КЪАХЬЕГАМА КУЛГАШ

Вай республике дика йовзаш я механизатора Гелисханов Ювсапа цIи. 1958 шера деиз Назрановски района «Октябра 40 шу» совхозе къахьегаш хьавоагIа Ювсап. ХIаьта хьажкIаш а кхыйола культураш а кхееча звеношта из кертте латта 12 шу гаргга ха я.

— Аз болх беча укх шерашка цкъа къаьстта чIоагIа хало хиннай сона, 1972 шера дар из, яхаш дувц цо. Цхьа юкъ яьккхар цIаккха ца соцаш догIаш делхаш, тIаккха цIаьхха йокъал эттар. ХIаьта а, ца дохаш духьал лаьттар тхо. Юхь кIаьйир лаьтто. 35 центнер фуалъяьха хьажкIаш чуйицар оаха хIара гектара тIара, 25 центнер план йолча. Цу шера Къахьегама Цlеча байракха орден елар сона. ХIаьта, цу гIулакхо декхарийла вир со кхы а дикагIа къахьега.

180 гектар тIа хьажкIаш кхееш хилар Ювсап дIадахача шера. 25 центнер план йолча, 37 центнер фуалъяьха хьажкIаш чуера хIара гектара тIара. Укх иттлагIча пятилетка хьалхарча шера 193 гектара тIа хьажкIаш кхее лерхI Ювсапа. Шийна хьалхашка латта декхараш дика кхета а деш, дибийса ца къовсаш кхашка органически удобренеш тIаувзаш ва из. Шийца болх беш болча механизаторшца шерра социалистически яхь а йоаржаяь, массе дийнахь 130—140 процент заданеш кхоачашъеш къахьегаш ва из.

КПСС XXV съезда сийна доккхий социалистически декхараш тIайицад Гелисханов Ювсапа: 25 центнер план йолча, хIара гектара тIара 40 центнер фуалъяьккха хьажкIаш чуэцара.

Дог тийша ва механизатор ший дага латтар кхоачаш хургхиларах. ХIана аьлча, духьашха укхаза болх беш а социалистически декхараш кхоачашдеш а вац из.

М. МУТАЛИЕВ.

Юртбоахама болхлошта

Парте съезда сийна а цо болх баьча деношка а хьинар айдаь къахьийгар колхозхошеи совхозий къахьегамхошеи, иттлагIча пятилетка хьалхара шу толамца чакхдаккха дерригаинзаш оарцагI а даьхад. Ерригa уйла тIаяхийтай юрта боахама продукташ дикагIа хилийтара. Цу дерриганех дувц хIанз арадаьннача «Сельские Зори» яхача зональни журнала аргIанарча номер тIа.

Ялат кхедар кердача пятилетка керттера проблема я: дика ялат дукхагIа кхеделга — юрта боахама болхлошта хьалхашка из декхар оттадаьд парте съездо. Фийг болча ялата лакха хьувкъам кхебара опыт ювц Липецки областа «Петровский» совхоза директора Къахьегама Социалистически Турпала, РСФСР заслуженни агронома Ксенз Иван Павловича «Сельские Зори» яхача журнала корреспондента шеиннача интервью тIа. Из опыт хьаIомае, хьаэца мегаргъя Нохч-ГIалгIайчен ахархоша.

КIоарга чулоацам болаш статья я Ставропольски края Труновски района Кирова цIерагIча совхоза директора, КПСС XXV съезда делегата Н. Баранова яздьяр. Цу тIа дувц лаьтта леладара культура мишта лакхъергья. ИттлагIча пятилетке шоаш тIанийнача декхарех, уж мишта кхоачашде лерхI дувц статья тIа.

Журнала тIа кепатехад «СССР паччахьалкхен преме лауреата», ГIаьбартой — Балкхаройчен хьажкIаш лелаеча Т. Тхакахова дувцар. Цунах пайда баргба вай республика хьажкIаш лелаерашта.

Юрта къахьегамхошта карагIдувлача гIулакхашта юкъе доккха дакъа лоац Iилмахоша. Дика хьувкъам лу кIаи, хьажкIаши кхее боахама доалахьа долаш долча лаьттаех дикагIа пайда мишта эца беза хьех.

Ийна тух долча лаьтташ тIа новраш мишта кхеде деза рекомендаци луш статья я Дагестански опытно - мелиоративни станце воккхагIволча Iилма болхлочо Х. Барахоева яздьяр.

Журнала мартовски номера тIа «Календарь полевода» яха рубрика я.

БIаьстан юхье сомийн компаний бешамашкара гаьнаш яIа езаргья. Цу гIулакха дика хьехам луш а йийшача пайда баргболаш кхыйола а материалаш я журнала тIа.

С. ЧЕРВОНЫЙ,
журнала корреспондент.

Редактор
Т. А. ТЕБОЕВ.

МАШАРЕИ ЦХЬАНА ЛЕЛАДЕЧА ГIУЛАКХИЙИ ДУХЬА

КЕРДА ПХИ ШУ—КХОЗЗА ДУКХАГIА ДЕГIАДАХКАР

«Польше хьаьй» яха йовзув тIадола гIишлош счен наькъаш декхачен балхаш деча машинаша экзаменаш геттара дика дIател 40 градус шелал йолча СибарегIа а йIайхача тропикашка а. ТIом чакхбаьнначул тIехьагIарча шерашка гIишлон техника эггара тIех хьаерех цаI а хинна дIаэттай ПНР: из арахецарга диллача дунен тIа ялхлагIа моттиг лоац цо.

Польшо эггара дукхагIа кхухьийт машинаш социалистически содружества мехкашка а къаьстта а дуккха шераш хьалхагIа деиз польски гIишлоний техника эггара дукхагIа нийеш хьайоагIача Советски Союзага а. СССР аренашка болх беш я «Сталева воля» яхача металлургически комбинате, Л. Варыньске цIерагIча варшавски гIишлой машиний заводе, Вроцлаверча «Фадрома» яхача заводе хьаь 8 эзар совгIа экскаватораш, 2.5 эзар подъемни кран- эзараш погрузчикаши кхыйола машинаши.

Советски Союзо технически новкъостал дарахи заказаш телapaxи хьахиннад польски промышленноста из дакъа чIоагIа дегIадара аьттув бола хьалаш. Масала, Л. Варыньске цIерагIа варшавски завод уллача метте, дуккха кхыйола предприятеш ядача моттигашка а санна, дехача гIирсий тувнаш мара хIама яцар —тIом чакхбаьннача хана. Машинашца, оборудованеца, документацеца Советски Союзо новкъостал даро йиш хилийтар укхаза халкъа Польше эггара хьалхара экскаватораш арахецилга вIаштIехьдаккха. ХIаьта хIанз Л. Варыньске цIерагIча заводо вай мехка йохка кхухьийт ший 80 процент продукци.

ГIишлой техника даькъе цхьана леладу советско - польски гIулакхаш тIа-тIа дукхагIа шерлуш да. Уж дIахо дегIадахкара аьттув баьккхар 1976—1980 шерашка гIишлой машинаш хьаяра даькъе специализацеи кооперацеи леладаяра хьакъехьа даьча договоро. Цу соглашене тIа оттадаьд, карарча пхе шера вIашин дIа-хьа йохкача хIамай объем 4 миллиард злотых, вешта аьлча 1971—1975 шерашца нийсйича кхозза йоккхагIа хулга.

Договорага хьежжа Польшо арахеца йолае еза 10 тайпара машинаш, эггара хьалха, бе-бе погрузчикаш гидравлически кранаш. Советски промышленносто хьаергья 33 тайпара гIишлой машинаш.

ДегIаух кооперацеи а. Масала, «Сталева воля» яхача комбинато — гIишлой машинашта передачай коробкаш Европе эггара дукхагIа хьаечо — советски предприятешта лоаттаю уж.

Айхха бувзамаш тоссаденад гIишлой техника кийчъеш йолча советскии польскии Iилматохкама институтий. Шоаш лелача краний дикагIйола конструкцеш кийчъеча цхьана гIулакхаш леладара хьакъехьа яь соглашени кхоачашъяр духьа вIашагIъехк цхьана болх беш хургйола конструкторски коллективаш.

А. СЕНИН,
ТАСС корреспондент.

Доазол дехьара

БАКЪДОЛЧОА ДУХЬАЛА ЕТТА БОМБАШ

ХьалхагIа хоам бaь ма-хиллара, эхь доацаш провокационни гIулакх даьд реакце Португале. Цунна новкъа яьннар город Вила-Реалера советски фотографе выставка я. Аьттехьарча низаша даьча цу зулмах дола бакъдараш дувц Португалерча АПН собственни корреспондента А. Чекуолиса.

Ах бийса яьннача хана низ болаш хиннача эккхамо оагаьй Вила-Реал, Португале къилбаседенгахьара йоккха йоаца город. Уизарбаьнна цIеношкара ара а лийлха, дукха ха ялалехьа города юкъерча майдан тIа гулбеннача цига бахача наха бIаргайира йохаяь напалеоновски бIуна духьала лаьтта города дегаонлле, къаьнара ратуша. Уллаш цхьа ха яьлча яргйолаш цун подвала чу еллача бомбо иштта йохаяьй майдан тIа лаьтта ши автобус, зе даьд больницана, школана, гобаьккха бIаь метр дагIача цIеной кораши наIараши дIаахийтад, миллкон эскудо зе а деш. Ратуша чухаьрцача чухьарча пенашта кIалъяха хIаманна пайдаиа йоацача яьнвай муниципальни библиотекеи Жулиу Антониу Тейшейра цIерагIа библиотекеи.

Террористаша лийрхIар гуччахьа хиннад: ратуша кхоалагIча этажа тIа торжественни перемонеш хулача зале цул хьалхахагIа хьайийллаяр Португальски республикаеи Советски Союзаи юкъе культурни бувзамаш леладара хьакъехьа яьча соглашенега хьежжа оттаяь советски художественни фотографей выставка. Выставка хьаеллаш хиннача цереможе бар городерча Iаьдала викалаш, шай эпсараш а тIехьа моттигерча гIашлой гарнизона командир, полицейски участка начальник, общественноста дукха викалаш.

Город Вила-Реал чуйодача Транз-уж-Монтиш яхача португальски провинце къаьстта моттиг дIалоац Португале карта тIа меттел, ерригача Европе а хIана лацац аьнна. Цкъаза бIаь квадратни метр мара шоай доалахьа лаьтта доацаш хулача кагийча ахархой край я из. ДукхагIйолча хана кхыметтел из лаьтта шоай доалахьа доацаш, йоалагIа ийце хул цар. Из я нйеш бараша шоаш оттадаьча маьхех ахархошкара комсаш, коартолаш хьа а нйеш, юхаювхкаш бараш шоаш мара алхха шоаш мара хургбоацаш гIулакх вIаштIехьдаьккхача торгови юкъарчалхой край. Из я йоазув-дешар ховш цхьаккха саг воаца а Европе эггара дукхагIа бераш довш йола а край.

Тхо, советски ши журналист, выставка хьаеллача дийнахьа Вила-Реале хьийхар Советски Союза хьакъехьа беседа яра. Беседа йолча хана а Португале къилбаседехьа кхыча гIулакхашта вIашагIкхийттача а тхога даьча хаттараша гIайгIане уйлаш дег чу йоссайора:

— ХIанз а тIехьа карточкаш хIанад шунцига Советски Союзе?

— Мехка кхыча районашка а кхыметтел шоаш бахача городе а бовзаш-безаши гаргареи нах болча дIа-юха хьоашалгIа хIана ахийтац шунцига?

— Кховзткъа шу даьлча, шоай боккхий нах боа хIана бу оаш?

— Мичара дена, фуд оаш дувцар? — цецдувлар тхо.

— Мишта мичара денад, шун законаш тIа аьннадеций, болх ца бечо яа а яац?!

Португале къилбаседехьа бахараш Iовдала нах вIалла а бац. Довкъий ирача босешка хьалкхеяо цар дерригача дунен тIа цIи хеза «Парто» яхача чхьагIар доаккха комсаш, лоамий чIожешка гIолла наькъаш дехкад цар, тIаьш техкад, гаьнара лаьтташи континенташи хьайийлларий, цивилизаци цар еннай.

Экономически лоалан юкъерча бIаьшеренашкарча политически Iазапая кIалхара бовлагIертача беднякашта духьала яьха я Транз-уж-Монтише, Португале ерригача къилбаседене а санна, реакце ийца чуоттаяь бандаш. Царна лалла тамашийна цхьаиа тарлуш геттара дика товш ях маоистски хулиганаш. Цар шоайла вIаши цIаккха а хIама дац: цар юкъара моастагIий-коммунисташи профсоюзий организаторашии, цар «политически гIулакхий» юкъара формаш — пластик, кастет, пхо.

Бакъдар аьлча, оаха оттаяь фотографей выставка цхьа кучкилг мара боацача эксплуататорашта селлара аьттув болаш йола уклад вIалла мегарг а доацаш толхаяр дар. УнахцIенача барий юхьмараш, бIаь шераш даьнна гуржий халхархой, молдавски чхьагIар дераш, эстонски колхозхой квартираш...

Приказ дIаденна даьннадар. Пластик «аьрдехьарчарна» еннадале а, къаьнарча образецах болча фашисташта еннадале а — из сел лоархIаме дац, царна керттердар дар Советски Союзагахьара, къахьегамхой «касикаш», юкъарчалхой, лаьттай лай боацаш бахаш дола гаьнарча дуненгахьара кор дIакъовлар.

Цхьабакъда террористаша лийрхIар хилаизар — е технически я, е шоай мехкахой психологи йовзара а. Цхьаь цхьан фотографена зе даизар эккхамо. Города муниципалитето шоллагIча дийнахьа кораш, пенех яьха къоргаш фанераца дIа а къайла, юха а хьайийллар зала наIараш. Выставке баьхка нах — пIелг чуIоттал мукъа моттиг йоацаш. Муниципалитето Вила-Реалерча экспозице ха йIаьхъе лаьрхIар, хIаьта из дIакъайлачул тIехьагIа губернатора ехарах ерригa Транз-уж-Монтиш яхача провинце гIолла чакхъяргья из.

А. ЧЕКУОЛИС,
АПН соб. корр.

Вила-Реал—Лиссабон.

Англ. Ультраправи организацеша маьрша нах боабеш Къилбаседен Ирланде этта кхераме хьал хIанз а долаш да. Дукха ха йоацаш бийсана герзаш бе а доахкаш Белфастерча цхьан католиккий цIагIа чухьилхача наха кхо саг вийнав, кхы шиннена хала човнаш а яьй.

СУРТА ТIА: из зулам даьча цIенна юхера английски патруль.

АН — ТАСС телесурт.

Кентау розаш

Цкъа санна дуккхаза а хила вийзав са къопача казахстански городе Кентау, хIаьта хIара со цига массаза вах гостиницерча номерашка розай хьаж йоагIар. Цо массаза а цецбоах арахьара тIабаьхкараш, хIана аьлча укхаза тIабоагIа никъ йIовхалах сов кхорзаденна ийттIачахьогало докъадаьча лаьтта гIолла улл: Тянь-Шана лоамий босеши ах яьсса аренаши вIашагIа кхеттача улл город.

«Кентау» яхача казахски деша маIан — «лаьттан чений рузкъа». Укхазара из рузкъа — даша руда. Нах бахавза йолча эрий ара шоаш хьахиларах цунна декхарийла я Ачисайски полиметаллически комбинати 20 шу хьалхагIа города статус сйна болхлой поселоки (хIанз из йовз техникана эггара кердагIа карагIдаьннарашка хьежжа кийчъяьча шахташ бахьан долаш яйза ца Iеш, трансформаторашии экскаваторашии арахецаш йола заводаш бахьан долаш а).

Кхы цхьаькха цхьа рузкъа а доалл кентаусски лаьттан ченашка — хий. Комбината цхьан руднике оттаьча ниэ болча насосаша сахьата 15 эзар кубически метр хьалдоаккх из. Цу хих ах гаргга долчох промышленни гIулакхашта пайда эц, хIаьта вож юхедисар бахача наьха гIулакхашка, гопахьарча юртий кхашка хий дилларга, городерча бешамийн паркийн боахамга дода.

Кентау баькка хьаьший цецбоал улицашкеи майдашкеи гаьнаши зизаши сов дукха хиларах. Белггала, укхаза бахача нахах хIара сага сих лаьрхIача дIаегIача гаьний 64 квадратни метр кхоач, цудухьа хIанз диълагIа шу да Кентаус хозагIа кийчъялара гIулакха Казахстана кагийча городашта юкъе хьалхара моттиг лелаю.

...Даши розаши. Эггара хьалха иштта вIаши цхьана тардала доладеннад уж фашистски Германецара тIом чакхбаьнначул тIехьагIа, даша рудникашка бирсача шерий кхоккам кIезиг дукха юхабаьннача а эггара хьалхара кIотарганши гаьнаши дIаегIача а хана. Из ха дика дагайоагIа цу хана къона шахтер хиннача, хIаьта хIанз «Ачполиметалла» директор волча Сак Мауленкуловна.

ХIанз комбината «баьццара цех» йовзара цхьа ди а тоъаргдац. Цу гIулакха городерча улиций бIаьстан - ахкан «мода» хозъеш болча тепличии боахаме, 118 тайпара гаьний саженцаш чуйолча хьуп питомнике дIачуотта, зизаша къайлаьккха латтача горнякий профилакторе, городал арахьарча цар салоIача базе хила веза.

Городе гаьнаш дIаювгIараша шера тIайица декхар: «34 эзар ган кIотаргI дIайогIа, цветникаштеи газонаштеи кхы а 6300 квадратни метр къоастае..»

— 15 шу даьлча 100 эзар сагага дIакхача безаш ба Кентау баха нах, — йоах городской Совета председатела Джаппархан Джанарыстанова. — ХIаьта тхо тахане а деиз кийчлуш да цу гIулакха. Тхо долча хий шортта дале а, Iаламца безам а буаш цунна юххе салаIа йиш йола моттигаш хIанз а кIезига я. Цудухьа хьалъе лаьрхIад ши водохранилища.

Равиль БИКТАГИРОВ.

ФЕ ХИЛА

Нохч - ГIалгIай транспортни управлене пассажирски транспортерча водителий дисциплина тоаяла езаш я.

Эггара безагIа бола мухь — нах дIа-юха кхувлилга шоаех тийша а тийша тIадилла болча водителаша наькъашка транспортаца хатар ца деш нагахьа ди дIадодац. Из да коллективашка цу хьакъехьа профилактически болх эсала бар. Правилаш къаьстта дукха телхаю таксомоторни парка, №№ 5, 1 йолча автобусий паркий водителаша.

23 феврале «таксе» водитела А. Магомадова, машин тIехьашкахьа яхийтара правилаша яхар кхоачаш ца а деш, бIоагIан тIатехай машин. Из а дицдеш да цо даь цхьаькха — хатар хиннача моттигера дIа а ваьнна дIавахав. ХIаьта а Магомадов хьалаьцав, административни протокол оттадаьд цунна. Цхьабакъда цо кхетаваьвац правилаш телхаеш вар. Кхо ди даьннача гIолла цIаькха а ю цо авари. ХIанз еча хана, юха къовла ца а могаш, наькъа аьрда оагIорахьа а хьайза, гаьна тIатехай цо машин. Ираза, шоэзе а кхы саг ца лозавеш чакхъяьннай авареш.

Цу дийнахьа ПАП-5 доалахьарча автобуса водитело гIашлочоа тIатехай из, саг вийнав. Бакъдар аьлча, из авари хилара бехк дукхагIа хиннаб тротуар йоацача метте транспорт духьала йоагIача оагIорахьа гIолла ца а водаш, машинаш лелача аьтта оагIорахьа гIолла водаш хиннача гIашлочун.

Доккха зулам даьд Урус-Мартановски транспортни конторa водитела Д. Чапурова. Коатарой - Юрта пхи шу даьннача йиIига тIатехай цо машин, из воча хьал тIа а йолаш больнице йихьай. Цу хана водитела бIаргадайна хиннад наькъа тIа ловзаш доахка дуккха бераш, хIаьта а хатар ца хилийтара хIама даьдац цо, бераш шийл кхетам болашагIа а хеташ, цар шийна никъ бутаргба мотташ.

Наькъашка хатараш хиннад № 1 йолча автобусни парка водитела Б. Борзиева. ПАП-5 шофера Т. Магомадова, кхыча шоферий бехкагIа.

Дукха хатараш ду шоай доалахьа транспорт йолаш бараша.

ВАЗ технически гIулакх деча станце слесара Ю. Хункурханова, водительски праваш йоацаш ший машина тIа а хайна, сов сихъяьй из, юхакъовла ца а могаш электрически бIоагIана тIатехай. Из ше а цунца хиша кхо новкъост а чIоагIа лозаваьв. Иштта сов сиха лалларах юхакъовла ца а могаш ЗИЛ-130 яха автомашин харцахьча чукхессай водитела М. Якубова. Из циггача веннав.

ДIадахача кIирагIа республика наькъашка 74 авари яьй кхо саг ве а вуш, 14 сага човнаш а еш.

Нохч - ГIалгIай АССР МВД ГАИ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

11 марта
I ПРОГРАММА

9.00 — Кердадараш. 9.10 — Iуйранара гимнастика. 9.30 — «Шоаш дола моттиг хьайовзийта, зурманчаш!» 10.15 — М. Анчарова «Цхьан микрорайоне» яха телеспектакль. I сери. 14.55 — «Акулинии Олега миллионаш» яха телевизионни документальни фильм. 15.10 — Шахматий школа. «Разрядникий класс». 16.10 — «Литературий вIашагIаккхетараш». Кожевников Вадим. 16.55 — «Дош—Iилманхочоа» Ерригсоюзни Совета Iилман-технически Совета общества председатела академика А. Ю. Ишлинске къамаьл. 17.10 — «Самукъане ноткаш». 18.00 — «Нохч-ГIалгIайче гIолла». Информационни программа (эрсий, гIалгIай меттала). 18.20 — КПСС 25-ча съезда решенеш — вахаре! Съезда материалаш Iомаеш ба (гIалгIай меттала). 18.30 — Документальни фильм. 18.40 — Литературий вIашагIаккхетараш (нохчий меттала). 19.10 — «Социалистически вахара сурт а хилкъа хьал-торо а». Передача дIахьу политически обозревателa П. А. Вознесенске. 19.55 — «Цхьан микрорайоне» — спектакль. II сери. Автор М. Анчаров. 21.00 — «Ха». Информационни программа. 21.30 — «ДоттагIий юхь-сибаташ». ДIахьу Алексина. 22.15 — «Музыкальни абонемент». Л. Бетховена 5-гIа симфони. Йистеьлча — кердадараш.

II ПРОГРАММА

18.00 — Кердадараш. 18.15 — «Деррига ха безам ба» — яха киножурнал. 18.25 — «Дунен халкъий творчество». 19.10 — Телефильм. 19.20 — Iилман - популярни программа.

12 марта
I ПРОГРАММА

9.00 — Кердадараш. 9.10 — Iуйранара гимнастика. 9.30 — «Самукъане ноткаш». Концерт. 10.20 — «Цхьан микрорайоне — спектакль. II сери. 15.00 — «Изобретатель». 15.30 — «Москва а москвичаш а». 16.00 — Берашта. «IажагIа чемоданаца хиннараш» — художественни фильм. 17.15 — «ЦаI массанена тIехьа, массанар цхьанена тIехьа». Ленинградера передача. 18.00 — «Нохч-ГIалгIайче гIолла». Информационни программа (эрсий, нохчий меттала). 18.20 — «Юкъарча хьайбашта — хIара денна йоакхо». «Самашкинский» яха совхоз (гIалгIай меттала). 18.30 — «Турпалаш». Передача дIахьу Советски Союза турпала, эскара инарала П. И. Батове. 19.00 — КПСС 25-ча съезда решенеш — вахаре! «СихагIа Iомае проектни мощносташ». 19.25 — Документальни фильм. 19.35 — Республика гIишлош еча. «Шолжа цIена хилийтар духьа» (гIалгIай меттала). 19.55 — «Цхьан микрорайоне» яхача М. Анчарова телеспектакль. III сери. 21.00 — «Ха». Информационни программа. 21.30 — СССР паччахьалкхен Академически халкъа халхарий ансамбла сайре. 22.45 — Сборни командай СССР — ГДР пек дарах йола матч. Таллинера передача.

II ПРОГРАММА

18.00 — Кердадараш. 18.15 — «ХIара сурта тIа малх ба». 18.30 — Фильм-концерт. 19.00 — «КIиран панорама».

РАДИО

11 марта

6.30 — «Юртара вахар». Юрта боахама продукташ алсамъяхара наькъаш (эрсий меттала). 6.45 — Хоамаш. 6.55 — Ашараш. 8.25 — РадиоладувгIархой программах оттадаь концерт (эрсий меттала). 9.00 — Интернациональни доттагIала радиоклуб (нохчий меттала). 9.20 — КПСС 25 съезда решенеш — вахаре! Чурча таронех бIэза пайда эца. Э. Исаева беседа (нохчий меттала). 9.35 — Ашараш. 9.45 — Керда хоамаш (эрсий меттала). 16.00 — «Къона тIехье» (нохчий меттала). 16.15 — Парте соцамаш — вахаре. Беседа (гIалгIай меттала). 16.30 — «Болхлочун вахар» яха радиогазета (гIалгIай меттала). 16.50 — «Ленина курсах — коммунизме» Беседа (эрсий меттала). 18.00 — Керда хоамаш (эрсий, нохчий, гIалгIай меттала).

12 марта

6.30 — «Юртара вахар». ИттлагIча пятилетка 1-ча шера хьувкъам бахьанце (эрсий меттала). 6.45 — Хоамаш. 6.55 — Ашараш. 7.20 — Республикански газетий обзор. 8.25 — Ш. Эдисултанове, С. Димаевеи иллеш (нохчий меттала). 9.10 — «ТIаийдаь декхараш кховчаш мишта ду? Нохч-ГIалгIай цементни заводера передача (нохчий меттала). 9.15 — Ашараш. 9.30 — «Юртара вахар» — (нохчий меттала). 9.45 — «ДоттагIий оазаш» (эрсий меттала). 16.00 — Къамаьл ду съезда делегаташа (нохчий меттала). 16.15 — Хьехамаши вахари (нохчий меттала). 16.35 — Болхлочун вахар — (эрсий меттала). 18.00 — Керда хоамаш (эрсий, нохчий, гIалгIай меттала).

ХАОТТАМ

Тахан республике гIолла хувцалуш морхаш а йолаш, лоадама йоачан а йоацаш, малхбоалехьара секунде 3—7 метр чIоагIа мух а хьекхаш ха хилеи фегара температура республике гIолла 1 градус шелалгара 4 градус йIовхалга кхоачаш, Грозне 2 градус йIовхал йолаш хилеи тарлу. Кхоана кхаьла а йолаш, юкъ-юкъе екха а екхаш лоадама йоачан а йоацаш, цхьаццайолча моттигашка дохк а доаллаш, къулба - малхбоалехьара секунде 3—7 метр чIоагIа мух а хьекхаш ха хилеи фегара температура бийсанна 5—10 градус шелал йолаш, дийнахьа 1 градус шелалгара 4 градус йIовхалга кхоачаш хилеи тарлу.

МЕТЕОСТАНЦИ.

ТХА АДРЕС: 364051, г. Грозный, Ленина, 9 (3-гIа этаж). Телефонаш: редактора — 3-44-96; редактора зам. — 3-39-11; бехктоккхама секретара — 3-34-38; партийни вахареи культурая отделий — 3-61-46; промышленноста отдела — 3-42-30; юрта боахама отдела — 3-42-28; письмой отдела — 2-80-71; бухгалтере — 2-54-30, корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364051, г. Грозный, ул. Ленина, 9 (3-й этаж). Телефоны: редактора — 3-44-96; зам. редактора — 3-39-11; ответственного секретаря — 3-34-38; отделов партийной жизни и культуры — 3-61-46; отдела промышленности — 3-42-30; отдела сельского хозяйства — 3-42-28; отдела писем 2-80-71; бухгалтерии — 2-54-30.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

«Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Маяковского, 92. Типография изд-ва «Грозненский рабочий». Заказ № 1337.